

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

**ΠΡΩΗΝ ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΩΝ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Έρευνα για το φαινόμενο του εκφοβισμού στον χώρο
της εκπαίδευσης. Έρευνα σε εκπαιδευτικά ιδρύματα
της Πάτρας**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ: ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ

ΠΕΤΙΜΕΖΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

ΣΚΟΥΠΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ

ΕΠΟΠΤΕΥΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ

ΠΑΤΡΑ, 2016

Πρόλογος

Η ύπαρξη βίαιων συμπεριφορών ανάμεσα σε μαθητές του σχολείου αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο που υφίσταται εδώ και πολλά χρόνια και περιγράφεται με τον όρο **εκφοβισμός** ή **bullying**. Τα τελευταία χρόνια το φαινόμενο αυτό είναι ακόμα πιο έντονο με τρομερές συνέπειες, όπως δολοφονίες ή αυτοκτονίες εφήβων. Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα ανακοινώνονται στον Τύπο ολοένα και περισσότερα bullying, γεγονός που προκαλεί το αίσθημα του φόβου σε χώρους όπως το σχολείο.

Συνήθως η μορφή του εκφοβισμού συναντάται ως εξής: κάποιοι νέοι ξεσπούν σε πιο αδύναμους συμμαθητές τους είτε μέσω σωματικής βίας, είτε μέσω λεκτικής, ψυχολογικής και κοινωνικής. Οι δράσεις τους πιθανόν να είναι χειρονομίες, απειλές, εκβιασμοί, προσβολές, σπρωξιές, ξυλοδαρμοί, κλοπή προσωπικών αντικειμένων, σεξουαλική παρενόχληση, σεξουαλική κακοποίηση, φραστικές επιθέσεις, απομόνωση των θυμάτων από την παρέα ή το παιχνίδι. Το θύμα συνήθως δε δικαιολογεί τα αποτελέσματα του bullying ούτε σε γονείς, ούτε σε εκπαιδευτικούς, κυρίως λόγω φόβου. Επομένως, για να αντιμετωπισθούν αυτές οι συμπεριφορές απαιτείται συντονισμένη δράση από γονείς, κηδεμόνες, εκπαιδευτικούς και ειδικούς σε θέματα εκφοβισμού.

Λόγω της δημοσιοποίησης από τα ΜΜΕ περιστατικών εκφοβισμού, υπάρχει μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση τόσο από τους φορείς όσο και από την κοινωνία γενικότερα. Όμως στόχος είναι η πρόληψη φαινομένων εκφοβισμού και κυρίως στο χώρο της εκπαίδευσης, και για αυτό το λόγο το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού αποτελεί πεδίο έρευνας και μελέτης, αναζητώντας τα βαθύτερα αίτια του, που θα βοηθήσουν στην αποτελεσματική αντιμετώπισή του.

Περίληψη

Στην προκείμενη πτυχιακή εργασία θα πραγματοποιηθεί ανάλυση του φαινομένου του εκφοβισμού, με επίκεντρο τον σχολικό εκφοβισμό, παρατηρώντας και λαμβάνοντας υπόψη τις βασικές συνιστώσες εμφάνισης τέτοιας συμπεριφοράς, οι οποίες είναι η οικογένεια, το σχολείο, η κοινωνία, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, αλλά και η ψυχοσύνθεση του παιδιού ή του έφηβου ανάλογα. Η ανάλυση αυτών των παραμέτρων μπορεί να αποτελέσει και το πρωταρχικό βήμα για την επίλυση του φαινομένου αυτού, αρχικά τοπικά και εν συνεχεία ριζικά. Γίνεται έρευνα στην οποία αναλύεται αποτελέσματα δημοσκόπησης με θέμα «εκφοβισμός στον χώρο της εκπαίδευσης». Το κοινό στο οποίο απευθύνεται η συγκεκριμένη έρευνα είναι φοιτητές των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Πάτρας.

Σκοπός είναι να αναλυθεί η διαφορετικότητα στην αντίληψη του όρου του εκφοβισμού, το πώς το έχει βιώσει ή αντιληφθεί ο ερωτούμενος και ποια η ποικιλομορφία ανάλογα με το φύλο, την ηλικία και τα βιώματα.

Αρχικά θα παρατεθεί μια ανάλυση της ορολογίας που θα χρησιμοποιηθεί στην εν λόγω εργασία (τι είναι έρευνα, τι είναι δημοσκόπηση) καθώς επίσης και των ορισμών που θα αποτελέσουν το βασικό κομμάτι της ερευνάς μας. Έπειτα, θα αναλυθούν τα ερωτηματολόγια που έχουν δημιουργηθεί και τέλος θα λάβει χώρα η συμπερασματολογία.

Δομή εργασίας

Η εργασία αυτή αποτελείται από έξι βασικά κεφάλαια, από τα οποία τα τέσσερα πρώτα αποτελούν τη βιβλιογραφική ανασκόπηση του θέματος του εκφοβισμού στην εκπαίδευση, το πέμπτο περιγράφει τη διαδικασία της έρευνας και της ανάλυσης των αποτελεσμάτων και το τελευταίο συνοψίζει συμπεράσματα, προβληματισμούς και λύσεις που προκύπτουν από τα προηγούμενα κεφάλαια. Πιο συγκεκριμένα:

- Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια ανάλυσης των χαρακτηριστικών των εφήβων, της συμπεριφοράς τους και των επιρροών που δέχονται. Είναι σημαντικό να σκιαγραφηθεί το προφίλ των εφήβων τόσο αυτών που αποτελούν τα θύματα του

εκφοβισμού όσο και αυτών που αποτελούν τους θύτες. Η εφηβεία είναι μια περίοδος για κάθε άνθρωπο με πολύ ιδιαίτερη σημασία και η ψυχοσύνθεση των εφήβων ευνοεί την ανάπτυξη φαινομένων που σχετίζονται με τη βία ή άλλων «παράτυπων» δράσεων.

- Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται ο ρόλος της οικογένειας στο φαινόμενο του εκφοβισμού στην εκπαίδευση. Επειδή η οικογένεια αποτελεί τη βάση των κοινωνικών δομών, είναι επιτακτική η μελέτη της σε κάθε κοινωνικό φαινόμενο. Ιδιαίτερα σε φαινόμενα που αφορούν πολύ νεανικές ηλικίες, η οικογένεια αποτελεί πρωτεύοντα παράγοντα επιρροής όχι μόνο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του εφήβου, αλλά κυρίως στη συμπεριφορά του κατά την εφηβική του ηλικία.
- Στο τρίτο κεφάλαιο η ανάλυση αφορά το σχολείο, τόσο ως παράγοντα που επηρεάζει το φαινόμενο του εκφοβισμού αλλά και όσο ως περιβάλλον που ευνοεί την ανάπτυξη του φαινομένου του εκφοβισμού. Τα παιδιά και οι έφηβοι στο σχολείο τους ή στη σχολή τους συνυπάρχουν με άτομα της ηλικίας τους, που έχουν κοινούς στόχους, ανησυχίες, προβληματισμούς και αναπτύσσονται σχέσεις σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από διάφορες «ψυχικές» και συναισθηματικές ιδιαιτερότητες όπως σχέσεις ανταγωνισμού, συνεργασίας, έρωτα, συναδελφικότητας, όπου ο έφηβος προσπαθεί να αναπτύξει την προσωπικότητά του εκτός οικογένειας. Επίσης το σχολείο και γενικότερα οι φορείς εκπαίδευσης αποτελούν πεδίο μελέτης και ιδιαίτερης αναφοράς κυρίως ως προς το θέμα της ενημέρωσης, της αντιμετώπισης, της διαχείρισης και της πρόληψης φαινομένων εκφοβισμού μέσα στους εκπαιδευτικούς χώρους. Στο κεφάλαιο αυτό επίσης περιγράφεται αναλυτικά το φαινόμενο του εκφοβισμού στο χώρο της εκπαίδευσης, ο τρόπος που αναπτύσσεται και οι μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται
- Στο τελευταίο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στη ΜΜΕ και την επιρροή που έχουν στους εφήβους. Τα τελευταία χρόνια τα ΜΜΕ προβάλλουν σε μεγαλύτερο βαθμό το θέμα του εκφοβισμού και παρατηρείται μια ευαισθητοποίηση ως προς το θέμα αυτό, που όμως δεν έχει αναπτυχθεί καταλλήλως. Τα πρότυπα που παρουσιάζονται σε εμπορικά και τηλεοπτικά προγράμματα, οι σκηνές βίας και η έλλειψη ουσιαστικών εκπομπών ή εντύπων ενημέρωσης για κοινωνικά θέματα αποτελούν ένα πρόβλημα πολύ σημαντικό στον χώρο των ΜΜΕ. Επίσης οι νέοι έχουν στραφεί σε νέες μορφές ενημέρωσης και ψυχαγωγίας στον τομέα

αυτό, όπως είναι το Διαδίκτυο και κυρίως τα κοινωνικά δίκτυα, όπου η έκθεση του εφήβου είναι μη ελεγχόμενη και ο κίνδυνος ανάπτυξης φαινομένων εκφοβισμού είναι αυξημένος.

- Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η διαδικασία της έρευνας, που περιλαμβάνει τη δημιουργία των ερωτηματολογίων, τη συλλογή τους και στη συνέχεια τη στατιστική τους επεξεργασία, σύμφωνα με τη μεθοδολογία που περιγράφεται στη συνέχεια.
- Στο έκτο κεφάλαιο γίνεται μια σύνοψη των όσων αναλύονται στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, γίνεται σύνδεση με τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την έρευνα και στο τέλος εκφράζονται βασικοί προβληματισμοί και συμπεράσματα καθώς και προτάσεις για μελλοντική έρευνα στο φαινόμενο του εκφοβισμού στην εκπαίδευση.

Ορισμός: Ο όρος εκφοβισμός αναφέρεται στην άσκηση οποιασδήποτε μορφής βίας με στόχο να προκληθεί πόνος (σωματικός ή ψυχικός) ή αναστάτωση. Η συχνότερη μορφή εκφοβισμού συναντάται στην παιδική και εφηβική ηλικία. Παρόλα αυτά, είναι πολύ έντονο φαινόμενο και στην μετεφηβική ηλικία, κάτι που δεν έχει αναλυθεί όσο οι δύο προαναφερθείσες μορφές, αν και έχει μεγαλύτερη κοινωνική υπόσταση, δεδομένου ότι το θύμα και ο θύτης είναι συνήθως ενήλικες (ανεξάρτητα αν είναι στα πρώτα χρόνια της ενήλικης ζωής τους). Πιο συχνά συναντάται με την αγγλική του λέξη «Bullying», που αναφέρεται κυρίως στον σχολικό εκφοβισμό και σε φαινόμενα παραβατικής συμπεριφοράς νερών ατόμων η οποία αφορά συνήθως συνομηλίκους ή άλλους μαθητές και αποσκοπεί στην κυριαρχία του θύτη απέναντι στο θύμα.

Η μορφή που μπορεί να έχει το bullying μπορεί να είναι λεκτική (κοροϊδία, διακρίσεις, ρατσιστικά σχόλια), κοινωνικού περιεχομένου (διάδοση φημών, καταστροφή προσωπικών αντικειμένων ή έκθεση αυτών, αποκοπή από την κοινωνική ομάδα), σωματική (χτυπήματα, σπρωξίματα, απειλές για κινήσεις αυτοτραυματισμού), ηλεκτρονική (εκφοβισμός μέσω του διαδικτύου ή του κινητού τηλεφώνου).

Η σωστή κοινωνικοποίηση του παιδιού οφείλεται στην οικογένεια καθώς αυτή συντελεί στην συμπεριφορά του. Η εγκληματική συμπεριφορά ή η ανοχή σε αυτή κατά βάση ξεκινά από την συμπεριφορά την οικογένειας και του περίγυρου στο παιδί κατά την ανατροφή του. Σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση του ατόμου έχουν φυσικά και οι φίλοι κατά την

εφηβεία αλλά και στις μικρότερες ηλικίες. Το παιδί στο σχολείο θα πρέπει να παρακινείται να καλλιεργεί αξίες όπως ισότητα, συνύπαρξη, σεβασμό, αξιοπρέπεια και να αγνοεί ρατσιστικές αντιδράσεις. Δεδομένου ότι δεν υπάρχει κάποιο μάθημα κατά το οποίο θα μαθαίνει την σωστή συμπεριφορά, άμυνα και αξία στην οντότητα και την προσωπικότητα, οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να επιχειρούν στην άνθιση αυτών στους εκπαιδευτικούς χώρους. Συνήθως όμως, οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν τον χρόνο να αφιερώσουν στο συγκεκριμένο ζήτημα σε βάθος αφενός λόγω του υπερφορτωμένου του προγράμματος και αφετέρου λόγω την ελλειμματικής τους γνώσης για την αντιμετώπιση θεμάτων εκφοβισμού, προβλημάτων στις σχέσεις μεταξύ εφήβων αλλά και σε εγκληματικές συμπεριφορές αυτών. Επιπροσθέτως, στην πλειοψηφία των περιστατικών αγνοούν την ένσταση μα ακόμα και την συζήτηση με τους νέους για θέματα ταμπού και εξισορρόπησης τους, με αποτέλεσμα να ευνοούνται τέτοιες συμπεριφορές από τους θύτες και η ανοχή τους από τα θύματα.

Τα περιστατικά εκφοβισμού στα σχολεία ολοένα αυξάνονται προκαλώντας την ανησυχία γονέων, κηδεμόνων και εκπαιδευτών. Η στάση των παιδιών, η βιαιότητα και η αμεσότητα στη συμπεριφορά τους χωρίς να υπολογίζεται η ψυχική ηρεμία και η προσωπικότητα των άλλων παιδιών, η οποία βρίσκεται υπό διαμόρφωση, εξετάζεται στις μέρες μας από ψυχολόγους και κοινωνιολόγους ώστε να μπορέσει να βρεθεί μια κοινή συνιστώσα που παρακινεί τέτοιες συμπεριφορές. Φυσικά, εξετάζεται πρωτίστως το ευρύτερο περιβάλλον των εμπλεκόμενων, τους θεσμούς, την ιστορία του τόπου, τις αξίες που ανθίζουν στην εκάστοτε περιοχή και των ανθρώπων που την απαρτίζουν. Η στάση των παιδιών, των εφήβων και των νέων είναι καθρέφτης της κοινωνίας που ανήκουν, της οικογένειας και του σχολείου και το τι αυτά αναπαράγουν. Το διαδίκτυο και τα Μέσα Μαζικής Εκπαίδευσης μπορούν να αποτελέσουν την χειρίστη των επιρροών στους νέους καθώς συχνά προωθούνται η βία, το κουτσομπολιό και η κριτική, δημιουργώντας οργή και την έξαρση βίαιων συμπεριφορών.

Σε περιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού συνήθως τα θύματα παραμένουν σιωπηλά, υπομένοντας τα δεινά αυτού του φαινομένου. Ο φόβος ότι δεν θα τους καταλάβουν οι «μεγάλοι» και δεν θα πιστέψουν τα λεγόμενά τους και κυρίως ότι δεν ασχοληθούν να συμπεριλάβουν το συμβάν μέσα στα μεγάλα τους προβλήματα ενθαρρύνουν την σιωπή τους. Οι γονείς, όταν παρατηρήσουν διαφορά στη συμπεριφορά του παιδιού, οφείλουν να ενημερώνουν τους εκπαιδευτικούς του σχολείου και να ζητούν την βοήθεια ειδικού ώστε να

αντιμετωπίσουν με την πρέπουσα σοβαρότητα και τον καλύτερο τρόπο την κατάσταση. Τα αποτελέσματα που μπορεί να υπάρξουν αν δεν μιλήσουν τα θύματα και δεν αντιμετωπιστεί το πρόβλημα δύναται να είναι καταστροφικά για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και να το ακολουθούν ως και την ενήλικη ζωή του. Πιθανή είναι η κατάθλιψη, οι ψυχικές διαταραχές, το ανεξήγητο άγχος, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η έλλειψη αυτοσεβασμού, η ανασφάλεια, η μοναξιά η φοβία προς το σχολείο και αργότερα απέναντι στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά και ψυχοσωματικές διαταραχές όπως ημικρανίες , διαταραχές στον ύπνο, δυσκολίες στη μάθηση, αποδυνάμωση της μνήμης. Από την άλλη πλευρά, οι νέοι στο ρόλο του θύτη, έχει παρατηρηθεί κατά ποσοστό 50% να εξελίσσονται σε ενήλικες με εγκληματική συμπεριφορά και με προβλήματα με το νόμο.

Η αγάπη, η κατανόηση και ο διάλογος από γονείς και εκπαιδευτικούς αποτελούν βασικό συστατικό ώστε να εξαλείφει αυτό το φαινόμενο. Οι γονείς πρέπει να παροτρύνουν το παιδί να στηρίζει την γνώμη του και να σέβεται την γνώμη των υπολοίπων ταυτόχρονα και σε συνεργασία με το σχολείο να ενισχύεται η σωστή κοινωνικοποίηση των παιδιών.

Λέξεις κλειδιά

Εκφοβισμός, bullying, σχολικός εκφοβισμός, cyberbullying, ΜΜΕ, οικογένεια, σχολείο, εφηβεία

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	3
Περίληψη.....	4
Λέξεις κλειδιά	9
Εισαγωγή.....	13
Κεφάλαιο 1	20
Εφηβεία. Το προφίλ του εφήβου.....	20
1.1 Τι είναι η εφηβεία.....	20
1.2 Η ψυχική υγεία των εφήβων και η Ταυτότητα του Εγώ	22
1.3 Οι σχέσεις με τους συνομήλικους και το άλλο φύλο	24
1.4 Επιθετικότητα στο σχολείο	25
Κεφάλαιο 2.....	28
Η Οικογένεια Στη Διάπλαση του Παιδιού	28
2.1 Η έννοια της Οικογένειας.....	28
2.2 Η Σύγχρονη Οικογένεια	29
2.3 Η Τέλεια Οικογένεια	33
2.4 Η Αξία της Οικογένειας για τα παιδιά	36
2.5 Η θέση του Παιδιού στην Οικογένεια.....	37
2.6 Επιθετικότητα και Εκφοβισμός μέσα στην οικογένεια.....	43
2.7 Ο εκφοβισμός στην Ελληνική Οικογένεια.....	47
Κεφάλαιο 3.....	53
Το Σχολείο – Ευδοκμία και Αποκλεισμός του Εκφοβισμού	53
3.1 Σχολείο και Μάθηση	53
3.2 Η Ιστορία της Εκπαίδευσης από το 19ο αιώνα στη Σύγχρονη εποχή.....	55

3.3 Προσωπικότητα του Παιδιού και Σχολείο	57
3.4 Επιθετικότητα στο Σχολείο	60
3.5 Εκφοβισμός και Σωματική Βία ως τιμωρία	63
3.6 Πολυπολιτισμός και Σχολείο	66
3.7 Πρόληψη Επιθετικότητας στο Σχολείο	67
Κεφάλαιο 4.....	73
Διαδικτυακός Εκφοβισμός – Cyber bullying.....	73
4.1 Κοινωνικός αποκλεισμός στους Νέους.....	73
4.2 Διαδικτυακός Εκφοβισμός – Cyber Bullying	75
4.3 Μορφές του Διαδικτυακού Εκφοβισμού.....	78
Κεφάλαιο 5.....	83
Στατιστική Ανάλυση	83
5.1 Σκοπός της έρευνας.....	83
5.2 Ερωτηματολόγιο	84
5.3 Μεθοδολογία Ανάλυσης	86
5.4 Ποσοτική Ανάλυση	89
5.4.1 SPSS.....	89
5.4.2 Περιγραφική Ανάλυση.....	91
5.4.3 Ερωτήσεις πολλαπλών απαντήσεων	101
5.4.4 Crosstabs	112
5.4.5 Ανάλυση Διακύμανσης (ANOVA)	121
5.5 Ποιοτική Ανάλυση	123
Κεφάλαιο 6.....	128
Συμπεράσματα.....	128
Βιβλιογραφία.....	132

Παράρτημα.....	137
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΓΙΟ.....	137

Εισαγωγή

Η ύπαρξη βίαιων συμπεριφορών ανάμεσα σε μαθητές του σχολείου δεν αποτελεί νέο κοινωνικό φαινόμενο. Ο όρος του εκφοβισμού, ή διαφορετικά η ευρείας αποδοχής λέξη bullying, είναι η έμπρακτη επίθεση, η διασπορά πανικού ή ακόμα και η απόρριψη κάποιων ατόμων από μια κοινωνική ομάδα στα πλαίσια του σχολικού περιβάλλοντος. Με την πάροδο των χρόνων, το φαινόμενο είναι ακόμα πιο έντονο με τρομερές συνέπειες όπως δολοφονίες ή αυτοκτονίες εφήβων. Στην Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται έξαρση περιστατικών Bullying. Η δημοσιοποίηση ακραίων τέτοιων περιστατικών, δείχνει την σοβαρότητα της κατάστασης και οξύνει το ενδιαφέρον για έρευνες σαν την προκειμένη. Η πλήρης ανάλυση και ο προσδιορισμός των αιτιών εμφάνισης του δεν έχουν ακόμα επιτευχθεί, παρόλο που είναι αντικείμενο μελέτης ερευνητών εδώ και χρόνια.

Τα τελευταία χρόνια στην χώρα μας ανακοινώνονται στον Τύπο ολοένα και περισσότερα περιστατικά συσπείρωσης ανήλικων σε συμμορίες, γεγονός που προκαλεί το αίσθημα του φόβου για τις συνέπειες του στις νεαρές ηλικίες, ειδικά σε χώρους όπως αυτός του σχολείου στον οποίο περιορίζονται από βασικούς κανόνες συμπεριφοράς με κυρώσεις σε περίπτωση καταπάτησης τους. Συνήθως, λοιπόν, οι νέοι αυτοί ξεσπούν σε πιο αδύναμους συμμαθητές τους είτε μέσω σωματικής βίας, είτε μέσω λεκτικής, ψυχολογικής κ κοινωνικής. Οι δράσεις τους πιθανόν να είναι χειρονομίες, απειλές, εκβιασμοί, προσβολές, σπρωξιές, ξυλοδαρμοί, κλοπή προσωπικών αντικειμένων, σεξουαλική παρενόχληση, σεξουαλική κακοποίηση, φραστικές επιθέσεις, απομόνωση των θυμάτων από την παρέα ή το παιχνίδι. Η έγκαιρη διάγνωση περιστατικών εκφοβισμού αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την διαχείριση τους, σε συνδυασμό πάντα με προγράμματα πρόληψης. Το να γίνει αντιληπτή η ύπαρξη του φαινομένου εκφοβισμού και ενδοσχολικής βίας μπορεί να είναι εύκολο, στην περίπτωση όπου είναι προφανείς οι συνέπειες όπως μώλωπες, χαμένα αντικείμενα, κατεστραμμένα ρούχα, χτυπήματα, μπορεί όμως να είναι εξαιρετικά δύσκολο στις περιπτώσεις ψυχολογικής βίας καθώς οι συνέπειες μπορεί να είναι ψυχοσωματικά προβλήματα όπως πονοκέφαλοι,

απότομη αλλαγή βάρους, διαταραχές στον ύπνο, υποτονικότητα, κατάθλιψη. Και στις δύο περιπτώσεις, το παιδί-θύμα δεν δικαιολογεί τα αποτελέσματα των κακόβουλων ενεργειών απέναντι του ούτε σε γονείς ούτε σε εκπαιδευτικούς κατά βάση λόγω φόβου. Επομένως, για να αντιμετωπισθούν αυτές οι συμπεριφορές απαιτείται οικουμενική δράση από γονείς, κηδεμόνες και εκπαιδευτικούς.

Πολλές φορές τα παιδιά-θύτες δρουν με αυτό τον τρόπο επιχειρώντας να εκτονώνουν την οργή τους απέναντι στο περιβάλλον τους και επιζητώντας αξίες που τους λείπουν περισσότερο, όπως προσοχή, αναγνώριση, φροντίδα και στοργή. Η συμμετοχή τους σε μια ομάδα που αναπαράγει τη βία τους δίνει την αίσθηση πως ανήκουν κάπου και παίρνουν αυτό που οι οικογένειες τους απέτυχαν αν τους προσφέρουν: σημασία. Οι περισσότεροι από αυτούς τους νέους αντιμετωπίζουν διαταραχές προσωπικότητας και δεν μπορούν να αναπτύξουν την άμιλλα, την κατανόηση, την ενοχή στον κακό που προκαλούν καθώς και πληθώρα άλλων συναισθημάτων που βασίζονται στην κριτική τους ικανότητα.

Η αποδοχή και η στήριξη της οικογένειας και του ευρύτερου περιβάλλοντος στην διαφορετικότητα του παιδιού του δίνουν ασπίδες άμυνας και ενισχύουν την εμπιστοσύνη στον εαυτό του, την περηφάνια και την δύναμη να αντισταθεί στον θύτη είτε με την αδιαφορία του είτε με την θέση του. Η σθεναρότητα στην προσωπικότητα και η σταθερότητά του, δυσκολεύουν την απόπειρα επίθεσής του, καθώς είναι μεγάλη η πιθανότητα να το μοιραστεί με τους φίλους, τους δασκάλους και τους γονείς του.

Η παρουσία ειδικών και εξειδικευμένων συμβούλων και ψυχολόγων στα σχολεία κρίνεται απαραίτητη ώστε να μπορεί να σχεδιαστεί ένα πλάνο δράσης και συμπεριφοράς εκπαιδευόμενων και γονέων-κηδεμόνων. Απαιτείται ειλικρίνεια και συνεργασία από όλες τις πλευρές αλλά πρωταρχικά απαιτείται αποδοχή της ύπαρξης του προβλήματος. Ένα παιδί θύμα αντιμετωπίζει απίστευτες διαταραχές και δυσκολίες, εφιάλτες, μόνιμο άγχος και σημάδια κατάθλιψης. Θα πρέπει οι γονείς να έχουν το μυαλό τους ανοιχτό ότι μπορεί κάτι τέτοιο να συμβαίνει στο δικό τους το παιδί ώστε να αντιληφθούν την ύπαρξη του φαινομένου. Ένα παιδί θύμα κατά πλειοψηφία εξελίσσεται σε ένα νέο με κατάθλιψη ή ψυχικές διαταραχές. Βέβαια, η εξέλιξη του θύτη δεν είναι καλύτερη. Συνήθως διαιώνίζεται η

επιθετική στάση απέναντι στους οικείους τους, οι εγκληματικές συμπεριφορές, η συζυγική και παιδική κακοποίηση, και τα προβλήματα με το νόμο.

Έρευνα και δημοσκόπηση

Η έρευνα, κατά Kerlinger¹, είναι η μελέτη και διερεύνηση συγκεκριμένου αντικειμένου η οποία αποσκοπεί στην ανακάλυψη νέων γεγονότων ή στην επιβεβαίωση αλλά και προσθήκη ήδη υπαρχόντων. Οφείλει να είναι συστηματική και ελεγχόμενη, βασισμένη στην θεωρία και τις υποθέσεις που διατυπώνονται για το αντικείμενο που ερευνάται, με βαρύτητα στην κριτική εξερεύνηση των ευρημάτων και παρόμοιων που προϋπάρχουν .

Η έρευνα μπορεί να συναντάται σε διαφορετικές μορφές. Υπάρχουν δύο τρόποι διάκρισης των μορφών έρευνας.

Βάση του πρώτου τρόπου έχουμε:

1. Βασική έρευνα.

Πρόκειται για θεωρητική έρευνα κατά την οποία γίνεται εξέταση μοντέλων και θεωριών. Συνήθως αφορά έρευνες κοινωνιολογικού περιεχομένου.

2. Εφαρμοσμένη έρευνα.

Είναι πρακτική έρευνα κατά την οποία πραγματοποιείται εξέταση υπαρκτών και πραγματικών προβλημάτων, όπως έρευνες που γίνονται σε εργαστήρια.

Με τον δεύτερο τρόπο έχουμε:

1. Έρευνα πεδίου.

Η έρευνα γίνεται σε πραγματικό χώρο και σε φυσιολογικές συνθήκες.

2. Εργαστηριακή έρευνα.

Γίνεται υπό τεχνητές συνθήκες σε ελεγχόμενο περιβάλλον

¹ Συγγραφέας - Ερευνητής στον τομέα της συμπεριφοράς

Η έρευνα χωρίζεται στους εξής τύπους:

- i. Αναλυτική. Μπορεί να είναι ιστορική, φιλοσοφική, ανασκόπηση
- ii. Περιγραφική. Μπορεί να είναι δημοσκόπηση, συσχετική (μελέτη συσχετισμών), περιπτωσιολογική
- iii. Πειραματική
- iv. Ποιοτική. Αφορά στην διερεύνηση και κατανόηση κοινωνικών φαινομένων και γίνεται είτε ανεξάρτητα από μία ποσοτική έρευνα είτε συμπληρωματικά προς σε αυτή. Πρόκειται για την πιο ενδεδειγμένη μεθοδολογία ώστε να απαντηθούν ερωτήματα για το μελετώμενο φαινόμενο, που απαντώνται με «Γιατί» και «Πως». Η ποιοτική μεθοδολογία είναι διερευνητική καθώς στόχος της είναι να προκύψουν νέοι τύποι και θεωρητικά μοντέλα και όχι η επαλήθευση υποθέσεων σε μεγάλο πληθυσμό. Η ευελιξία αυτής της διαδικασίας αποτελεί βασικό πλεονέκτημά της. Είναι η καταλληλότερη επιλογή για την έρευνα κοινωνικών τάσεων, στάσεων, αντιλήψεων, κινήτρων και φαινομένων συμπεριφοράς ανθρώπων. Αναλύει τα υποκειμενικά και εμπειρικά δεδομένα των συμμετεχόντων στην έρευνα εστιάζοντας στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, παρόλο που προσεγγίζει μικρό δείγμα συμμετεχόντων.
- v. Ποσοτική. Στοχεύει στην εύρεση σχέσεων και μη διαφόρων παραγόντων που αφορούν σε ένα φαινόμενο. Γίνεται χρήση στατιστικών μεθόδων και μαθηματικών μοντέλων που εξυπηρετούν στην ανάλυση αριθμητικών δεδομένων. Το δείγμα των συμμετεχόντων επιλέγεται εξονυχιστικά ώστε να μπορεί να αποτελέσει μικρόκοσμο του πραγματικού κοινωνικού συνόλου. Τα δεδομένα συλλέγονται με τη χρήση δομημένων πρωτοκόλλων, κυρίως ερωτηματολογίων.

Η κάθε έρευνα αποτελείται από τρία (3) στάδια υλοποίησης. Αρχικά γίνεται ο σχεδιασμός και η προετοιμασία της έρευνας, έπειτα η διεξαγωγή της έρευνας και η συλλογή των δεδομένων και τέλος η επεξεργασία και η ανάλυση των δεδομένων. Αναλυτικά:

Πρώτο Στάδιο

- Ø Κατά το πρώτο στάδιο λαμβάνει χώρα:
- Ø Ο σχεδιασμός της δειγματοληψίας
- Ø Ο αρχικός σχεδιασμός του ερωτηματολογίου

- Ø Η εκπαίδευση των ερευνητών και η ενημέρωση των εμπλεκομένων
- Ø Και μια πιλοτική εφαρμογή.

Δεύτερο Στάδιο

Κατά το στάδιο της διεξαγωγής έρευνας και συλλογής δεδομένων γίνεται:

- Ø Η μεταφορά των δεδομένων προς τους ερευνητές
- Ø Η ανάλυση της έρευνας του πεδίου
- Ø Η μεταφορά δεδομένων από τους ερευνητές

Τρίτο Στάδιο

Κατά το στάδιο της επεξεργασίας και ανάλυσης δεδομένων γίνονται:

- Ø Η κωδικοποίηση, διόρθωση και επεξεργασία των τελικών δεδομένων
- Ø Η εκτίμηση των ελλειπόντων δεδομένων και των παραμέτρων.
- Ø Η ανάλυση στοιχείων και παραγωγή αποτελεσμάτων.

Εφόσον έχει αναλυθεί ο ορισμός της έρευνας, έπεται ο ορισμός της δημοσκόπησης με άξονα την έρευνα. Δημοσκόπηση, λοιπόν, είναι η έρευνα της κοινής γνώμης που διενεργείται με επιστημονική μεθοδολογία από εξειδικευμένο προσωπικό και σκοπό έχει την στατιστική καταγραφή της πραγματικότητας αναφορικά με τις απόψεις ή τις προθέσεις πάνω σε συγκεκριμένα ζητήματα, τα οποία τίθενται με τη μορφή ερωτημάτων σε επιλεγμένο στατιστικό δείγμα από ανθρώπους. Συναντάται, κυρίως με τον όρο «γκάλοπ». Έχει συνυφανθεί με τις εκλογές, τα δημοψηφίσματα και πολιτικά θέματα γενικά. Φυσικά, δεν αφορά αποκλειστικά σε αυτά, αλλά η σωστή χρήση της δημοσκόπησης είναι σε έρευνες που απευθύνονται στο κοινωνικό σύνολο.

Η έρευνα αυτής της εργασίας αφορά τον σχολικό εκφοβισμό και την συμπεριφορά των θυτών, θυμάτων, παρατηρητών και αγνοούντων της κατάστασης. Στην εργασία, θα επιχειρηθεί η μελέτη του θέματος και η ανάλυση του φαινομένου υπό τις βασικότερες αιτίες επιρροής των ατόμων που εμπλέκονται σε περιστατικά εκφοβισμού. Έρευνες στο αντικείμενο συμφωνούν στην οικογένεια, στο σχολείο και στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, συμπεριλαμβανομένου του διαδικτύου, ως συνιστώσες στην εμφάνιση του φαινομένου.

Μελέτες απέδειξαν ότι το 10% του συνολικού πληθυσμού των σχολείων έχει πέσει θύμα εκφοβισμού. Σε ποσοστό 5% ανέρχονται οι θύτες, οι νεαροί που πράττουν τον εκφοβισμό δηλαδή, οι οποίοι είναι κυρίως αγόρια, ειδικά σε περιστατικά σωματικής βίας, έναντι των κοριτσιών που είναι λιγότερα και ως επί των πλείστων εμπλέκονται σε περιστατικά λεκτικής βίας. Οι λόγοι που ένα παιδί γίνεται θύμα δεν είναι πολύ συγκεκριμένοι. Συνήθως οι «μάγκες» και «νταήδες» επιτίθενται σε συμμαθητές τους που διαφέρουν από το σύνολο είτε λόγω θρησκείας, είτε λόγω εμφάνισης, είτε λόγω επίδοσης στα μαθήματα (ανεξάρτητα αν αυτό το κατατάσσουν στην κατηγορία «φυτό» ή «σκράπας»). Οι πιο εύκολοι στόχοι είναι ήσυχα παιδιά, που προσπαθούν να περάσουν απαρατήρητα δεδομένου ότι αφήνουν την εντύπωση ότι δεν θα υπερασπιστούν τους εαυτούς τους.

Σκοπός της μελέτης

Σκοπός της πτυχιακής εργασίας αυτής είναι η μελέτη του φαινομένου του εκφοβισμού στο χώρο της εκπαίδευσης, αναλύοντας κατά πρώτον το θεωρητικό υπόβαθρο και κατά δεύτερον εξετάζοντας ένα μικρό δείγμα στο χώρο της εκπαίδευσης, προκειμένου να διαπιστωθούν περιστατικά και αντιλήψεις σχετικά με τον εκφοβισμό. Πιο συγκεκριμένα η προκείμενη εργασία αποσκοπεί:

- Στην ανάπτυξη και επεξήγηση της έννοιας του εκφοβισμού
- Στην ενημέρωση της σοβαρότητας της κατάστασης
- Στην ανάπτυξη και ανάλυση των συνιστωσών του φαινομένου
- Στην ανάλυση ενός μικρού δείγματος σχετικά με τον εκφοβισμό στην εκπαίδευση
- Στη διατύπωση προβληματισμών που προκύπτουν από την υπάρχουσα κατάσταση αλλά και την έρευνα
- Στην πρόταση λύσεων αλλά και μετέπειτα αναλύσεων που πρέπει να γίνουν γύρω από το θέμα αυτό

Μεθοδολογία

Για την ανάγκη της έρευνας, απαιτείται η δημιουργία ενός ερωτηματολογίου, το οποίο θα διαμοιραστεί σε μαθητές και σπουδαστές διαφορετικής βαθμίδας. Η σύσταση του ερωτηματολογίου βασίζεται σε διάφορες έρευνες που υπάρχουν στο Διαδίκτυο κυρίως από ερευνητικούς φορείς και οι ερωτήσεις του εστιάζουν αποκλειστικά στην αντίληψη και η συμπεριφορά που έχει το δείγμα μας απέναντι στο φαινόμενο του εκφοβισμού στην εκπαίδευση. Αφού ολοκληρωθεί η συλλογή τουλάχιστον 30 ερωτηματολογίων, θα πρέπει να γίνει η ανάλυσή τους, είτε με την ποσοτική μέθοδο είτε με την ποιοτική. Σκοπός της ποσοτικής έρευνας είναι η εύρεση σχέσεων μεταξύ διαφόρων μεταβλητών (ερωτήσεων) και αναφέρεται στη συστηματική διερεύνηση φαινομένων με στατιστικές μεθόδους, μοντέλα και αριθμητικά δεδομένα. Χρησιμοποιείται συνήθως ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα παρατηρήσεων και επιδιώκεται γενίκευση σε ένα ευρύτερο πληθυσμό. Η ποιοτική έρευνα αποτελεί κυρίως ένα είδος διερευνητικής μεθόδου και είναι κατάλληλη για να αναλύσει αντιλήψεις και συμπεριφορές σε κοινωνικά φαινόμενα. Μπορεί να αποτελέσει είτε αυτοτελή μέθοδο έρευνας είτε συμπληρωματική μέθοδο στην ποσοτική. Στην εργασία αυτή επιλέγεται να παρουσιαστεί ένας συνδυασμός ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας. Αρχικά θα γίνει ανάλυση των ερωτηματολογίων με ποσοτικές μεθόδους, παρουσιάζοντας σχετικές συχνότητες, μέσους όρους, τυπικές αποκλίσεις και γενικά στοιχεία περιγραφικής στατιστικής για όλες τις ερωτήσεις. Στη συνέχεια θα εφαρμοστούν κάποιες τεχνικές προκειμένου να διαπιστωθεί αν δημιουργούνται κάποιες «ομάδες ερωτηθέντων» που έχουν κοινά χαρακτηριστικά και τρόπο απάντησης στο ερωτηματολόγιο. Οι τεχνικές αυτές είναι κυρίως οι Crosstabs και η ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) όπου μπορούν να προκύψουν συσχετίσεις μεταξύ των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου. Αφού ολοκληρωθεί η ποσοτική ανάλυση, θα γίνει προσπάθεια επεξήγησης των αποτελεσμάτων που προκύπτουν μέσω της ποιοτικής έρευνας, ώστε η ανάλυση της αντίληψης και της συμπεριφοράς που έχει το δείγμα της έρευνας να είναι πιο ολοκληρωμένη.

Κεφάλαιο 1

Εφηβεία. Το προφίλ του εφήβου

1.1 Τι είναι η εφηβεία

Η εφηβεία είναι η αναπτυξιακή εκείνη περίοδος της ζωής του ανθρώπου που παρουσιάζει ειδικές βιολογικές αλλαγές (ορμονικές) στο σώμα του παιδιού (αλλαγές, που έχουν παράλληλα και ψυχοσωματικές επιπτώσεις) και τελειώνει ψυχολογικά με την τελική γενετήσια ολοκλήρωση και αυτόνομη ωρίμανση του ατόμου (Μάνδουλα² κ.ά., 2013). Αποτελεί μια μεταβατική φάση από την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή, όπου το άτομο απομακρύνεται σιγά-σιγά από την οικογένεια, έχει σεξουαλικές αναζητήσεις, αρχίζει να εντάσσεται κοινωνικά και να κοινωνικοποιείται περισσότερο κυρίως μέσω των φίλων του αλλά και των διάφορων ομάδων που αποτελεί μέλος (σχολείο, αθλητικές ομάδες, πολιτιστικές ομάδες κτλ). Σε αυτή τη φάση επαναδιαπραγματεύονται πολλά θέματα και δυσκολίες που υπήρχαν από την παιδική ηλικία όπως δυσκολίες στις σχέσεις με τους γονείς, θέματα αυτονομίας και αυτοεκτίμησης κτλ.

Ο έφηβος βρίσκεται σε μία περίοδο σωματικής, συναισθηματικής, ψυχολογικής, κοινωνικής και πνευματικής ανάπτυξης. Για να προσδιοριστεί με χρονολογικούς όρους, η περίοδος της εφηβείας ξεκινά από την ηλικία των 13 ετών μέχρι την ηλικία των 19 ετών. Με βιολογικούς όρους *«η εφηβεία αρχίζει με την ενήβωση, την εποχή δηλαδή που η σεξουαλική αναπαραγωγή γίνεται μία φυσική ικανότητα. Είναι η φάση κατά την οποία ο νέος άνθρωπος προσπαθεί μέσα από τη διαδικασία της αναζήτησης του εαυτού του να αυτονομηθεί και να ενηλικιωθεί. Δηλαδή η εφηβεία αποτελεί το πέρασμα στον κόσμο των μεγάλων»* (Νομικού³, 2004).

Η ανάπτυξη κατά τη διάρκεια της εφηβείας είναι πιο εμφανής σωματικά, αφού τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια βλέπουν αλλαγές στο σχήμα του σώματός τους, αναπτύσσονται, παίρνουν ύψος και βάρος και τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους γίνονται πιο σαφή και

² Παιδίατρος

³ Ψυχολόγος

ώριμα. Παράλληλα με τη σωματική ανάπτυξη εξίσου σημαντική είναι η πνευματική ανάπτυξη των εφήβων, οι οποίοι βρίσκουν νέους τρόπους προσέγγισης και κατανόησης θεμάτων που τους απασχολούν. Αυτές οι αλλαγές σωματικού και πνευματικού τύπου θα πρέπει να εναρμονιστούν πλήρως με τις αλλαγές στην ψυχοσύνθεση και την ψυχική ανάπτυξη του εφήβου. Οι σωματικές, πνευματικές και ψυχολογικές αλλαγές συμβαίνουν σε διαφορετικούς ρυθμούς και περιόδους.

Οι νέες ανησυχίες και σκέψεις μπορούν να οδηγήσουν σε ανασφάλεια, εντάσεις και άλλα προβλήματα. Οι έφηβοι αρχίζουν να δημιουργούν μία ταυτότητα διαφορετική από τους γονείς τους. Νιώθουν ότι θέλουν να ξεφύγουν από τα όρια της οικογένειας και να αυτονομηθούν σε όλα τα επίπεδα. Αρχίζουν να αναλαμβάνουν ευθύνη για τη ζωή τους και απαιτούνται περισσότερα από αυτούς. Κάθε έφηβος ανταποκρίνεται διαφορετικά σε αυτές τις αλλαγές. Άλλοι νιώθουν πιεσμένοι, άλλο αβοήθητοι και άλλοι συνεπαρμένοι με το πώς εξελίσσεται το σώμα τους και η προσωπικότητά τους. Επίσης παρατηρούνται συνεχείς εναλλαγές και μεταπτώσεις στην ψυχολογία και το συναισθηματικό κόσμο των εφήβων από μέρα σε μέρα. Ενθουσιάζονται και απογοητεύονται με ανεξέλεγκτο ρυθμό, παρασυρόμενοι από την ορμή των σκέψεών τους, των συναισθημάτων τους και των βιωμάτων τους.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η εφηβεία ορίζεται χρονολογικά από 13 έως 19 ετών. Μπορούν να οριστούν τα παρακάτω στάδια της εφηβείας, συμπεριλαμβανομένου των σταδίων προετοιμασίας εισόδου αλλά και εξόδου από την περίοδο αυτή:

α) η προεφηβεία (11ος – 13ος χρόνος), όπου εμφανίζονται οι πρώτες διαφοροποιήσεις από την παιδική ηλικία.

β) η κυρίως εφηβεία (13ος – 18ος χρόνος), όπου πραγματοποιούνται όλες οι σωματικές, νοητικές και ψυχολογικές αλλαγές.

γ) η όψιμη εφηβεία (18^ο - 19^ο έτος), κατά την οποία, οι παραπάνω αλλαγές έχουν ολοκληρωθεί αλλά το άτομο δεν εισέρχεται στην ωριμότητα.

δ) η μετεφηβεία (20ος χρόνος -), κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου έχουν ολοκληρωθεί όλες οι βιοσωματικές αλλαγές αλλά όχι και οι ψυχοκοινωνικές.

Κατά τη διάρκεια της εφηβείας αναπτύσσονται κάποιες καταστάσεις και χαρακτηριστικά, που επηρεάζουν τους εφήβους στη συμπεριφορά τους και τους ωθούν σε συγκεκριμένες δράσεις και αντιδράσεις. Σε σωματικό επίπεδο γίνονται σημαντικές ορμονικές αλλαγές και τα δύο φύλα ξεκινούν να αναπτύσσουν σιγά σιγά τη σεξουαλικότητά τους. Παράλληλα ο έφηβος αναπτύσσεται ψυχικά και νοητικά και προσπαθεί να κερδίσει την αυτονομία του και την ανεξαρτησία του από την οικογένεια. Τα συναισθήματά του γίνονται πιο έντονα και πολλές φορές βρίσκεται σε περίοδο κρίσης με μεγάλες εσωτερικές αλλά και εξωτερικές εντάσεις. Αρχίζει και προβληματίζεται πιο έντονα, σκέφτεται, πλησιάζει πιο κοντά στην ωρίμανση. Νιώθει ότι ολοκληρώνεται μέσα από την νοητική του ανάπτυξη αλλά και τη σχέση με το άλλο φύλο. Οι παρέες του αποτελούν τη βασική κοινωνική οντότητα στην οποία επιθυμεί να βρίσκεται και να δημιουργεί ή να ψυχαγωγείται.

1.2 Η ψυχική υγεία των εφήβων και η Ταυτότητα του Εγώ

Όλες οι αλλαγές που λαμβάνουν μέρος στην εφηβεία έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία έντονων συναισθημάτων και ψυχολογικών μεταπτώσεων. Ο έφηβος έχει αυξημένη συναισθηματικής ένταση, άγχος και εσωτερικές συγκρούσεις που σχετίζονται τόσο με τις συνθήκες και τα γεγονότα στο περιβάλλον που αναπτύσσεται όσο και με τις προσωπικές ανασφάλειες.

Μια πολύ διαδεδομένη ψυχική διαταραχή κατά την εφηβεία είναι η κατάθλιψη, η οποία συνήθως είναι μακρόχρονη και επαναλαμβανόμενη. Ο έφηβος που πάσχει από κατάθλιψη έχει αρνητική εικόνα για τον εαυτό του και τα βιώματά του και έχει επίσης αρνητική στάση και σκέψη για το μέλλον. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη χαμηλή αυτοεκτίμηση, την αυστηρή και άνευ λόγου αυτοκριτική και εμμονή σε δυσάρεστες εμπειρίες. Επίσης του δημιουργεί μεγάλα προβλήματα στην κοινωνικοποίησή του και την ομαλή ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο. Η κατάθλιψη στην εφηβεία μπορεί να μη γίνει εύκολα αντιληπτή, επειδή πολλά από τα συμπτώματά της ταιριάζουν με συμπτώματα που είναι φυσιολογικά να αναπτύσσονται κατά την εφηβεία.

Το φαινόμενο της εφηβικής κατάθλιψης σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την Ταυτότητα του Εγώ, δηλαδή τη διαμόρφωση της εικόνας του εαυτού του. Ο έφηβος προσπαθεί να αισθανθεί σαν άτομο ξεχωριστό, με ανεξαρτησία απόψεων, πεποιθήσεων και αξιών και με δική του προσωπική αξία. Οφείλει να κατανοήσει και να αποδεχτεί τους ρόλους που θα αναλάβει και θα διαδραματίσει στην κοινωνία, και να αποσαφηνίσει τον κοινωνικό του ρόλο. Η συγκρότηση της ταυτότητας στηρίζεται στους εξής τομείς (Moshman⁴, 1999):

- την επιλογή ενός ρόλου στη ζωή
- την επιλογή μιας καριέρας και της επαγγελματικής του πορείας
- τον καθορισμό των κοινωνικών ρόλων που θα έχει ώστε να δημιουργήσει τις αντίστοιχες σχέσεις με γονείς, φίλου και το αντίθετο φύλο
- τον προσδιορισμό των πνευματικών και ηθικών του αξιών
- και τέλος την επιλογή του ρόλου του φύλου.

Η έλλειψη σαφούς και ολοκληρωμένης ταυτότητας οδηγεί στη σύγχυση των ρόλων. Έτσι, το άτομο χωρίς την διαμόρφωση της σαφούς εικόνας του εαυτού, γίνεται ένα άτομο που αδυνατεί να κάνει σωστές και λογικές επιλογές για το μέλλον του. Η απόκτηση λοιπόν της ταυτότητας είναι μία διαδικασία που εκτείνεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής αλλά τα θεμέλια της μπαίνουν γερά στην εφηβεία.

Πολλοί ερευνητές έχουν αναλύσει την ψυχική υγεία και τις συμπεριφορές των εφήβων και έχουν ξεχωρίσει τις παρακάτω συμπεριφορές (Κουρκούτας⁵, 2001):

- Επιθυμία να μένει μόνος του: περνάει τις ώρες του στο δωμάτιό του με την πόρτα κλειδωμένη.
- Αποστροφή προς την εργασία: δείχνει κουρασμένος, απρόθυμος να εκτελέσει τις υποχρεώσεις του τόσο στο σχολείο όσο και στο σπίτι
- Έλλειψη συντονισμού στις κινήσεις: παρουσιάζει αδεξιότητα στις κινήσεις
- Ανία: πλήξη, αδιαφορία για παιχνίδια, για σχολικές υποχρεώσεις και ομαδικές δραστηριότητες

⁴ Καθηγητής Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας

⁵ Κλινικός Ψυχολόγος – Καθηγητής Ψυχολογίας Παιδιών και Εφήβων με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

- Νευρικότητα – ανησυχία: υπερένταση, υπερκινητικότητα, δεν μπορεί να συγκεντρώσει την προσοχή του σε ένα έργο
- Αυξημένη ευσυγκινησία: απογοητεύεται εύκολα και μεταφράζει οποιαδήποτε κουβέντα τον αφορά ως κριτική εις βάρος του και αντιδρά
- Αντιδραστική – εχθρική στάση προς τους άλλους: προβάλλει αντιρρήσεις, διαφωνίες και δεν είναι συνεργάσιμος
- Αντιδραστική – εχθρική στάση προς το άλλο φύλο: ανεξήγητες αντιδράσεις προς άτομα του άλλου φύλου
- Εναντίωση προς κάθε μορφή εξουσίας: έντονη τάση να εναντιώνεται σε κάθε μορφή εξουσίας
- Υπεραπασχόληση με θέματα του σεξ
- Υπέρμετρη ντροπαλότητα
- Έλλειψη αυτοπεποίθησης
- Ονειροπόληση

Σε παλαιότερες έρευνες υποστηρίζεται ότι οι βασικές αιτίες για τις ψυχικές αντιδράσεις των εφήβων είναι οι φόβοι και τα άγχη που έχουν. Ο Κρασανάκης (1993) αναφέρει ότι οι έφηβοι έχουν άγχος συναισθηματικής φύσεως και άγχος αποτυχίας στα μαθήματά τους, που σχετίζεται με την αγωνία και το άγχος που έχουν για την επαγγελματική τους σταδιοδρομία.

1.3 Οι σχέσεις με τους συνομήλικους και το άλλο φύλο

Στην εφηβική ηλικία το άτομο αρχίζει να απομακρύνεται από την οικογένεια και να αναζητά τις παρέες του σε άλλους χώρους, όπως το σχολείο, σε πολιτιστικές ή αθλητικές δράσεις κτλ. Η ένταξη στις νεανικές ομάδες φιλίας έχει πολύ μεγάλη σημασία για τον έφηβο, ο οποίος μένει λιγότερο χρόνο μέσα στο σπίτι και περισσότερο έξω, προσπαθώντας να συμμετέχει σε διάφορες παρέες στις οποίες επιθυμεί να ανήκει. Είναι έντονη η ανάγκη ένταξής του σε μια ομάδα στην οποία να είναι αποδεκτός και δεν επιθυμεί να τον απορρίψουν. Μέσα στην ομάδα και την παρέα διαμορφώνει στάσεις, συμπεριφορές, αξίες, οι οποίες εκδηλώνονται με

διάφορους τρόπους όπως το ντύσιμο, ο τρόπος που μιλάει, το είδος της μουσικής που ακούει. Πολλές φορές ο έφηβος παρασύρεται σε αρνητικές ενέργειες κάτω από την πίεση των μελών της ομάδας στην οποία ανήκει χωρίς να συμφωνεί πολλές φορές, εξαιτίας του φόβου απόρριψής του από αυτή.

Τα αγόρια έφηβοι έχουν διαφορετικές ανάγκες και επιθυμίες από τα κορίτσια εφήβους. Τα αγόρια έχουν την ανάγκη να ανήκουν κάπου, τους αρέσουν οι μεγάλες παρέες και να συμμετέχουν όλοι σε διάφορες δράσεις, ενώ προσπαθούν να διαμορφώσουν μια ταυτότητα μέσα από τις παρέες τους ακολουθώντας έναν δικό τους κώδικα ντυσίματος ή έκφρασης. Αυτό που τους ενδιαφέρει είναι να βρίσκονται πάντα μέσα στα πράγματα. Αντιθέτως τα κορίτσια σχηματίζουν ολιγομελείς παρέες και αυτό που επιθυμούν κυρίως είναι να είναι δημοφιλείς και να αρέσουν στο άλλο φύλο. Συνηθισμένο φαινόμενο στις εφηβικές παρέες κοριτσιών είναι ότι πολλές φορές διαλύονται όταν τα μέλη τους αναπτύσσουν σχέσεις με αγόρια, αφού προσαρμόζονται στους δικούς τους ρυθμούς και καλύπτεται η επιθυμία τους να αρέσουν στο άλλο φύλο (Παπαδόπουλος & Λεζέ⁶, 2004).

Οι έφηβοι ενδιαφέρονται να κάνουν φιλίες με άτομα του αντίθετου φύλου, αλλά η επιλογή μπορεί να επηρεάζεται από την αποδοχή της ομάδας των συνομηλίκων τους. Τα σεξουαλικά συναισθήματα αυξάνονται φυσιολογικά κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Ο μέσος έφηβος μπορεί να δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει τέτοια συναισθήματα, ιδιαίτερα αν φαίνεται να έρχονται σε αντιδιαστολή με τις αρχές που έχει διδαχθεί σχετικά με το σεξ. Οι φιλίες με μέλη του ίδιου και του αντίθετου φύλου θα επηρεαστούν από αυτά τα συναισθήματα και θα εξελιχθούν κατά τη διάρκεια της εφηβείας.

1.4 Επιθετικότητα στο σχολείο

Τα τελευταία χρόνια κυρίως παρατηρείται αύξηση των κρουσμάτων βίας και παραβατικότητας σε μικρές ηλικίες. Ο έφηβος λόγω των έντονων συναισθημάτων και της εσωτερικής έντασης που τον διακατέχει, εκφράζει επιθετικές τάσεις οι οποίες αν είναι

⁶ Καθηγητές Ψυχολογίας

ανεξέλεγκτες οδηγούν σε παραβατική συμπεριφορά και βία, είτε στο σχολείο είτε στο γήπεδο είτε στο δρόμο. Για παράδειγμα ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί μια έκφραση επιθετικότητας και βίας που ασκεί ο έφηβος είτε σε συνομήλικους είτε σε μικρότερες ηλικίες. Είναι ένα φαινόμενο που κάνει την εμφάνισή του κυρίως στην ηλικία των 13 ετών, όταν και το παιδί έχει μπει ήδη στην εφηβεία. Μεταξύ των πολλών εκφράσεων επιθετικότητας των εφήβων είναι εκτός από το σχολικό εκφοβισμό η λεκτική και σωματική βία, ο εσκεμμένος αποκλεισμός του θύματος από παρέες ή από το κοινωνικό σύνολο, ενώ υπάρχουν και ακραίες μορφές όπως κλοπή και ανθρωποκτονία.

Διακρίνονται δύο τύποι επιθετικότητας στους εφήβους (Μακρή – Μπότσαρη⁷, 2008):

- Η αντιδραστική: είναι η άμεση αντίδραση στο φόβο ή σε κάποια απειλή.
- Η συντελεστική: χρησιμοποιείται ως ένα προμελετημένο μέσο για την επίτευξη άλλων στόχων. Δεν απαιτείται προηγουμένως κάποια πρόκληση ή απειλή.

Η επιθετικότητα στο σχολείο συνεχώς αυξάνεται. Οι έφηβοι έχουν ανάγκη να νιώσουν ότι ανήκουν κάπου και πολλές φορές προσφεύγουν σε ομάδες φιλίας οι οποίες έχουν αρνητικές επιρροές. Μεγάλο ποσοστό εφήβων ανήκουν σε συμμορίες οι οποίες μάλιστα έχουν συντονισμένη παραβατική δράση. Για να ενταχθούν σε αυτές τις συμμορίες οι έφηβοι προσαρμόζουν την προσωπικότητά τους ώστε να γίνουν μέλη της ομάδας αυτής και είναι έτοιμοι να καταφύγουν σε παράνομες ή βίαιες πράξεις προκειμένου να αποδείξουν ότι αξίζουν να βρίσκονται σε μια συμμορία.

Φυσικά η επιθετικότητα δεν ασκείται μόνο οργανωμένα αλλά και μεμονωμένα. Ο έφηβος δρα αυτόβουλα και αυτόνομα, αντιδρώντας στα ερεθίσματα του περιβάλλοντός του. Οι θύτες είναι άτομα που έχουν αντιδραστική συμπεριφορά και συνήθως προσπαθούν να ξεσπάσουν σε κάποιον αδύναμο συμμαθητή τους ή μικρότερο μαθητή. Οι λόγοι για τους οποίους οι έφηβοι ασκούν βία και κυρίως εμφανίζεται το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού αναλύονται στα επόμενα κεφάλαια, όπου αναλύεται η θέση του εφήβου στην οικογένεια, το σχολείο αλλά και η επιρροή που δέχεται από τα ΜΜΕ.

⁷ Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας

Κεφάλαιο 2

Η Οικογένεια Στη Διάπλαση του Παιδιού

2.1 Η έννοια της Οικογένειας

Η ανθρώπινη οικογένεια (Familia) είναι μια θεσμοθετημένη βιο-κοινωνική μονάδα (biological group) που αποτελείται από δύο τουλάχιστον ενήλικα άτομα μη συγγενικά εξ αίματος που έχουν συζευχθεί καθώς και (τα κατιόντα μέλη) τέκνα αυτών, η καλούμενη έτσι και "πυρηνική οικογένεια". Ελάχιστες λειτουργίες αυτών των ομάδων πυρήνων (στην ευρύτερη μορφή τους) είναι η παροχή ικανοποίησης και ελέγχου των αναγκών του θυμικού (affectional needs) - συμπεριλαμβανομένων και των σεξουαλικών σχέσεων- καθώς και η διατήρηση μιας "κοινωνικο-πολιτιστικής" κατάστασης (sociocultural situation) για την ανατροφή και ομαλή κοινωνικοποίηση των κατιόντων μελών της (τέκνων) (Αλεξιάκης⁸, 2002). Κάθε ομάδα που συγκροτείται με τον παραπάνω τρόπο και ταυτόχρονα επιτελεί τις παραπάνω ελάχιστες λειτουργίες καλείται «οικογένεια». Υπάρχουν διάφοροι «τύποι» οικογένειας που εξαρτώνται από τη δομή της εκάστοτε οικογένειας, το αν σχετίζεται με συγγένεια ή ιδιοκτησία, και την εξέλιξη της.

Κάποιοι επιστήμονες, όπως ψυχολόγοι και κοινωνιολόγοι κ.ά., αναγάγουν την λέξη συγγένεια αποκλειστικά σε σχέση εξ αίματος ενώ στην κοινωνική ανθρωπολογία ο όρος αίμα μπορεί να χρησιμοποιείται μεταφορικά και όχι υποχρεωτικά ως απόρροια γονιδιακής σχέσης.

Η οικογένεια είναι η φυσική και θεμελιώδης μονάδα της κοινωνίας και χρειάζεται να προστατεύεται από την κοινωνία και το κράτος (άρθρο 16(3) της Παγκόσμιας Διακήρυξης Ανθρώπινων Δικαιωμάτων). Στις μέρες μας, με τον όρο οικογένεια αναφερόμαστε στα συγγενικά πρόσωπα που μοιράζονται την ίδια στέγη αλλά και την γενιά, το γένος, την

⁸ Ερευνητής και διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας

γονιδιακή καταγωγή. Βασική προϋπόθεση της οικογένειας με τη στενή έννοια είναι η ανταλλαγή οικιακών υπηρεσιών (Αλεξιάκης, 2002).

Πλέον, στην κοινωνιολογία και στις κοινωνικές επιστήμες εν γένει, χρησιμοποιείται ο όρος «οικιακή μονάδα», ο οποίος κάνει πιο σαφές το νόημα της οικογένειας όπως η πλειοψηφία την έχει στο μυαλό της, εννοώντας άτομα που μένουν κάτω από την ίδια στέγη, δουλεύουν μαζί, μοιράζονται υλικά αγαθά μαζί και ανταλλάσσουν οικιακές υπηρεσίες. Με τον τρόπο αυτόν, συμπεριλαμβάνονται στην εξίσωση της οικογένειας και άτομα που δεν έχουν υποχρεωτικά συγγενική σχέση μεταξύ τους.

Οι οικογένεια ανά τον κόσμο μπορεί να συναντηθεί σε πολλές μορφές. Τα άτομα τα οποία δεν εντάσσονται εντός κάποιου οικογενειακού πλαισίου ονομάζονται «μονήρη». Ως επί τω πλείστον, σε τοπικές κοινωνίες συναντώνται οι περισσότεροι τύποι οικογενείας. Αυτό εξαρτάται από τον κύκλο ανάπτυξης την οικιακής μονάδας την δεδομένη στιγμή.

2.2 Η Σύγχρονη Οικογένεια

Οι αντιλήψεις που επικρατούν ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο, τα ερεθίσματα και την ανατροφή του καθενός μπορούν να απέχουν έτη φωτός μεταξύ τους. Παρόλα αυτά, συνήθως όλες αυτές οι διαφορετικές αντιλήψεις συνυπάρχουν σε μια κοινωνία, κάτι που όταν γίνεται εμφανές μπορεί να προκαλέσει σύγχυση και χάος γεγονός που αποθαρρύνει μια ξεχωριστή οντότητα να στηρίζει την προσωπική του άποψη έναντι των ήδη αντικρουόμενων. Η οικογένεια, πρακτικά, υποβιβάζεται των σκοπών της με αποτέλεσμα να απαιτείται ανακατάταξη των ρόλων και των κανόνων συμπεριφοράς. Αυτό σημαίνει ότι οι στόχοι της οικογένειας διαμορφώνονται ανάλογα με το κοινωνικό σύνολο στο οποίο αυτή ανήκει τη δεδομένη στιγμή. Για να γίνει κατανοητός ο σκοπός της οικογένειας πρέπει να αναλογιστεί ως παράγοντας στη συνάρτηση με τους σκοπούς ενός κοινωνικού συνόλου. Η λειτουργία του συστήματος της οικογένειας συντονίζεται με άλλα συστήματα, με τους σκοπούς και τους στόχους του συνολικού συστήματος ώστε να πραγματοποιούνται οι σκοποί αυτοί. Πιθανόν αλλαγές στους σκοπούς του συστήματος συνεπάγονται αλλαγές στα επιμέρους συστήματα.

Σε χρονικές περιόδους ανακατατάξεων στο κοινωνικό σύνολο επηρεάζονται πολύ όλες οι διαπροσωπικές σχέσεις και συμπεριφορές. Οι αντιδράσεις των ατόμων και ομάδων του κοινωνικού συνόλου εξαρτάται από κανόνες, αξίες και συμπεριφορές που όχι απλά δεν εξυπηρετούν στην ομαλή λειτουργία του συστήματος αλλά την επιβαρύνουν καθώς αποτελούν κατάλοιπα προηγούμενης φάσης κοινωνικοποίησης ή κοινωνικής δοκιμασίας.

Η οικογένεια, ως κοινωνική ομάδα, ακολουθεί μία δομή. Οι κοινωνικοί ρόλοι και θέσεις είναι κατά βάση σταθερά μέσα σε ένα ευρύτερο δίκτυο κοινωνικών ρόλων και θέσεων. Τα βασικά χαρακτηριστικά που καθορίζουν τους κοινωνικούς ρόλους εντός μίας οικογένειας είναι τέτοια που αφενός δεν αλλάζουν κατά τη διάρκεια ζωής του ατόμου- μέλους, όπως για παράδειγμα το φύλο του ατόμου, και αφετέρου αλλάζουν, όπως για παράδειγμα η ηλικία. Με λίγα λόγια, οι θέσεις ολοένα και μεταβάλλονται. Στο παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας, σημαντικό ρόλο παίζουν η εξουσία, κάτι που αναπαράγεται σε όλες στις χώρες ανεξάρτητα του κοινωνικού πλαισίου, και συνήθως αφορά τον την εξουσία που μπορεί να ασκεί ο άνδρας απέναντι στη γυναίκα και στα παιδιά και η εξάρτηση που συνήθως παραπέμπει στην εξάρτηση της γυναίκας από τον άντρα και των παιδιών από τους ενήλικες. Η δομή της οικογένειας για πολλά χρόνια παρέμενε σταθερή. Με τον εκσυγχρονισμό της κοινωνικής υπόστασης του γυναικείου φύλλου και της εισαγωγής του στον εργασιακό στίβο, η δομή αυτή αλλάζει και γίνεται πιο εύκαμπτη. Ο ρόλος της εξουσίας του άντρα στη γυναίκα ολοένα και φθίνει καθώς η δεύτερη μπορεί πλέον να συντηρηθεί, να συντηρήσει τα παιδιά και κυρίως έχει βγει από το σπίτι είτε για να σπουδάσει, είτε να δουλέψει, είτε να διευρύνει το πνεύμα της. Αυτοί είναι και οι βασικοί παράγοντες αλλαγής του μοτίβου εξουσίας στην σχέση άνδρα-γυναίκας: 1) τα παιδιά, 2) το εκπαιδευτικό υπόβαθρο, 3) η διαφορά εισοδήματος μεταξύ των δύο και 4) η απασχόληση (Κοινωνική Ψυχολογία, socialpsychology.wordpress.com).

Η εργασία της μητέρας, η απουσία του πατέρα πολλές ώρες από την εστία αλλά και οι πολλές εξωσχολικές υποχρεώσεις των παιδιών αποτελούν τροχοπέδη στην τήρηση του όρου της οικογένειας, όπως αυτή έχει θεσπιστεί και καθιερωθεί πολλά χρόνια πίσω. Η κοινωνία όμως, δεν είναι έτοιμη πάντα να αφομοιώσει όλες αυτές τις αλλαγές και δημιουργείται αδιέξοδο στη διατήρηση του θεσμού της οικογένειας με αποτέλεσμα οι διαφορές στις ανάγκες των ατόμων της οικογένειας και στην επικρατούσα κοινωνική νόηση να προκαλεί προβλήματα στις

σχέσεις των συμμετεχόντων στο οικογενειακό πλαίσιο. Τα προβλήματα αυτά είναι πάντα πιο εμφανή σε πιο ευάλωτες ομάδες πληθυσμού.

Με την βιομηχανική κοινωνία και τον παραγκωνισμό της παραδοσιακής και έπειτα με την άνθιση της μετανεωριστικής καθώς και την αντίστοιχη αλλαγή της οικογενειακής δομής από παραδοσιακή σε πυρηνική και επικοινωνιακή, πολλές από τις λειτουργίες που επιτελούσε η οικογένεια μετατέθηκαν σε άλλου θεσμούς με μεγαλύτερη εξειδίκευση. Με την εξέλιξη της κοινωνίας, η οικογένεια ξεκίνησε ολοένα να εξαρτάται και πιο πολύ από τον κρατικό παρεμβατισμό. Πλέον ο βασικός άξονας τήρησης του θεσμού είναι η ανατροφή και η κοινωνικοποίηση των παιδιών. Οι προσωπικές ανάγκες και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες επιβάλλουν στο κάθε άτομο να επιδίδεται ολοένα και σε μεγαλύτερη προσπάθεια βελτίωσης της επίδοσης του σε εργασία και κοινωνία με αποτέλεσμα να παραμερίζονται οι θεσμοί συγγένειας και αλληλεγγύης που προωθούσε η παραδοσιακή οικογένεια. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να οδηγούνται τα μέλη της οικογένειας στην αποξένωση (Καστανίδου⁹, 2000).

Έχει παρατηρηθεί ότι η οικογένεια γίνεται με το πέρασμα του χρόνου ολοένα πιο ιδιωτική και ταυτοχρόνως πιο δημόσια. Ο Ντιρκέμ¹⁰ στα έργα του αναφέρεται στο θεσμό και ασκεί κριτική σε αυτό το παράδοξο. Η ιδιωτική φύση της οικογένειας ευνοείται με την εστίαση στα πρόσωπα και όχι στις σχέσεις, την απομόνωση από την γενικευμένη συγγένεια, τους γείτονες, την κοινότητα και την κοινωνία. Την ίδια στιγμή, εξαρτάται περισσότερο από το κράτος, γεγονός που την κάνει πιο δημόσια. Παρατηρείται, λοιπόν, πως η τάση της διατήρησης την οικογένειας σε ιδιωτικό επίπεδο ελέγχεται και προστατεύεται εντός του οικογενειακού πλαισίου, αυτονομείται από τους λοιπούς συγγενείς και βασική αρχή στην οικειότητα και την διατήρηση των παραπάνω έχει αυτός που προστατεύει τις προθέσεις λειτουργίας της οικογένειας- το κράτος. Αυτό συμβαίνει λόγω των κανόνων και των νόμων που θεσπίζει. Επί παραδείγματι, το δικαίωμα του πατρικού σφραγισμού που ίσχυε μέχρι τον 19^ο αιώνα όπου και περιορίστηκε, ενίσχυε το πρότυπο της πατριαρχική οικογένειας κατά το οποίο ο πατέρας αποτελούσε τον αδιαμφισβήτητο αρχηγό. Με τον περιορισμό αυτού του προτύπου τίθεται σε ισχύ το συμφέρον του παιδιού. Η οικογένεια παίρνει παιδοκεντρική μορφή κατά την οποία η προσωπικότητα του παιδιού ξεκινά να ανθίζει. Οι κοινωνιολόγοι και οι νομικοί ξεκινούν να

⁹ Εκπαιδευτικός Φιλολόγος – Υπεύθυνη Συμβουλευτικού Σταθμού Νέων

¹⁰ Κοινωνιολόγος

αναφέρονται στο παιδί σαν μια ανεξάρτητη μονάδα, εξελισσόμενη, με πολλές αξιοποιήσιμες δυνατότητες. Επομένως, δίνεται μεγαλύτερη σημασία στην εκπαίδευση, στην ενίσχυση του θεσμού του σχολείου, στην ευφυΐα, και στα κατάλληλα μοντέλα μάθησης, στα δικαιώματα του παιδιού και στην ανάγκη προστασίας του. Η οικογένεια, πια, εμφανίζεται πιθανώς καταστροφική για το παιδί, γεγονός που προσδίδει στο κράτος μεγαλύτερο δικαίωμα παρέμβασης στην οικογένεια από πριν. Τα παιδιά, προστατεύονται από ενδοοικογενειακή σωματική και ψυχολογική βία από το κράτος. Παρατηρείται, επομένως, μια ταυτόχρονη ανάπτυξη την οικογένειας και του κράτους, καθώς η πρώτη θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική για το δεύτερο το οποίο αναλαμβάνει το ρόλο του «γονέα του γονέα». Η συμπεριφορά της κοινωνίας μέσα από την οικογένεια δεν παύει ποτέ να νομοθετείται με θεσμούς και παρεμβατισμό (Μουσούρου¹¹, 2005).

Ο γονέας των γονέων, δηλαδή το κράτος, αντικαθιστά τους γονείς των συζύγων, των συγγενών, των γειτόνων και οποιοδήποτε είναι στο περιβάλλον του παιδιού, υποβάλλοντας τους κανόνες και νόμους για την συμπεριφορά τους. Το κράτος, θέτει σε ενεργεία την νόμιμη δράση γιατρών, κοινωνιολόγων, ψυχολόγων, οικογενειακών συμβούλων έναντι του κοινωνικά αποδεκτού σωστού και της εξουσίας των μελών της κοινωνίας. Οι συγγενείς αντικαθιστούνται από τους ελέγχους του κράτους στην οικογένεια και έτσι αυτή απομονώνεται, ανεξαρτητοποιείται και ανθίζει μακριά από την γνώμη των λοιπών συγγενών. Η ολική βαρύτητα της οικογένειας πλέον μοιράζεται στα πρόσωπα μέλη της. Αυτή η τάση αναπτύσσεται παράλληλα με τη μείωση των ατόμων της οικογένειας.

Η συστολή της οικογένειας αφορά στην αξία στις διαπροσωπικές σχέσεις. Δεδομένης της θέσης του παιδιού και της αξίας που έχει πια μέσα στην οικογένεια, οι γονείς προτιμούν να έχουν λιγότερα παιδιά και να εστιάζουν περισσότερο στην διαμόρφωση της προσωπικότητας αυτών (κάτι που φέρνει τέλος στις πολυμελείς οικογένειας που συνήθιζαν να ανθούν στο παρελθόν). Η προσωποποίηση των σχέσεων εντός της οικογένειας (η ψυχολογία του παιδιού, της σχέσης που αναπτύσσεται με τους γονείς, το πώς μπορεί να επιδράσει ένα πιθανό διαζύγιο στην ψυχολογία του καθώς και μια μονογονεϊκή καθημερινότητα) απαιτεί μεγαλύτερη προσπάθεια από τους ενήλικες πλέον και σε μερικές περιπτώσεις που αυτό δεν

¹¹ Κοινωνιολόγος

τηρείται και δημιουργούνται πολυμελείς οικογένειες (κάτι που συνήθως λαμβάνει χώρα σε αγροτικές οικογένειες όπου η αντίληψη για την παραδοσιακή μορφή του θεσμού παίζει σημαντικό ρόλο) είναι εξαιρετικά δύσκολο να δοθεί βάρος στην εκπαίδευση όλων των παιδιών, στις σπουδές τους και την ανάπτυξη του πνεύματός τους ειδικά δεδομένου των οικονομικών συνθηκών την σήμερα. Οι μετανάστες στη Γαλλία, για παράδειγμα, αλλάζουν τις αντιλήψεις τους που αφορούν στην γονιμότητα και αφομοιώνουν αυτές των χωρών υποδοχής τους, που επικεντρώνουν στο παιδί και την ευτυχία του (Μουσούρου, 2005).

2.3 Η Τέλεια Οικογένεια

Υπάρχει η «Τέλεια Οικογένεια»; Ένα μοντέλο που θα εκφράζει την τέλεια και ισορροπημένη οικογένεια η οποία θα λειτουργεί αρμονικά μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας και των προκαθορισμένων στερεοτύπων έχει απασχολήσει πολύ τους μελετητές και τους κοινωνιολόγους τα τελευταία χρόνια. Στην πραγματικότητα η συνεχής μεταβολή της σύγχρονης οικογένειας απορρέει από ποικίλα χαρακτηριστικά που δεν συμβαδίζουν με τους γνωστούς μύθους που αφορούν στην κλασική οικογένεια. Η στερεότυπη μορφή οικογένειας θέλει δύο γονείς, έναν πατέρα που εργαζόταν και έφερνε τα χρήματα στο σπίτι και μια μητέρα που αφιερωνόταν στο μέγαλωμα των παιδιών και τα οικιακά. Στην σύγχρονη εποχή το πρότυπο της στερεότυπης οικογένειας δεν μπορεί να τηρηθεί κατά πλειοψηφία. Η ανάγκη των γυναικών να εργάζονται και να διεκδικούν ίσα εργασιακά δικαιώματα με αυτά των αντρών, οι ανειλημμένες υποχρεώσεις τους εκτός και εντός σπιτιού δημιουργούν μία αντίληψη που θέλουν τη μητέρα το δυνατό κρίκο στον δεσμό της οικογένειας. Στην εποχή μας, όμως, τα διαζύγια αυξάνονται, οι μονογονεϊκές οικογένειες αυξάνονται, σε σημείο που το 30% των οικογενειών στις ανεπτυγμένες κοινωνίες είναι μονογονεϊκές είτε λόγω διαζυγίου είτε χηρείας και με ποσοστό 66% εργάζονται και οι δύο γονείς της οικογένειας. Επίσης, δημιουργούνται οικογένειες που δεν «έχουν τον δεσμό του αίματος, καθώς πολλά παιδιά υιοθετούνται και σε μερικές περιπτώσεις, αν επιτρέπεται από το νόμο, από γονείς του ίδιου φύλου.

Οι μορφές που παίρνει πια η οικογένεια διαμορφώνουν τον κοινωνικό ιστό. Τα παιδιά μπορούν να μπερδευτούν πολύ από την διαφορετικότητα της κάθε κατάστασης και οι γονείς καλούνται να τους εξηγήσουν με μεγάλη προσοχή και σαφήνεια τι συμβαίνει στην πραγματικότητα που τα μεγαλώνουν. Πρέπει να μπορέσουν να κατανοήσουν την διαφορετικότητα, τον διαφορετικό τρόπο ζωής της κάθε μορφής οικογένειας όπως και τις σχέσεις που δημιουργούνται στις διαφορετικές αυτές δομές (National Council on Family Relations).

Η οικογένεια όπως την ξέρουμε (πατέρας- μητέρα- παιδιά) δεν είναι το μοντέλο που ίσχυε πάντα, αλλά ένα αρκετά πρόσφατο. Εμφανίστηκε τον περασμένο αιώνα. Πριν από αυτό, την οικογένεια την απαρτίζουν και οι υπόλοιποι συγγενείς, παππούδες και γιαγιάδες. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις όλη η οικογένεια και οι συγγενείς μοιράζονταν το ίδιο σπίτι (Αλεξάκης, 2002).

Η σχέση μεταξύ των δύο γονέων της οικογένειας είναι βασικός τροχός της αμάξης. Ο έντονος έρωτας και ο ενθουσιασμός που είχε το ζευγάρι στις αρχές θα φθίνουν. Θα πρέπει, λοιπόν, να διατηρηθεί μια σχέση αμοιβαίας κατανόησης, μια συνεργασία και φιλία για τα πάντα, χωρίς να επηρεάζονται από τη φύση της ερωτικής τους σχέσης. Η δυσκολία όμως στην υλοποίηση του παραπάνω είναι μεγάλη. Η οικογενειακή ζωή διέπεται πολλές διαμάχες και εντάσεις. Υπάρχουν διαφωνίες για πολλά θέματα με συχνότερα αυτών την ανατροφή των παιδιών και την διαχείριση των οικονομικών της οικογένειας. Φυσικά, οι διαμάχες μεταξύ γονέων και παιδιών είναι συχνές επίσης. Τα παιδιά μεγαλώνοντας προσπαθούν να διεκδικήσουν την αυτονομία τους και οι γονείς την εξουσία τους και την ισχύ του λόγου τους σε αυτά, κάτι που αναπόφευκτα δημιουργεί έντονες συγκρούσεις.

Σε περιπτώσεις όπου το στρες και οι διαφωνίες μεταξύ των μελών την οικογένειας χάνεται ο έλεγχος έπονται καταστροφικές συνέπειες. Στη σύγχρονη εποχή η στερεότυπη οικογένεια είναι πιο επιρρεπής στο συνεχές στρες και δεν λαμβάνει την εκτεταμένη υποστήριξη που είχε παλιότερα από την οικογένεια. Οι οικονομικές δυσκολίες, τα διαζύγια, οι γεωγραφικοί χωρισμοί, οι ασθένειες, ο θάνατος, οι προσωπικές αποτυχίες είναι πια συχνά φαινόμενα στα οποία υποβάλλονται τα μέλη μια οικογένειας τα οποία και καλούνται να αφομοιώσουν και να προσαρμοστούν. Η επιτυχία μιας οικογένειας συνάδει με την ικανότητα των μελών της να

προσαρμόζονται στις νέες καταστάσεις της ζωής τους (National Council on Family Relations, www.ncfr.com).

Η πλάνη των γονιών ότι μπορούν πάντα να προκαθορίζουν και να επεμβαίνουν στο μέλλον των παιδιών αποτελεί άλλο ένα πρόβλημα για μία υγιή οικογένεια. Τα ερεθίσματα που παίρνει ένα παιδί κατά την διαμόρφωση της προσωπικότητας του και των θέλω του, είναι συχνά εξω-οικογενειακά. Οι γονείς, λοιπόν, θα πρέπει να αποδεχτούν ότι δεν μπορούν για πάντα να πατρνάρουν τα παιδιά τους. Αναπόφευκτα, η αυτονομία του παιδιού θα έρθει να τους το δείξει αυτό. Η δημιουργία προσωπικού χώρου για το παιδί θα πρέπει να μπορεί να είναι αντιληπτό και συμβατό από τους γονείς προς αποφυγή νέων διαμαχών. Οι διαφορές μεταξύ των παιδιών της οικογένειας μεταξύ τους αλλά και με τους γονείς είναι συχνές και κυρίως είναι πνευματικές ικανότητες, νοημοσύνη, ιδιοσυγκρασία, ψυχολογία, κοινωνικότητα, ταλέντα.

Δεδομένων όλων αυτών, το μοντέλο της τέλει οικογένειας φαντάζει ουτοπικό. Η κάθε μία μπορεί να έχει την δική της ιδιαίτερη μορφή, τα δικά προβλήματα, τους δικούς της κανόνες και την μοναδική της ομορφιά. Η επίτευξη μιας στερεότυπης οικογενειακής κατάστασης δεν θα πρέπει να είναι το ζητούμενο από τα μέλη μιας οικογένειας. Αντίθετα, η δυνατότητα προσαρμογής στο οτιδήποτε φέρει η ζωή τους, η αντιμετώπιση πολλών προβλημάτων και κινδύνων που προκύπτουν οδηγούν σε ευτυχισμένες οικογένειες. Η διατήρηση του ρόλου του στερεότυπου γονιού σε μια κοινωνία που προσπαθεί να αποβάλλει τα στερεότυπα θα δημιουργήσει οξύμωρο σχήμα. Οι γονείς, επομένως, θα πρέπει να μεριμνούν για το κάθε παιδί τους ξεχωριστά, αντιλαμβανόμενοι την διαφορετικότητά τους. Αυτοί θα πρέπει να δίνουν την αγάπη, την προσοχή και την αποδοχή των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων του κάθε παιδιού, ώστε αυτό να μπορέσει να εξελιχθεί και να έχει παιδεία και κοινωνική μόρφωση (Dinkmeyer¹²,1998).

¹² Σχολικός Σύμβουλος - Ψυχοθεραπευτής

2.4 Η Αξία της Οικογένειας για τα παιδιά

Η επιρροή της οικογένειας στην ανάπτυξη, την κοινωνικοποίηση και την καλή προσαρμογή στους νέους είναι καθοριστική βάσει πολλών θεωρήσεων και κοινωνικών πειραμάτων που διεπαληθεύουν. Σε μικρότερο βαθμό έχει μελετηθεί το κατά πόσο και με ποιόν τυχόν τρόπο η επίδραση της οικογένειας στους νέους με προβλήματα και ανησυχίες μπορεί να μεταβάλλεται. Φυσικά και είναι καταλυτική η συμβολή της οικογένειας στην ομαλή ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση των παιδιών, των εφήβων και των νέων, βάσει πολλών ερευνών. Η θεωρία του δεσμού (attachment theory, Bowlby¹³, 1988) επικεντρώνεται στο δεσμό της μητέρας και του βρέφους/ μικρών παιδιών για τη διαμόρφωση εμπιστοσύνης με άλλα άτομα στην μετέπειτα πορεία της ζωής τους. Κατά τα στάδια της εφηβείας, είναι αναγκαίο να υπάρχει σχέση απόλυτης εμπιστοσύνης τουλάχιστον με τον έναν εκ των δύο γονέων ώστε να εξελιχθεί θετικά το άτομο. Σημαντικό σημείο για τον σκοπό αυτό είναι και η προσπάθεια αυτονομίας των παιδιών από τους γονείς τους με την ταυτόχρονη στήριξη και καθοδήγηση, όταν αυτά το χρειάζονται. Έρευνες αποδεικνύουν ότι οι ασφαλείς τύποι δεσμού με τους γονείς συμβάλλουν στην δημιουργία μιας θετικής εικόνας εαυτού των νέων και προστατεύουν από την κατάθλιψη και το στρες καθώς υποστηρίζουν την ακαδημαϊκή επίτευξη των νέων (Kobak & Sceery¹⁴ 1988, Kenny, Gallagher & Alvarez-Salvat¹⁵, 2002). Εξάλλου, έμφαση δίνεται στις δυναμικές των σχέσεων μεταξύ των μελών μιας οικογένειας αλλά και με τα άτομα του περιβάλλοντος τους από τις συστημικές θεωρίες της οικογένειας, τόσο σε επίπεδο δομής όσο και σε επίπεδο μεταξύ τους επικοινωνίας. Το συναισθηματικό στυλ και το επίπεδο κατανόησης όλων των μελών της οικογένειας, έχουν αποδειχθεί ευνοϊκά στην ομαλή προσαρμογή στην κοινωνία και στο υγιές ψυχολογικό προφίλ των νέων. Δεδομένης της επιρροής της οικογένειας στους νέους υπό ομαλές συνθήκες, μπορεί κανείς να αναλογιστεί την επιρροή της στα προστατευόμενα μέλη σε περιόδους ή καταστάσεις αντίξοου χαρακτήρα. Για παράδειγμα, σε πολλές έρευνες συνάδουν η ανάπτυξη της νεανικής ανθεκτικότητας και οι ενίσχυση της από ποικίλους οικογενειακούς παράγοντες, όπως η

¹³ Ψυχαναλυτής

¹⁴ Κλινικοί ψυχολόγοι

¹⁵ Κλινικοί ψυχολόγοι

ενθάρρυνση, η πίστη, η εγκαρδιότητα και η βοήθεια των γονέων για τους νέους, η συνοχή και η αίσθηση αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της οικογένειας και η στενή σχέση του νέου με έναν τουλάχιστον από τους γονείς. Η καλή λειτουργία τη οικογένειας, όσον αφορά στη δομή και τη δυναμική σχέση των μελών της έχει αναδειχθεί σε μεγάλο ποσοστό υπεύθυνη και για αρνητικά γεγονότα και στο επίπεδο προσαρμογής των νέων σε αυτά και σε αντίστοιχες καταστάσεις (Λεοντοπούλου¹⁶, 2007).

2.5 Η θέση του Παιδιού στην Οικογένεια

Παρατηρώντας και μελετώντας τη σχέση των παιδιών με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας στα πλαίσια της καθημερινής ζωής, απορρέουν οι γνώσεις για τις ομοιότητες και τις διαφορές των παιδιών σε συγκριτικό επίπεδο. Τα αποτελέσματα από τη μελέτη προσκόλλησης του παιδιού συμπληρώνονται από την μελέτη της συμπεριφοράς του παιδιού ως μέλος της οικογένειας, από τη βρεφική ακόμα ηλικία. Στις διάφορες μελέτες το παιδί αποδεικνύεται κοινωνικά επιτήδειο και σε καμία περίπτωση ανίκανο.

Στη σχέση του παιδιού με κάποιο άλλο άτομο ασκείται μεγάλη επιρροή από το πώς το παιδί αντιλαμβάνεται τα συναισθήματα και τις προθέσεις του άλλου απέναντί του. Ο ισχυρισμός που θέλει το παιδί να καταβάλλεται από εγωκεντρικές τάσεις κατά την προσχολική ηλικία αμφισβητείται έντονα από τους μελετητές που παρατηρούν το παιδί στο φυσικό του περιβάλλον (Χουντουμάδη¹⁷, 1998). Οι μελέτες αποδεικνύουν ότι τα παιδιά δύο και τριών ετών δεν είναι σε θέση να αντιληφθούν τα συναισθήματα και τις αντιλήψεις των άλλων.

Η ικανότητα της ενσυναίσθησης αναπτύσσεται στα παιδιά από τη μικρή ηλικία, κάτι που επιτρέπει στα παιδιά να διακρίνουν και να ανταποκρίνονται στις καταστάσεις και τις ανάγκες των άλλων. Όταν οι γονείς διαφωνούν ή τσακώνονται μεταξύ τους, είναι εμφανής η αναστάτωση των παιδιών. Έχουν παρατηρηθεί έντονα αντιδραστικές συμπεριφορές από αυτά όπως κλάμα, αποδοχή και παρηγοριά του γονέα που θεωρούν θύμα, απομόνωση από τον

¹⁶ Λέκτορας Γενικής Ψυχολογίας

¹⁷ Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής και Εξελικτικής Ψυχολογίας

γονιό που θεωρούν ένοχο, ακόμα και να κλείνουν τα αυτιά τους επιδεικτικά. Η έκφραση θετικών συναισθημάτων μεταξύ των γονέων δεν περνά απαρατήρητα σε παιδιά ηλικίας ενός και δύο ετών.

Η ικανότητα των παιδιών να διαβάζουν τα συναισθήματα και τις προθέσεις των υπόλοιπων μελών της οικογένειάς τους παρατηρείται από πολύ μικρή ηλικία. Εμπειρικές μελέτες δείχνουν πως παιδιά 14 μηνών πειράζουν τα αδερφάκια τους, και το πείραγμα τους γίνεται πιο σύνθετο κατά τον δεύτερο χρόνο τους. Στον δεύτερο χρόνο, έχει παρατηρηθεί, ότι τα παιδιά δύνανται να παρέχουν συμπαράσταση στα αδερφάκια τους όταν δείχνουν ότι βρίσκονται σε δύσκολη κατάσταση και γελούν όταν γελούν και αυτά.

Η άποψη ότι τα μικρά παιδιά μιμούνται συμπεριφορές και παρεμβαίνουν, πειράζουν, εκνευρίζουν ή και παρηγορούν τους άλλους, απορρίπτεται από παρατηρήσεις κοινωνιολόγων. Ο τρόπος που επιχειρούν να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να αντιδράσουν στα συναισθήματα των άλλων είναι συνήθως καινοτόμος, γεγονός που αποδεικνύει ότι τα παιδιά, ηλικίας δύο ετών και άνω, έχουν καλύτερες ικανότητες κατανόησης και ερμηνείας των συναισθημάτων των άλλων από αυτές που τους αποδίδουν οι κλασικές μελέτες. Φυσικά, οι ικανότητες αυτές αναπτύσσονται πιο εύκολα όταν ευνοούνται η οικειότητα μεταξύ των μελών της οικογένειας (Χουντουμάδη, 1998).

Η διαφορά των παιδιών που μεγαλώνουν στην ίδια οικογένεια είναι εμφανής στις περισσότερες περιπτώσεις, όσον αφορά στην προσωπικότητα, στην συναισθηματική ασφάλεια, στα ταλέντα, στην εμπιστοσύνη σε άλλα άτομα αλλά και στον εαυτό τους, καθώς και στον τρόπο που γενικότερα αντιμετωπίζουν τη ζωή. Το 1990, οι ψυχολόγοι Dunn & Plomin, υποστήριξαν πως οι ελάχιστες ομοιότητες ανάμεσα στα παιδιά της ίδιας οικογένειας οφείλονται στην κληρονομικότητα και όχι στην εμπειρία που αποκτούν μεγαλώνοντας στην ίδια οικογένεια. Από την άλλη σκοπιά, οι διαφορές οφείλονται και στο περιβάλλον και στην κληρονομικότητα. Σε μελέτες που έγιναν σε δίδυμα, υιοθετημένα αδέρφια και αδέρφια εξ αίματος αποδεικνύουν ότι το οικογενειακό περιβάλλον συμβάλλει στην ανάπτυξη διαφορών και όχι ομοιοτήτων μεταξύ των παιδιών και πως αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες ενίσχυσης της διαφορετικότητας της συμπεριφοράς των παιδιών. Φυσικά και το

εξω-οικογενειακό περιβάλλον και τα ερεθίσματα που παίρνουν τα παιδιά, ακόμα και της ίδιας οικογένειας, μπορεί να διαφέρουν πολύ.

Αν και τα παιδιά έχουν τους ίδιους γονείς, ζουν και επηρεάζονται από το ίδιο περιβάλλον, εκτίθενται στις ίδιες συμπεριφορές, παρατηρείται ότι πολλές εμπειρίες τους στην οικογένεια είναι διαφορετικές. Αυτό συμβαίνει είτε γιατί οι γονείς βρίσκονται σε άλλο σημείο προσωπικής εξέλιξης κατά την περίοδο που αποκτούν το κάθε παιδί- κάτι που μπορεί να σημαίνει ότι η συμπεριφορά τους στο κάθε παιδί ίσως να διαφέρει-, είτε στο γεγονός ότι τα παιδιά βιώνουν το καθετί διαφορετικά.

Βάσει στατιστικών στοιχείων του 1986 η Μακρυνιώτη¹⁸ (1992) εκτιμά ότι περίπου το 77% των παιδιών στην Ελλάδα μεγαλώνουν με αδέρφια, γεγονός που συμβάλλει σημαντικά στην ομαλή κοινωνικοποίηση του παιδιού και ποσοτικά και ποιοτικά. Χρονικά, παιδιά ενός έτους περνούν περισσότερο χρόνο με τα αδέρφια και τη μητέρα τους από ότι με τον πατέρα τους ενώ, στην ηλικία των 4-6 ετών περνούν περισσότερο χρόνο με στα αδέρφια τους συγκριτικά με τους αυτόν που περνούν με τους γονείς τους. Από ποιοτικής άποψης, αναπτύσσονται πιο ισότιμες σχέσεις μεταξύ των αδερφών από ό,τι μεταξύ παιδιού- γονιού. Η σχέση των αδερφών εξυπηρετεί στην ανάπτυξη της ανάγκης να προστατεύουν, να αφοσιώνονται, να συγκρούονται, να κυριαρχούν και α ανταγωνίζονται. Όταν σε μια οικογένεια με ένα παιδί έρχεται και ένα δεύτερο, η εξουσία του πρώτου, ο χρόνος αλλά και η δύναμή του μειώνονται αναγκαστικά με αποτέλεσμα να συναγωνίζεται το νέο μέλος για την προσοχή των γονιών και την ικανοποίηση της ανάγκης του για εξάρτηση. Έχει παρατηρηθεί ότι οι μητέρες με δύο παιδιά τείνουν να παρέχουν περισσότερη σημασία στο μικρότερο (Dinkmeyer, 1998).

Η επιθετικότητα και η αντιπαλότητα μεταξύ αδερφών είναι αρκετά συχνό φαινόμενο σε μικρές ηλικίες, ειδικά κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού. Στις κοινές τους δραστηριότητες όμως δεν εκδηλώνουν μόνο αυτά. Εξοικειώνονται μεταξύ τους, δημιουργούν συνεργασίες, δείχνουν ενδιαφέρον, τρυφερότητα, συμπόνια και παρηγορούν όταν τους δίνεται η ευκαιρία. Η τάση των μικρότερων αδερφών να μιμούνται τα μεγαλύτερα, ειδικά του ίδιου φύλου, είναι συχνά πιο έντονη από την τάση των μεγαλύτερων να μιμούνται τα μικρότερα. Κατά την

¹⁸ Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας

συνεχή τριβή τους, τα αδέρφια μαθαίνουν να κοινωνικοποιούνται με παιχνίδια της μίμησης και κυριαρχίας.

Κατά την προσχολική ηλικία η κυριαρχία του μεγαλύτερου παιδιού στη σχέση του με το μικρότερο είναι εμφανής, στις πρωτοβουλίες, στις υποδείξεις, τις διαταγές, τις προτάσεις. Τα μικρότερα υπακούν μέχρι, μεγαλώνοντας, να αντιληφθούν τις δυνάμεις τους και να διεκδικήσουν ισοτιμία. Υποχωρούν ολοένα και λιγότερες φορές, αντιδρούν περισσότερο, και τείνουν να παίρνουν και αυτά πρωτοβουλίες. Η σχέση με τα μεγαλύτερα αδέρφια αποτελεί το πρώτο σκαλοπάτι για την κοινωνικοποίηση και τα πρώτα γνωστικά ερεθίσματα των μικρότερων παιδιών. Τα παιδιά με μεγαλύτερα αδέρφια τείνουν να έχουν μεγαλύτερη φαντασία, να έχουν πιο ομαδικό πνεύμα, να μιλούν περισσότερο και σε μικρότερη ηλικία και να δείχνουν πιο μεγάλο ενδιαφέρον και ζήλο για τον κόσμο γύρω τους από άλλα παιδιά.

Συχνά παρατηρούνται αμφίθυμα συναισθήματα μεταξύ των αδερφών, ειδικά εχθρικές τάσεις του μεγαλύτερου παιδιού προς το μικρότερο. Παρόλα αυτά, τα μεγαλύτερα αδέρφια είναι πάντα προστατευτικά στα μικρότερα ακόμα και απέναντι στους γονείς τους. Επιπλέον, παρουσιάζουν μεγαλύτερη αφοσίωση και επιμονή για την καθοδήγηση των μικρότερων. (Χουντουμάδη, 1998)

Οι γονείς εκφράζουν διαφορετική συμπεριφορά από στο κάθε παιδί τους. Η μητέρα διαφοροποιεί την συμπεριφορά της απέναντι στα παιδιά καθώς αυτά μεγαλώνουν. Έχει δηλωθεί ότι η παρουσία ενός αδερφού βοηθά το παιδί να αναπτύξει χαρακτηριστικά εντελώς διαφορετικά από αυτά του αδερφού του (Χουντουμάδη, 1998). Έρευνες απέδειξαν στο παρελθόν ότι τόσο στην Αμερική όσο και στην Αγγλία μόλις το 30% των μητέρων δήλωσαν πως νιώθουν το ακριβώς ίδιο συναίσθημα για τα παιδιά τους και ότι τους παρέχουν την ίδια ακριβώς προσοχή (Dunn & Plomin¹⁹, 1990). Σε ποσοστό 52-61% συναντώνται οι γονείς που εκφράζουν περισσότερη τρυφερότητα και προσοχή στα μικρότερα παιδιά τους. Η μητέρες, κατά τις μελέτες που έχουν λάβει χώρα, διακρίνονται με την ικανότητα να προσαρμόζονται άψογα στην διαφορετικότητα της κάθε ηλικίας των παιδιών τους. Τα μεγαλύτερα παιδιά, όμως, είναι σε θέση να αντιληφθούν τα μεταβατικά αυτά στάδια συμπεριφοράς των γονιών προς τα ίδια αλλά και τα μικρότερα μέλη της οικογένειας. Η αντίληψη αυτή μπορεί να

¹⁹ Ψυχολόγοι

προκαλέσει ποικίλες επιπτώσεις σε αυτά, ανεξάρτητα του αν οι γονείς συμπεριφέρονταν με τον ίδιο τρόπο στα παιδιά τους κατά τη φάση της εκάστοτε ηλικίας του καθενός.

Από την άλλη πλευρά του νομίσματος, τα μικρότερα παιδιά αντιδρούν εντόνως στη σχέση των γονιών με τα μεγαλύτερα αδέρφια καθώς αντιλαμβάνονται την διαφορετική μεταχείριση των αδερφών τους και αντιδρούν σε αυτή. Το γεγονός ότι τα μικρότερα μέλη της οικογένειας αποτελούν τον τελευταίο τροχό στην λήψη οικουμενικών αποφάσεων τα προκαλεί να εδραιώσουν τη θέση τους διακόπτοντας τις συζητήσεις των γονιών με τα μεγαλύτερα αδέρφια και κάνοντας πολλά πράγματα που μπορεί να κάνει την προσοχή των γονέων να επικεντρωθεί σε αυτά. Με το πέρασμα του χρόνου, οι παρεμβάσεις των μικρότερων παιδιών γίνονται με μεγαλύτερη μεθοδικότητα και διπλωματία.

Τα πρωτότοκα παιδιά συνήθως είναι αυτά που καλύπτουν τις φιλοδοξίες και τα μεγαλεπήβολα σχέδια των γονιών ενώ τα μικρότερα είναι αυτά που καλύπτουν συναισθηματικές ανάγκες των γονιών όπως αλληλεξάρτηση. Τα πρωτότοκα παιδιά, λόγω της διαφορετικής μεταχείρισης που συνήθως λαμβάνουν από τους γονείς, εκδηλώνουν μεγαλύτερα κίνητρα για επίδοση, κοινωνικότητα, συνεχή εξάρτηση από άλλους για υποστήριξη, ωριμότητα, υποταγή στην εξουσία και τήρηση της ιεραρχίας, ευσυνειδησία, ικανότητα συνεργατικής δουλειάς, υπευθυνότητα και χαμηλότερη επιθετικότητα από τα μικρότερα. Τα μικρότερα από την άλλη σκοπιά είναι πιο δεκτικά στις νέες ιδέες, την ανάπτυξη καλλιτεχνικών δεξιοτήτων και ταλέντων. Η σχέση της μητέρας με τον πρωτότοκο κατά την χρονική περίοδο της γέννησης του δευτερότοκου παιδιού είναι καθοριστική για τα παραπάνω αλλά και για την σχέση μεταξύ των παιδιών. Έχει αποδειχθεί ότι η ποιότητα στη σχέση των αδερφών εξαρτάται απόλυτα από την σχέση του κάθε παιδιού με τη μητέρα, όπως και ότι η ύπαρξη συγκρούσεων ανάμεσα στα παιδιά συνάδει με την διαφορά στη συμπεριφορά της μητέρας στο κάθε παιδί. Σε οικογένειες όπου η πρωτότοκη κόρη έχει πιο στενή και έντονη σχέση με τη μητέρα, τα αδέρφια εκδήλωσαν εχθρικές σχέσεις, ανάλογα βέβαια και με τη σχέση της μητέρας με το δεύτερο παιδί. Στην περίπτωση που το πρωτότοκο παιδί είναι πιο κοντά με τον πατέρα οι συγκρούσεις του με τη μητέρα κατά την περίοδο «εισχώρησης» στην οικογένεια ενός δεύτερου παιδιού ήταν σαφώς λιγότερες. Σημαντικό ρόλο στη σχέση μητέρας-πρωτότοκου-δευτερότοκου παίζει η διαφορά στη συμπεριφορά της

μητέρας κατά τις συγκρούσεις τη με το κάθε παιδί και τις παρεμβάσεις τη στις συγκρούσεις μεταξύ των παιδιών.

Βάσει των παραπάνω, οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια είναι σημαντικότερες στην ανάπτυξη του παιδιού από ότι τα επαγγέλματα ή το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων (Χουντουμάδη, 1998).

Η οικογένεια είναι ένα ολοκληρωμένο σύνολο από μέλη και αλληλοεπιδράσεις και διεργασίες μεταξύ των μελών της (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000). Ο τρόπος που επικοινωνεί το κάθε μέλος, ο ρόλος του μέσα στην οικογένεια, τα «κόμματα» που κάνει σε κάθε περίπτωση είναι βασικά στοιχεία που απαρτίζουν το σύνολο αυτό και καθορίζουν το δυναμικό πλαίσιο της οικογένειας και του κάθε μέλους της ατομικά.

Για να μπορέσει κανείς να καταλάβει το πώς διαμορφώνεται η προσωπικότητα του παιδιού θα πρέπει να δώσει βάρος σε πολλούς παράγοντες. Δεν αρκούν τα χαρακτηριστικά που οφείλονται στους γονείς, ή στα παιδιά αυτά καθ' αυτά. Η αλληλεπίδραση με τα μέλη της οικογένειας και όχι μόνο, η κατανόηση και η έκφραση των κατάλληλων συμπεριφορών τις κατάλληλες στιγμές, το πολιτικοοικονομικό περιβάλλον τους είναι επίσης παράγοντες διαμόρφωσης συμπεριφοράς. Η συμπεριφορά δεν είναι προσωπική υπόθεση τους παιδιού αλλά το αποτέλεσμα από ένα συνονθύλευμα ερεθισμάτων και καθοδήγησης από τα άτομα και τις καταστάσεις που αποτελούν το μικρόκοσμο του παιδιού. Οτιδήποτε συμβαίνει από κάποιο μέλος μιας οικογένειας, ανεξάρτητα αν αυτό που συμβαίνει είναι καλό ή κακό, επηρεάζει τον καθένα που είναι μέλος του συστήματος (Hellinger²⁰, 2002).

Η προσωπικότητα του καθενός ξεκινά να χτίζεται εντός των οικογενειακών πλαισίων. Ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας δημιουργούνται προσωπικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από έντονους συναισθηματικούς δεσμούς, αλληλεξάρτηση και αμοιβαίες υποχρεώσεις εντός της οικογένειας. Η πρωτογενής κοινωνικοποίηση, όπως αυτό λέγεται, είναι η βάση κατά την οποία το άτομο εξελίσσεται και δημιουργεί σχέσεις και συμπεριφορές σε όλα τα στάδια της ηλικιακής και κοινωνικής του εξέλιξης. Κατά την κοινωνικοποίηση του

²⁰ Ψυχοθεραπευτής

παιδιού φαίνεται η επιρροή των γονιών και των αδερφών στην οικογένεια (Κοσμόπουλος²¹, 1995).

2.6 Επιθετικότητα και Εκφοβισμός μέσα στην οικογένεια

Οι λόγοι για τους οποίους μπορεί να εκδηλώνονται επιθετικές συμπεριφορές εντός της οικογένειας συνήθως είναι κοινωνικό-ψυχολογικού, κοινωνικοοικονομικού και πολιτισμικού χαρακτήρα. Το σπίτι, η οικονομική κατάσταση, οι συνθήκες διαβίωσης επιδρούν σημαντικά στην συχνότητα και στον χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων (Πυργιωτάκης²², 1984). Σε μια φτωχή πολυμελής οικογένεια είναι πιο συχνό φαινόμενο η επιθετικότητα των γονέων προς τα παιδιά καθώς και η έλλειψη χρόνου στο κάθε παιδί προσωπικά. Αυτό συμβαίνει γιατί ο περιορισμένος χώρος, τα οικονομικά προβλήματα, η ανικανότητα των γονιών να νιώσουν πληρότητα όσον αφορά στις δικές τους ανάγκες συμβάλλουν στην αρνητική διάθεση τους και στην αδυναμία τους να επικοινωνήσουν με σωστό τρόπο με όλα τους τα παιδιά. Όσο προσπαθούν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της εποχής και στις υποχρεώσεις της οικογένειας, σε συνάρτηση με την χαμηλή κοινωνική τους θέση, βρίσκονται εκτεθειμένοι σε οικονομικά άλματα και αδιέξοδα. Προφανώς, λοιπόν, όλο τους το συσσωρευμένο άγχος και η ένταση τους εκδηλώνονται εντός της οικογένειας και συχνά στα παιδιά (Βουιδάσκης²³, 1995).

Κάποιοι γονείς που υποστηρίζουν το παραδοσιακό μοτίβο της οικογένειας επικαλούνται συχνά το γονικό τους δικαίωμα στην ανατροφή των παιδιών τους. Για το «καλό» των παιδιών έχουν «καθήκον και υποχρέωσή» τους να φέρουν τα παιδιά τους στην τάξη, κατά πλειοψηφία με την επιθετικό τρόπο. Η αδυναμία των παιδιών, όσο μεγαλώνουν και δημιουργούν κριτική ικανότητα, να ακολουθήσουν τις παραδοσιακές αρχές και τους κανόνες που ακολουθούν οι γονείς τους προκαλεί συγκρούσεις με τους γονείς που θεωρούν τον εκσυγχρονισμό των αντιλήψεων «νεοτερισμούς» και απαράδεκτες απόψεις. Μέσα σε αυτές τις διαφωνίες δίνονται συνεχείς αφορμές για επιθετική συμπεριφορά των γονιών αλλά και για κακοποίηση των παιδιών τους.

²¹ Παιδαγωγός - Ψυχολόγος

²² Καθηγητής Κοινωνιολογίας

²³ Καθηγητής Κοινωνιολογίας

Η αντίθετη σκοπιά της επιθετικότητας, από τα παιδιά απέναντι στους γονείς, είναι συχνό φαινόμενο επίσης και έχει τις ρίζες της σε πολλούς παράγοντες. Αρχικά, η υπάρχουσα επιθετική συμπεριφορά των γονιών, η συνεχής προσπάθεια τους για υποταγή των παιδιών στις απόψεις τους και η ικανοποίηση της ύπαρξης εξάρτησης, η επέμβαση στον προσωπικό χώρο και στην προσωπική ζωή των παιδιών προκαλούν πολλές φορές αυτές τις συμπεριφορές.

Το μέγεθος της οικογένειας, οι σχέσεις των γονιών, η κοινωνική και οικονομική κατάσταση της οικογένειας είναι παράγοντες που συμβάλλουν στην εκδήλωση (ή μη) επιθετικών συμπεριφορών μεταξύ των παιδιών. Το μεγαλύτερο παιδί εκλαμβάνει τον ερχομό του μικρότερου μέλους της οικογένειας σαν καταπάτηση του χώρου του από το μικρότερο, διεκδίκηση της προσοχής των γονιών του, του χρόνου του με αυτούς, των παιχνιδιών του της αγάπης προς αυτό και οτιδήποτε θεωρεί ότι του ανήκει. Όλα αυτά προκαλούν συναισθηματική δυσφορία και τάσεις για επιθετική συμπεριφορά στο μικρότερο μέλος της οικογένειας. Με άλλα λόγια, το παιχνίδι εξουσίας και ισχύς του μεγάλου παιδιού εκφράζεται με επιθετική συμπεριφορά απέναντι στο μικρότερο. Αυτός ο συνεχής ανταγωνισμός και η διεκδίκηση της θέσης τους δίπλα στους γονείς -να γίνουν τα αγαπημένα τους- δε είναι κάτι που περά χωρίς κρίση γιατί πρόκειται για αγώνα εξουσίας.

Η κακοποίηση του παιδιού είναι εκδήλωση αυθυποβολής, άσκησης εξουσίας από θέση ισχύος και μπορεί να γίνει κατανοητό αποκλειστικά σε καπιταλιστικές και πατριαρχικές κοινωνίες. Για να μπορεί να γίνει η ερμηνεία της κακοποίησης του παιδιού από τους γονείς πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι εξής παράγοντες (κατά Selg²⁴,1987):

- **Η προσωπικότητα των γονέων με έμφαση:**
 - Στις προηγούμενες μαθήσεις τους
 - Στις μαθησιακές ελλείψεις τους
 - Στις αρνητικές εκδηλώσεις συμπεριφορών απέναντι στο παιδί
 - Στις γνωστικές ικανότητες κάθε γονέα
 - Στα συναισθήματα κάθε γονέα

²⁴ Κοινωνιολόγος

Η κακοποίηση του παιδιού εξαρτάται από την μορφή της πατρικής οικογένειας των γονέων και των επιθετικών συμπεριφορών που υπήρχαν σε αυτήν, καθώς βάσει αυτών μεγάλωσαν οι γονείς, τα ασπάστηκαν και δόμησαν την ιεραρχία των αξιών που ευθύνεται για την εκάστοτε συμπεριφορά απέναντι στο παιδί. Άξιο αναφοράς είναι, λοιπόν, το πώς αντιδρά ο γονιός στις επιθετικές ωθήσεις του προς το παιδί.

Γονείς με χαμηλό εκπαιδευτικό υπόβαθρο συχνά αγνοούν τις επιπτώσεις που έχει η κακοποίηση του παιδιού στη ψυχοσύνθεσή του. Η αδυναμία ελέγχου της επιθετικότητας τους, η ανικανότητα διοχέτευσης της έντασης τους σε κάτι δημιουργικό, η διαλλακτική μέθοδος πειθούς στο παιδί, συμβάλλουν στην εκδήλωση κακοποίησης. Μεγάλη αξία έχει η σχέση μεταξύ στη μητέρα και το παιδί. Σε περιπτώσεις όπου κατά τους πρώτους μήνες μετά τη γέννηση του παιδιού δεν έχει δημιουργηθεί μια θετική συναισθηματική σχέση μεταξύ μητέρας και μωρού, η κακοποίηση του παιδιού είναι πιθανότερη. Συχνά αυτό οφείλεται στην μη συμβίωση των δύο μελών στους πρώτους μήνες μετά τη γέννηση (Ζάχαρης²⁵, 2003). Οι αρνητικές στάσεις απέναντι στο παιδί μπορεί να οφείλονται στην μη προγραμματισμένη του άφιξη, σε κάποια αναπηρία του, στους ανικανοποίητους στόχους των γονιών για αυτό. Η τιμωρία είναι μονόδρομος και παραδειγματισμός ώστε να μην επαναληφθεί παραβατική ή ανεπιθύμητη συμπεριφορά του, είτε γιατί είναι σύνηθες φαινόμενο και αναγκαίο κακό. Όταν το παιδί έχει το στίγμα του κακού, ανάγωγου και άτακτου, είναι πιο πιθανή η κακοποίηση του.

Συναισθήματα του γονέα όπως πικρία, θυμός, οργή ενισχύουν τις περιπτώσεις κακοποίησης του παιδιού, ειδικά αν προκαλούνται από το ίδιο το παιδί. Βέβαια, τις περισσότερες περιπτώσεις το παιδί δεν είναι η αιτία πρόκλησης αυτών των συναισθημάτων αλλά κάποια συμπεριφορά του είναι αυτή που ξεχειλίζει το ποτήρι. Αυτό το κάνει το τέλειο εξιλαστήριο θύμα αφού ο γονέας εκτονώνει το θυμό του για κάτι άσχετο στο παιδί. Το συναίσθημα της ανεπάρκειας ή της αδυναμίας του γονέα να στηρίξει υγιή σχέση με το παιδί του, ευνοούν την κακοποίηση.

- **Οι διαρκείς συνθήκες της κατάστασης**, επιβαρυντικοί παράγοντες, που ευνοούν την κακοποίηση του παιδιού είναι συνήθως οικονομικοί λόγοι, αρρώστια, ανεργία,

²⁵ Ψυχολόγος

περιορισμένος χώρος, οι αρνητικές προοπτικές εξέλιξης, επαγγελματικά προβλήματα, εντάσεις μέσα στην οικογένεια, πρόωρος γάμος κ.ά.

Σημαντικό ρόλο στην διατήρηση της κακοποίησης παίζει η αποδοχή ή ανοχή ου φαινομένου από τον έτερο γονέα. Διευκολύνεται, επίσης, από την τιμωρία παιδιών στο ευρύτερο οικογενειακό ή φιλικό περιβάλλον των γονέων.

Το ποσοστό αποδοχής της βίας στις διαπροσωπικές ή τις επαγγελματικές σχέσεις στην κοινωνία επηρεάζει θετικά ή αρνητικά την κακοποίηση του παιδιού, όπως και η αποδοχή της σωματικής ποινής των παιδιών στην κοινωνία (Ζάχαρης, 2003).

· **Οι μεταβαλλόμενες συνθήκες της κατάστασης**

- Η απώλεια του αυτοελέγχου των γονέων από τη χρήση ναρκωτικών και φαρμάκων και από το άγχος επιβαρύνουν τις εκδηλώσεις κακοποίησης.
- Πολλές φορές ο ένας από τους συζύγους προκαλεί έντονα και αρνητικά συναισθήματα στον άλλον σύζυγο, κάτι που ευνοεί την κακοποίηση του παιδιού.
- Η κακοποίηση του παιδιού ενίοτε χρησιμοποιείται ως τρόπος απόσπασης προσοχής η πρόκλησης θυμού στον άλλον γονέα.
- Άλλοι παράγοντες εκδήλωσης κακοποίησης του παιδιού είναι η πιθανή διατάραξη της οικογενειακής ισορροπίας στις ανάγκες, τις προσδοκίες, η συνεχής επιβάρυνση της μητέρας με πολλές ευθύνες και υποχρεώσεις.

· **Οι σταθερές και μεταβαλλόμενες ιδιότητες του παιδιού**

Η καταστροφή αντικειμένων από το παιδί, η ανυπακοή του, τσακωμοί με τα αδέρφια του προκαλούν στην κακοποίηση του όπως και η αντίδρασή του σε αυτή θεωρείται επιθετική συμπεριφορά και τιμωρείται επίσης. Παράγοντας που αυξάνει την εμφάνιση κακοποίησης είναι οι ανικανοποίητες ανάγκες του ενηλίκου από το παιδί. Κατά τον Selg (1987), σε κάθε περίπτωση κακοποίησης μπορεί να υπάρχει συνδυασμός όρων, οι οποίοι ερμηνεύουν την συμπεριφορά των ενηλίκων. Αυτές οι σχέσεις μπορούν να αλλάξουν μέσα στην οικογένεια, μάλιστα κατά τη διάρκεια της κακοποίησης του παιδιού.

Το 1982, ο Patterson²⁶ διατύπωσε την θεωρία των «λειτουργιών εξαναγκασμού» για την ερμηνεία της κακοποίησης του παιδιού. Πρόκειται για τις διαδοχικές και αμοιβαίες επιδράσεις που αφορούν στην ανταλλαγή μορφών συμπεριφοράς μεταξύ δύο προσώπων (εδώ του παιδιού και του γονέα) που δεν είναι αρεστές στο έτερο πρόσωπο της αμοιβαίας επίδρασης. Έτσι τα δύο πρόσωπα κάθε φορά θεωρούν ότι η ανεπιθύμητη «εμπλοκή» έχει προκληθεί από το άλλο. Η εμφάνιση ανεπιθύμητων μορφών συμπεριφοράς στα παιδιά ευνοείται από έλλειψη παιδαγωγικής ικανότητας, την ανυπομονησία και το οξύθυμο πνεύμα των γονέων. Οι παράγοντες που αναφέρθηκαν είναι ευνοϊκοί όροι για την πρόκληση λειτουργιών εξαναγκασμού (Ζάχαρης, 2003).

Ο κοινωνικός έλεγχος που ασκείται από την κοινωνία, στις αξίες και τους κανόνες που επιβάλλονται μέσω της αγωγής και της κοινωνικοποίησης συνεχώς μεταβάλλεται. Οι αξίες που ισχύουν σήμερα ενδέχεται να μην είναι σε ισχύ κάποια στιγμή. Οι υποτιμήσεις των αξιών του κοινωνικού πλαισίου βοηθούν στις εκδηλώσεις επιθετικότητας. Σε υποτίμηση δεν βρίσκονται μόνο οι αφηρημένες έννοιες (πατρίδα, ηθική, θρησκεία), αλλά και συγκεκριμένα πρόσωπα. Έχει παρατηρηθεί ότι η υποτίμηση μιας αξίας ή ο εξευτελισμός ενός συγκεκριμένου προσώπου ή ομάδας ανθρώπων διευκολύνουν στην επιθετικότητα (Selg,1987).

2.7 Ο εκφοβισμός στην Ελληνική Οικογένεια

Κατά το μοντέλο της ελληνικής παραδοσιακής και πυρηνικής οικογένειας τα παιδιά πρέπει να υπακούν πάντα στους γονείς και να έχουν άψογη συμπεριφορά στα άτομα του κοινωνικού και οικογενειακού περιβάλλοντος. Όταν δεν εισακουγόταν ο πατέρας, ο αρχηγός της οικογένειας, απαιτούσε να εισακουστεί με τη χρήση σωματικής βίας. Ο ξυλοδαρμός των ανηλίκων ήταν απόλυτα αποδεκτός τόσο στο οικογενειακό περιβάλλον όσο και στο σχολείο. Σε δείγμα 591 οικογενειών μαθητών δημοτικών σχολείων Πρώτης και Έκτης τάξης (293 κορίτσια και 298

²⁶ Ψυχολόγος – Κοινωνιολόγος

αγόρια) και με τη μέθοδο της προσωπικής συνέντευξης βάσει ερωτηματολογίου τα αποτελέσματα ήταν ότι :

- Κατά μέσο όρο, το 65,5% υποβάλλονται σε εκφοβισμό και σωματικής τιμωρίας
- Στα αγόρια το ποσοστό ανέρχεται στο 71,3% έναντι το 59,7% που παρουσιάζεται στα κορίτσια
- Τα παιδιά στην Πρώτη τάξη έχουν τριπλάσια πιθανότητα να τιμωρηθούν, με ποσοστό 77,8%, από τα παιδιά της Έκτης, με ποσοστό 53,5%. Στη διεθνή βιβλιογραφία, εικάζεται ότι το ποσοστό εμφάνισης σωματικής κακοποίησης σε παιδιά προσχολικής ηλικίας μπορεί να αγγίζει το 90%.

Η έρευνα αυτή ήταν των Φερέτη²⁷ και Σταυριανάκη²⁸ «Χρήση της σωματικής τιμωρίας στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια. Μία κοινωνιολογική μελέτη στην περιοχή της Πρωτεύουσας» του 1997.

Η έρευνα έδειξε πως το 90% των παιδιών επαναλαμβάνουν τις επιλήψιμες πράξεις που οδήγησαν στην σωματική του τιμωρία και μάλιστα το 44% του άνωθεν ποσοστό μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Έτσι αμφισβητήθηκε η αποτελεσματικότητα της μεθόδου της σωματικής βίας ως τιμωρία.

Σε υψηλά ποσοστά οι γονείς θεωρούν πως ο εκφοβισμός και η σωματική τιμωρία

- Πιθανόν να προκαλέσουν τραυματισμούς
- Να προκαλέσουν το συναίσθημα του παρία στο παιδί
- Να είναι υπεύθυνα για κατάθλιψη και συναισθηματικά προβλήματα του παιδιού
- Να κλονίζουν τη σχέση γονιού-παιδιού
- Ναι είναι κατασταλτικοί παράγοντες στην πνευματική ανάπτυξη του παιδιού και να το μάθουν να ζει σε μόνιμο φόβο

Επιπροσθέτως, η άποψη ότι τα παιδιά τα οποία υποβάλλονται σε σωματική βία θα την χρησιμοποιήσουν στα δικά τους παιδιά ως ενήλικες, στηρίχθηκε από τους γονείς σε μεγάλο

²⁷ Κοινωνιολόγος - Εγκληματολόγος

²⁸ Κοινωνιολόγος

ποσοστό. Άξιο αναφοράς είναι ότι, βάσει της έρευνας, ο ισχυρότερος παράγοντας στη χρήση εκφοβισμού θεωρείται το δικαίωμα των γονέων.

Οι λόγοι για τους οποίους ασκείται ο εκφοβισμός στο παιδί είναι:

1. Ανυπακοή, 71,7%
2. Φιλονικίες με τα αδέρφια, 62,4%
3. Αντιμιλάει, 53,3%
4. Ψέματα, 37,7%
5. Ζημιές, 27,7%
6. Αθυροστομία, 27,6%
7. Δεν διαβάζει, 25,8%
8. Κακοί βαθμοί 15,7%
9. Φιλονικίες με άλλα παιδιά, 13,4%
10. Δεν τρώει 12,6%
11. Κακή συμπεριφορά σε ζώα, 10,0%
12. Κακή συμπεριφορά στο σχολείο, 8,6%
13. Βλέπει πολλή τηλεόραση, 6,2
14. Λερώνει τα ρούχα του στο παιχνίδι. 3%

Από τα παιδιά που είχαν υποστεί εκφοβισμό από τους γονείς τους, το 4% έχει υποστεί μικροτραυματισμούς όπως ματωμένη μύτη ή γρατζουνιές, ενώ το 1.2% έχει υποστεί σοβαρότερο τραυματισμό με αποτέλεσμα να χρειαστεί ράμματα ή νοσηλεία.

Ευνοϊκοί παράγοντες για τον εκφοβισμό είναι επίσης:

1. Ο εκνευρισμός των γονιών από τα προβλήματά τους και τις καταστάσεις που βιώνουν, ανεξάρτητα της συμπεριφοράς των παιδιών όταν αυτά πρέπει να τιμωρηθούν.
2. Η αντίληψη «όλοι το κάνουν ή τουλάχιστον οι περισσότεροι»
3. Απουσία βοήθειας από άλλα άτομα σε περίπτωση ανάγκης στη φροντίδα των παιδιών.

Μόλις το 5% των συμμετεχόντων υποστήριξε την άποψη ότι ο εκφοβισμός και η σωματική βία δεν αποτελούν παραβατική συμπεριφορά. Το 90% των γονέων έδειξαν το πόσο κατά είναι με δηλώσεις όπως ο εκφοβισμός μπορεί να κάνει το παιδί «να φύγει από το σπίτι», «να

εκδηλώσει παραβατικές συμπεριφορές», «να γίνει επιθετικό, πεισματάρικο και αδιάφορο στην τιμωρία». Σε υψηλά ποσοστά είναι και η άποψη ότι ο εκφοβισμός μπορεί να προκαλέσει τραυματισμούς, να κάνει το παιδί να νιώθει ανεπιθύμητο, να προκαλέσει συναισθηματικά προβλήματα στο παιδί ή και κατάθλιψη, να κλονίζεται η σχέση του παιδιού-γονιού, να καθυστερήσει η πνευματική ανάπτυξη του παιδιού και να καταβάλλεται από φόβο (Φερέτη και Σταυριανάκη, 1997).

Έρευνα του 1981 των Τσιάντη²⁹ και συνεργατών, απέδειξε πως η πλειοψηφία των γονιών που κακοποιούσαν τα παιδιά τους είχαν χαμηλό νοητικό επίπεδο, προέρχονταν από χαμηλές κοινωνικό-οικονομικές τάξεις και αντιμετώπιζαν διάφορα προβλήματα ψυχολογικής φύσεως (κυρίως διαταραχή προσωπικότητας). Η ανωριμότητα, η ανάγκη για εξουσία και εξάρτηση αυτών των ανθρώπων δεν τους επιτρέπουν να δημιουργήσουν ομαλές και φυσιολογικές προσωπικές σχέσεις.

Το 1982 στην έρευνα των Αγάθωνος - Γεωργοπούλου³⁰ και συνεργατών, φαίνεται ότι οι γονείς που κακομεταχειρίζονται τα παιδιά τους καταβάλλονται από πολλά κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα και είναι νεαρής ηλικίας χωρίς επαγγελματική σταθερότητα και με οικονομικά προβλήματα, η σχέση με τους γονείς τους κρίνεται κακή και συχνά είναι άτομα του κοινωνικού περιθωρίου.

Το Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού σε έρευνα του το διάστημα 1971-1981 παρουσίασε τις ελληνίδες μητέρες υψηλού κινδύνου ως κοινωνικά απομονωμένες με χαμηλό δείκτη νοημοσύνης και περιορισμένο αυτοέλεγχο.

Οι γονείς που κακομεταχειρίζονται τα παιδιά τους δεν αγνοούν πάντα τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η τιμωρία στη μεταξύ τους σχέση. Αντίθετα, το τεράστιο ποσοστό του 90% των γονιών θεωρεί ότι η ο εκφοβισμός εμποδίζει την ανάπτυξη των αρμονικών σχέσεων γονέων-παιδιών, εμφάνιση ψυχολογικών και νοητικών προβλημάτων των τελευταίων, χαμηλή αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη και μαθησιακές δυσκολίες (Αγάθωνος-Γεωργοπούλου, 1998).

²⁹ Καθηγητής Φιλοσοφίας

³⁰ Ψυχολόγος

Στην Ελλάδα βάσει του Νόμου ΥΠ'ΑΡΙΘ. 3500 (24-10-2006), απ.2 «Η άσκηση βίας κάθε μορφής μεταξύ των μελών της οικογένειας απαγορεύεται».

Είναι πολλές οι περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας και κακοποίησης που φτάνουν στη δικαιοσύνη. Το δικαστήριο είναι το πρωταρχικό μέσο αντιμετώπισης ενός φαινομένου κοινωνικής και όχι νομικής φύσεως, χωρίς κάποιον άλλον κοινωνικό φορέα να μπορεί να επηρεάσει την απόφαση του. Η κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών διώκεται ποινικά με άρθρα και του Ποινικού και του Αστικού Δικαίου. Αυτό σημαίνει πως, αν ένας γονιός κακομεταχειρίζεται το παιδί του μπορεί να τιμωρηθεί με φυλάκιση, με στέρηση της επιμέλειας του παιδιού και άρση του δικαιώματος άσκησης γονικής μέριμνας. Βέβαια, η επιμέλεια του παιδιού δύσκολα αποσπάται και από τους δυο γονείς αφενός γιατί θεωρητικά δεν υπάρχει καταλληλότερο πρόσωπο για την ανατροφή του παιδιού από τον γονιό του και αφετέρου γιατί στην περίπτωση αυτή η ανάθεση της επιμέλειας του παιδιού γίνεται σε κάποιο ίδρυμα και όχι σε ανάδοχη οικογένεια.

Σε στατιστικές έρευνες που αφορούν στους παράγοντες του σχετίζονται με την θυματοποίηση από συμμαθητές σε μαθητές Δημοτικού θίγονται η άδικη συμπεριφορά από την οικογένεια και η κατανάλωση αλκοόλ, που σχετίζονται με τη θυματοποίηση και είναι υπεύθυνοι με για την παθητική στάση των παιδιών που ξεκινά από το σπίτι και επεκτείνεται και στο σχολείο (Πετρόπουλος & Παπαστυλιανού³¹, 2001).

Στους μαθητές Γυμνασίου, εκτός των ανωτέρω, προστίθεται και η επιθετική συμπεριφορά (αποκλίνουσα συμπεριφορά, βανδαλισμοί, βία κατά πρόσωπο), φαινόμενο που αποδεικνύει ότι οι έφηβοι που θυματοποιούνται στην προεφηβική τους ηλικία παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά από αντίδραση, και γίνονται από θύματα θύτες. Η διαφοροποίηση αυτή γίνεται κατά την πρώτη περίοδο της εφηβείας του παιδιού, στις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού, και παγιώνεται στην δεύτερη φάση στην ηλικία δηλαδή των 15-18. Εκδηλώνεται με παραβατικές συμπεριφορές, όπως βανδαλισμοί, παθητικές στρατηγικές αγχώδους κατάστασης («απόσυρση», «αναζήτηση βοήθειας από φίλο») που έρχονται σε αντιπαράθεση από άποψη προσωπικότητας καθώς στην ηλικία αυτή ο έφηβος περνά από πολύπλοκες διεργασίες συναισθηματικής, κοινωνικής και ηθικής ανάπτυξης. Οι σχέσεις με τους

³¹ Ψυχολόγοι - Παιδαγωγοί

συνομήλικους γίνονται πολύ σημαντικές, η θυματοποίηση από συμμαθητές αποκρούεται με άμεσες αντιδράσεις καθώς οι συνομήλικοι είναι μια αντανάκλαση του ίδιου του εφήβου. Δηλαδή, δίνεται η δυνατότητα στον έφηβο να μπει σε ρόλους ενηλίκων από τη μία και από την άλλη ενισχύεται η ανεξαρτησία και η ανάγκη της εδραίωσης της ταυτότητάς του και της ατομικής του ανεξαρτησίας (Coleman & Hendry³², 1990).

Σε μια άλλη οπτική της συμπεριφοράς των εφήβων, παρατηρείται η άδικη συμπεριφορά των ενηλίκων της οικογένειας απέναντί του και η θέση του θύματος και εκτός του σπιτιού, γεγονός που πρέπει να προβληματίζει τους αυστηρούς γονείς ή τους γονείς που απορρίπτουν τις προσπάθειες των παιδιών τους. Η ανάγκη κατανόησης του προβλήματος από τους γονείς είναι επιτακτική και η επικοινωνία τους με ειδικούς φορείς, που ολοένα και αναπτύσσονται στην Ελλάδα, είναι απαραίτητη όταν υπάρχουν δυσκολίες στη διαχείριση των κρίσιμων καταστάσεων, ξεσπάσματα των εφήβων που δείχνουν ότι καταβάλλονται από το αίσθημα της απόρριψης. Οι γονείς πρέπει να δείχνουν προσοχή σε αυτή την φάση του παιδιού. Να θέτουν όρια στις επιτρεπόμενες συμπεριφορές προσφέροντας κατανόηση και τρυφερότητα αλλά χωρίς να μπερδεύουν το ρόλο τους με τους φίλους των παιδιών.

Η επιθετικότητα και ο εκφοβισμός στο οικογενειακό πλαίσιο μπορούν να αποβούν καταστροφικά για παιδιά, εφήβους και νεαρούς, καθώς τους μαθαίνουν σε έναν τρόπο συμπεριφοράς που, από αντίδραση αφού δεν μπορούν να το εκδηλώσουν στο σπίτι, το εκδηλώνουν στο σχολείο ως θύτες με αποτέλεσμα να ακμάζει πλέον ο σχολικός εκφοβισμός. Η οικογένεια λοιπόν, η οποία αποτελεί τη μικρογραφία της κοινωνίας και επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την κοινωνικοποίηση του ατόμου, έχει τον πρώτο λόγο και αποτελεί τη δομή εκείνη η οποία πρέπει να μελετηθεί εξαρχής, προκειμένου να προσδιοριστεί και να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

³² Κοινωνιολόγοι

Κεφάλαιο 3

Το Σχολείο – Ευδοκμία και Αποκλεισμός του Εκφοβισμού

3.1 Σχολείο και Μάθηση

Από τη στιγμή που γεννιέται ο άνθρωπος εντάσσεται σε μία μικρή κοινωνία που απαρτίζεται από τα μέλη της οικογένειας του. Όσο μεγαλώνει, εκεί, μαθαίνει να δέχεται ερεθίσματα, να σχηματίζει τον χαρακτήρα του και την προσωπικότητα του, τον ψυχισμό του και μαθαίνει και το πώς να αντιδρά σε διάφορες καταστάσεις με τις οποίες έχει έρθει αντιμέτωπο. Εκεί είναι και το πρώτο στάδιο της κοινωνικοποίησης του. Μέσα στην οικογένεια, το παιδί μαθαίνει να μιλάει, να συμπεριφέρεται, να οικειοποιείται τις αξίες και τους κανόνες των γονιών.

Η πρώτη πραγματική προσπάθεια κοινωνικοποίησης του παιδιού γίνεται στην ηλικία των 5-6 ετών όπου ξεκινά το σχολείο (η υποχρεωτική εκπαίδευση). Το παιδί καλείται να διευρύνει τον μικρόκοσμό του γνωρίζοντας καινούργιους φίλους, κοινωνικοποιείται, μαθαίνει να λειτουργεί ομαδικά και σε πλαίσιο νέων κανόνων. Καλείται να μάθει καινούργια πράγματα, να οξύνει το πνεύμα του με την έναρξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ευρεία αντίληψη είναι ότι η ιδανική σχέση δασκάλου-μαθητή είναι η διαλογική και καθώς η δυαδική σχέση δασκάλου- μαθητή είναι ουτοπική βάσει των κοινωνικών πλαισίων και της σύγχρονης κοινωνίας, πολλοί μαθητές είναι στην ίδια τάξη την οποία έχει υπό την ευθύνη του ένας δάσκαλος, του οποίου το έργο είναι η παροχή γνώσης, με ταυτόχρονη μετάδοση πολλούς μαθητές (Γεώργας³³, 1995).

Σειρά μελετών, παρόλα ταύτα, δείχνει πως το παιδί ανταποκρίνεται καλύτερα σε ομαδικό πλαίσιο, από ότι σε δυαδική σχέση με τον δάσκαλο. Αυτό αποδεικνύει πως το σχολείο είναι βασικός πυλώνας στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Η τάξη, ως το πρώτα στάδιο κοινωνικής ομάδας που καλείται το παιδί να ενταχθεί, επηρεάζει την συμπεριφορά του, όπως

³³ Κοινωνικός Ψυχολόγος

και τη συμπεριφορά του δασκάλου. Το πώς διαμορφώνεται η προσωπικότητα του παιδιού μέσα από το σχολείο επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την δυναμική της ομάδας σε ολόκληρο το πλέγμα που αποκαλούμε σχολείο (Γεώργας, 1995).

Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας μέσα στην τάξη λειτουργεί ένα πολυσυστημικό και συνεχές δίκτυο επικοινωνίας το οποίο μπορεί να αποφέρει είτε θετικά είτε αρνητικά αποτελέσματα. Η συνεχής ροή της πληροφορίας εντός αυτού του δικτύου μέσω της επικοινωνιακής ακολουθίας (εκπομπή-μεσολάβηση-λήψη-ερμηνεία-συμπεριφορά) και η ανατροφοδοτική της λειτουργική απαίτηση είναι ο στόχος που πρέπει να επιτευχθεί εντός της τάξης. Η μάθηση, λοιπόν, είναι προϊόν επικοινωνίας (Κοσμόπουλος, 1990).

Στην εκπαίδευση υπάρχουν οι εξής παράγοντες: 1) ο δάσκαλος, 2) ο μαθητής, 3) το αντικείμενο προς μελέτη. Ο μαθητής επιζητά τη μάθηση, το αντικείμενο μελέτης παρουσιάζεται και ο δάσκαλος έχει το ρόλο του διαμεσολαβητή. Την ώρα του μαθήματος στην τάξη, ο δάσκαλος επιχειρεί να μεταλαμπαδεύσει τις γνώσεις του, με τον πιο εύκολο και κατανοητό τρόπο. Η κάθε ενέργεια εντός της τάξης έχει παιδευτικό χαρακτήρα και εντάσσεται στο ευρύτερο κύκλωμα επικοινωνίας ώσπου να γίνει μήνυμα που να επηρεάσει τον δέκτη συνειδητά ή ασυνειδητά (Μπαλάσκας³⁴, 1984).

Η μάθηση χαρακτηρίζεται από τα εξής:

1. Είναι σκόπιμη διαδικασία και απαιτεί οργάνωση και μεθοδικότητα.
2. Έχει διαμεσολαβητικό ρόλο και υλοποιείται με διαπροσωπική επικοινωνία
3. Έχει ενεργητική και συνάμα εκτελεστικό χαρακτήρα
4. Εμπεριέχει στοιχεία αντιπαράθεσης δεδομένου ότι πρόκειται για διαδικασία αμφίδρομης επενέργειας.

³⁴ Φιλολόγος

3.2 Η Ιστορία της Εκπαίδευσης από το 19ο αιώνα στη Σύγχρονη εποχή

Κατά τον 19ο αιώνα, ο δάσκαλος ακολουθούσε τον συστηματικό τρόπο αγωγής κατά τον οποίον, ο δάσκαλος, ήταν ιδιαίτερα αυταρχικός στον τρόπο που δίδασκε το μάθημα. Κατά τη διάρκεια του μαθήματος δεν επιτρεπόταν διακοπή από την τάξη η οποία άκουγε χωρίς να έχει δικαίωμα έκφρασης αποριών η συμμετοχής. Ο ρόλος των μαθητών ήταν απόλυτα παθητικός με βασική απαίτηση να απομνημονεύει τα λόγια του δασκάλου. Η αλληλοεπικοινωνία και ο διάλογος απουσιάζουν από αυτή την εκπαιδευτική προσέγγιση και η βασική αρμοδιότητα του σχολείου είναι η διανοητική μόρφωση του παιδιού σε επίπεδο που να του επιτρέπουν να ζει ευπρεπώς με τις βασικές γνώσεις που αποκομίζει, στο μετέπειτα της ζωής του.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της τότε μεθόδου ήταν η απουσία της διαπροσωπικής επαφής του παιδαγωγού με το παιδί και ο περιορισμός της συναναστροφής τους εντός της τάξης, χωρίς ο παιδαγωγός να συμβάλλει στα ψυχικά βιώματα και την κοινωνική ζωή του παιδιού. Προφανώς, αυτό σημαίνει ότι ο δάσκαλος είχε πλήρη άγνοια της προσωπικότητας και των αντιλήψεων του παιδιού καθώς και των δεξιοτήτων του ή τα οικογενειακά του βιώματα με αποτέλεσμα να μην δύναται να προσεγγίσει καταλλήλως το παιδί.

Μέχρι και τα τέλη του αιώνα αυτού η μόρφωση καθ' όλη την εκπαιδευτική κοινότητα εστιάζει στην έκταση και το περιεχόμενο της. Απαρτίζεται από βασικές γνώσεις, ηθικές αξίες και πρακτικών τρόπων συμπεριφοράς που θα είχε να κάνει με το επάγγελμα που θα ασκούσε ο μαθητής, την κοινωνική τάξη που θα άνηκε και τις μόνιμες πρακτικές απαιτήσεις της ζωής. Το μαθητικό καθήκον προβάλλεται έντονα υπό την προσέγγιση αυτής της παραδοσιακής αγωγής ως ηθική υποχρέωση. Επομένως, κατά το τέλος της εφηβικής του ηλικίας, ο εκπαιδευόμενος έχει πάρει όλα τα εφόδια (κοινωνικά, πρακτικά, διανοητικά και ηθικά) που θα του χρειαστούν για να μπορέσει να σταθεί εντός των κοινωνικών, πολιτιστικών και θρησκευτικών πλαισίων που επικρατούν την δεδομένη εποχή. Έτσι, κυριαρχεί και διαιώνίζεται ένα αυστηρό, στατικό και σιωπηλό κοινωνικό καθεστώς (Κοσμόπουλος, 1995).

Στις αρχές του 20 αιώνα έλαβαν χώρα πολλές κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές ανακατατάξεις στην Ευρώπη, γεγονός που όπως ήταν φυσικό επηρέασε πολύ το εκπαιδευτικό

σύστημα. Δημιουργήθηκε μία νέα παιδαγωγική προσέγγιση, στην τελική διαμόρφωση της οποίας συντέλεσαν σημαντικά οι νέες παιδαγωγικές και ψυχολογικές θεωρίες που διατυπώθηκαν εκείνη την εποχή. Εκπρόσωποι της εξελικτικής ψυχολογίας, παιδαγωγοί και ψυχολόγοι, πρωτοπόρησαν και θεμελίωσαν τη Νέα Παιδαγωγική του 20ου αιώνα. Μερικοί από αυτούς ήταν οι Binet, Claparede, Decroly, Montessori και Piaget.

Τώρα πια, στην παιδαγωγική επιστήμη δεν υπάρχει μόνο η ανάπτυξη και εξέλιξη του παιδιού κατά την σχολική του πορεία και η αγωγή δεν πραγματοποιείται με τον αυστηρό, απρόσωπο τρόπο που συνήθιζε. Ο άξονας της πλέον, είναι ο άνθρωπος στην ολότητά του, σε όλες της ηλικιακές του εκφάνσεις με την ιδιότητα του πολυδιάστατου όντος (βιοφυσιολογικό, πνευματικό, συναισθηματικό, ηθικό, κοινωνικό, πολιτικό, θρησκευτικό κτλ) που ζει και εξελίσσεται σε ποικίλα περιβάλλοντα από τα οποία δέχεται ερεθίσματα κοινωνικής και πολιτιστικής ισχύς της εποχής του.

Στη σύγχρονη εποχή, η παιδεία δεν είναι στυγνή μεταφορά πληροφοριών, αλλά διαδικασία ανάπτυξης και προσαρμογής η οποία δεν χωρίζεται πια σε δύο περιόδους (την φάση της εκπαίδευσης και την φάση εφαρμογής στην ενήλικη ζωή του μαθητή) μα πρόκειται για σταθερή ενεργοποίηση όλων των δυνάμεων του ανθρώπου για την αντιμετώπιση νέων προβλημάτων, την αφομοίωση γνώσεων και δημιουργίας προοπτικών καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Φυσικά για να είναι αυτό υλοποιήσιμο, άλλαξε εντελώς ο ρόλος του εκπαιδευτικού.

Η σύγχρονη Παιδαγωγική επιστήμη χαρακτηρίζεται από τρόπο οργάνωσης και ποιότητα παιδαγωγικής επικοινωνίας. Για το λόγο αυτό, βαρύτητα δίνεται στην επικοινωνία εντός της τάξης ώστε να ανθίσουν τα αποτελέσματα της παιδαγωγικής πράξης. Επίσης, διεξάγονται στο όνομά της έρευνες σε μικρές ομάδες καθώς αποτελούνται από κοινά στοιχεία όπως η συνοχή, οι αξίες, ο σκοπός, τα ήθη, οι κανόνες και οι νόμοι, η εξέλιξη, οι διαπροσωπικές σχέσεις, τα συναισθήματα.

Κατά τον Κοσμόπουλο (1995), στην τάξη ο δάσκαλος και ο μαθητής είναι ταυτόχρονα πομποί και δέκτες μηνυμάτων και παράλληλα είναι σε συνεχή επαφή με τον εαυτό τους και τα πολλαπλά περιβάλλοντα τα οποία αποτελούν τον κόσμο τους και με τα οποία αλληλεπιδρούν. Η οποιαδήποτε δράση, συμπεριφορά, πληροφορία εντός της τάξης έχει

παιδαγωγική διάσταση και εντάσσεται στο ευρύτερο κύκλωμα την επικοινωνίας καθώς γίνεται μήνυμα που επηρεάζει το δέκτη είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα (Μπαλάσκας, 1984).

Οι δάσκαλοι συχνά απαιτούν ησυχία στην τάξη ώστε να μπορέσει να διεξαχθεί καλύτερα το μάθημα. Θεωρητικά, είναι καλοί παιδαγωγοί, έχουν θέσει τα όρια τους στην τάξη και αυτή τα ακολουθεί. Αυτή η απαίτηση, όμως, δεν καταπατά την επικοινωνία μέσα στην τάξη από τη στιγμή που δεν εκφράζονται οι απορίες των παιδιών, δεν εξελίσσονται οι σχέσεις μεταξύ των παιδιών αφού δεν επιτρέπεται η αλληλοϋποστήριξη και συνεργασία αφού θα προκαλέσουν φασαρία; Αυτό, βέβαια, μπορεί αν προκαλέσει επιπτώσεις στην κοινωνία των μαθητών, με την αποξένωση, την αδιαφορία και την αρνητική στάση των παιδιών στην σχολική κοινωνία να караδοκούν.

Είναι εμφανές, πλέον, ότι ο ρόλος του δασκάλου είναι καταλυτικός στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του παιδιού. Με τη συμπεριφορά του καθορίζει το επίπεδο της επικοινωνίας που επιτρέπεται και διατηρεί της ισορροπίες ώστε να μπορεί να διεξαχθεί ομαλά το μάθημα και να αναπτυχθούν και οι κοινωνικές δεξιότητες των παιδιών.

Πολλά πειράματα έχουν διεξαχθεί για την ομαδική και την ατομική μάθηση, και έχει παρατηρηθεί ότι σε τάξεις όπου η επικοινωνία είναι έντονη και το μάθημα διεξάγεται και η τάξη συζητά, σχολιάζει, εκφράζει απορίες, επιχειρεί να τις λύσει μπορεί πιο εύκολα να επικοινωνήσει στον προαύλιο χώρο. Τα παιδιά αυτά δεν αναγνωρίζουν σαν χαρακτηριστικά τους την περιθωριοποίηση και τη μοναξιά μα κοινωνικοποιούνται με μεγάλη ευκολία. Αντίθετα, σε μια τάξη με αυστηρά όρια του δασκάλου προς την επικοινωνία και τις ομιλίες, το διάλειμμα είναι μια μοναχική υπόθεση.

Το πώς μιλά ο δάσκαλος μέσα στην τάξη δείχνει το στυλ διδασκαλίας που ακολουθεί και τον τύπο του ως δημοκρατικού η αυταρχικού καθηγητή, χαρακτηριστικά που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας και της αγωγής (Κασσωτάκης³⁵, 1989).

3.3 Προσωπικότητα του Παιδιού και Σχολείο

³⁵ Καθηγητής Παιδαγωγικής

Οι βασικότεροι παράγοντες στην κοινωνικοποίηση και την διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου είναι η οικογένεια και το σχολείο. Στην προσχολική ηλικία πρωταρχικό ρόλο έχει η οικογένεια μέσα στην οποία δημιουργούνται τα θεμέλια της συμπεριφοράς του παιδιού και η ικανότητά του για προσαρμογή στις μετέπειτα καταστάσεις. Στην τάξη συνεχίζεται το έργο που ξεκίνησε η οικογένεια με την ευρύτερη κοινωνικοποίηση του παιδιού και την διαμόρφωση της προσωπικότητάς του από τα διαφορετικά ερεθίσματα στα οποία εκτίθεται. Ο εκπαιδευτικός πρέπει να βοηθά στην προσαρμογή του παιδιού στη νέα του κοινωνία και να το βοηθά να αναπτύσσει την ικανότητα του στην επικοινωνία, καθώς και στην εξέλιξη, όσο αυτό μπορεί να είναι δυνατόν, αρνητικών συμπεριφορών ή περιθωρίου μπορεί να φέρει το παιδί από το οικογενειακό του περιβάλλον. Έχει άραγε αυτή τη δύναμη ο εκπαιδευτικός;

Το παραπάνω ερώτημα είναι ιδιαίτερα δύσκολο να απαντηθεί καθώς μπορεί να έχει πολυδιάστατο εύρος. Οι καταστάσεις είναι σύνθετες και ταυτοχρόνως συνδεδεμένες μεταξύ τους και με εξωσχολικούς όσο και ενδοσχολικούς παράγοντες. Έτσι, ο ρόλος του εκπαιδευτικού αποκτά πολύπλοκη διάσταση. Φυσικά, στη σύγχρονη εποχή ο δάσκαλος δεν αρκεί να είναι απλά καλός γνώστης του αντικειμένου του αλλά και γνώστης της παιδικής ψυχολογίας, της διαδικασίας μάθησης και της σχέσης μεταξύ δασκάλου και μαθητή. Οφείλει να ενεργοποιεί τις συμπεριφορές του παιδιού που θα συντελέσουν στην σωστή εκπαίδευσή του αλλά και αυτές που θα βοηθήσουν την καλύτερη και ομαλότερη προσαρμογή του στην κοινωνία της τάξης και γενικότερα την κοινωνικοποίησή του (Ματσαγγούρας³⁶, 2003).

Το σχολείο δεν καλείται να προσφέρει μόνο πληροφορίες που αφορούν στην γνώση των μαθημάτων, αλλά και ποικιλία γνώσεων, τις ψυχοκοινωνικές, που βοηθούν στην εξέλιξη μιας εύπλαστης προσωπικότητας των παιδιών και των εφήβων. Η χρήση ακατάλληλων εκπαιδευτικών μεθόδων πειθαρχίας, οι απουσίες, το πρόγραμμα σπουδών, οι μέθοδοι πειθαρχίας, οι σχέσεις μεταξύ των δασκάλων και των γονιών επηρεάζουν πολύ τη διαμόρφωση της σωστής εξέλιξης των παιδιών.

³⁶ Καθηγητής Διδακτικής

Το παιδί πρέπει να αναπτύσσει διαπροσωπικές σχέσεις τόσο με ενήλικες όσο και με συνομήλικους του. Οι εμπειρίες από τις πρώτες σχέσεις που δημιουργεί είναι πολύ σημαντικές για την εξέλιξη των μελλοντικών του σχέσεων. Οι κοινωνικές σχέσεις καταβάλλουν ένα μεγάλο κομμάτι στη διαμόρφωση της παιδικής προσωπικότητας.

Έρευνες έχουν διεξαχθεί κατά σειρά ετών για το πώς η αγωγή, η εξέλιξη του μαθητή, του μαθητή και γενικότερα ενός ατόμου μπορούν να επηρεαστούν από το σχολείο. Οι περισσότερες έρευνες κυμαίνονται γύρω από τα εξής ερωτήματα:

- Αν και κατά πόσο η εξέλιξη του ατόμου μπορεί να εξαρτάται από την αγωγή που έχει λάβει από το σχολείο
- Θα έπρεπε να υπάρχει δικαίωμα παρέμβασης από κοινωνικούς φορείς και την πολιτεία στο έργο του εκπαιδευτικού
- Πόσο επηρεάζει πραγματικά ο εκπαιδευτικός τον μαθητή
- Υπάρχουν αμοιβαίες υποχρεώσεις και δικαιώματα μεταξύ της κοινωνίας και του εκπαιδευτικού

Σε περίπτωση που ο εκπαιδευτικός ασκεί συνειδητά την παραμικρή αρνητική επιρροή, η πολιτεία καλείται να πάρει θέση και να προφυλάξει τους πολίτες της. Ο ρόλος της πολιτείας πρέπει να είναι προστατευτικός για παράδειγμα από κάποια υποκινούμενη από το δάσκαλο πλύση εγκεφάλου. Επιπλέον, οι εκπαιδευτικές ανισότητες οφείλουν να εξαλειφονται και να εξασφαλίζονται οι ίσες ευκαιρίες εκπαίδευσης, ώστε να μπορέσει να εξαλειφθεί ο αναλφαβητισμός και να υπάρξει εξέλιξη και άνοδος σε κοινωνικό, επιστημονικό, τεχνικό και οικονομία επίπεδο στην κοινωνία (Κοσμόπουλος, 1980).

Η παιδαγωγική μέθοδος που χρησιμοποιείται στο σχολείο, οι μορφές και οι τρόποι συμπεριφοράς μέσα στην τάξη, το γνωστικό υπόβαθρο των εκπαιδευτικών, η προσωπικότητά τους και οι παιδαγωγικές τους αρχές είναι βασικοί παράγοντες για την θετική ή αρνητική επιρροή πάνω στο μαθητή. Επί παραδείγματι, ένας αυστηρός δάσκαλος με αυταρχική συμπεριφορά στους μαθητές τους μαθαίνει υποσυνείδητα να είναι αυταρχικοί σε άλλες φάσεις της ζωής τους και αυτό συμβάλλει στην διατήρηση μίας αυταρχικής κοινωνίας. Η παιδεία που αναπτύσσει στο μυαλό των παιδιών ο δάσκαλος έχει σπουδαίο ρόλο αφού βοηθά στη εξέλιξη και τη βελτίωσή της, την καθοδηγεί και την παροτρύνει να σκέφτεται συλλογικά

και υπεύθυνα, δημιουργικά έτσι ώστε αυτή μετά να προωθήσει αυτά τα ερεθίσματα και τις παροτρύνσεις (Παρασκευόπουλος, 1980).

3.4 Επιθετικότητα στο Σχολείο

Όπως στην οικογένεια, έτσι και στο σχολείο, το παιδί μπορεί να παρουσιάσει αποκλίνουσα συμπεριφορά, με διαφορετικό δείκτη σοβαρότητας της κατάστασης, συνήθως αναλογικά της ηλικίας. Η χαμηλή αυτοεκτίμηση για τις επιδόσεις στο σχολείο, η περιθωριοποίηση από συμμαθητές και δασκάλους, η ανυπαρξία προσωπικών σχέσεων, η ανεκπλήρωτη ανάγκη να «ανήκει» σε μια ομάδα, το κακό παιδαγωγικό μοντέλο, ο ρατσισμός είναι συχνοί λόγοι για τους οποίους δεν γίνεται σωστή προσαρμογή στο σχολείο και ευνοούνται η βία, οι συγκρούσεις και η επιθετικότητα στα σχολεία.

Κατά τον Βουισδάκη (1992) οι κατηγορίες στις οποίες μπορούν να καταταχθούν οι επιθετικές συμπεριφορές στο σχολικό χώρο είναι:

1.Δάσκαλοι προς Μαθητές: ο ταξικός χαρακτήρας της κοινωνίας δεν συναντάται στο σχολείο εφόσον οι δάσκαλοι εκπροσωπούν τις αξίες, στάσεις και πιστεύω ενός συστήματος που ευνοεί τα συμφέροντα των εχόντων κοινωνική, οικονομική, πολιτική εξουσία. Φυσικά, όμως, οι δάσκαλοι υπηρετούν και μεταφέρουν τις αξίες και τις νόρμες του κοινωνικού συστήματος. Όταν ο δάσκαλος μεταβιβάζει τα πολιτισμικά αγαθά αυτού του συστήματος σε μια ομάδα μαθητών με διαφορετική κοινωνική προέλευση και αξίες τους φέρνει σε αντιπαράθεση με συγκεκριμένους ρόλους και θέσεις. Μικρή ή μεγάλη διαφοροποίηση της υποκειμενικής από την αντικειμενική διάσταση της εκτέλεσης αυτών των ρόλων διαψεύδει τις προσδοκίες του δασκάλου και τον κάνει επιθετικό.

Ο δάσκαλος ως εκπρόσωπος της κοινωνίας, κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, οφείλει να κάνει σαφές στους μαθητές ότι η ατομική επίδοση του καθενός έχει αξία και στην ζωή τους μετά το σχολείο, τόσο για τους ίδιους όσο και για το κοινωνικό σύνολο. Προσπαθεί, λοιπόν, να αποσπάσει την μέγιστη επίδοση του καθενός. Η χαμηλή επίδοση μαθητή παρά τον κόπο και την διάθεση του δασκάλου, μπορεί να παρεξηγηθεί από τον τελευταίο που θα θεωρήσει ότι ο μαθητής τον περιφρονεί και δεν τον προσέχει και όχι στην αδυναμία του παιδιού να

κατανοήσει το μάθημα. Η πικρία του δασκάλου μπορεί να εκδηλωθεί με θυμό, λεκτική ή σωματική επιθετικότητα προς το παιδί.

Η αμφισβήτηση του ρόλου του δασκάλου, η αρνητική συμπεριφορά μαθητών απέναντί του, οι αντιρρήσεις κατά την διάρκεια του μαθήματος και άλλες πολλές συμπεριφορές εκλαμβάνονται από τον δάσκαλο σαν προσωπική επίθεση και απαντά με επιθετικότητα. Μειώνει τη βαθμολογία, απειλεί με διαγωνίσματα, στιγματίζει και περιθωριοποιεί τον μαθητή. Οι δάσκαλοι που έχουν γαλουχηθεί σε ένα αυταρχικό εκπαιδευτικό σύστημα, τείνουν να υλοποιούν τις ίδιες μεθόδους που τους υποβλήθηκαν. Θεωρούν ότι έχουν εξουσία και επιτίθενται για να την εδραιώσουν.

2.Μαθητής προς Δάσκαλο: σύμφωνα με θεωρίες ο δάσκαλος είναι πράκτορας αλλοτρίωσης. Η αντιδραστική και επιθετική συμπεριφορά εκδηλώνεται από την κοινότητα των μαθητών που πιστεύουν στην άποψη αυτή. Η αδυναμία ή άρνηση του μαθητή λόγω κοινωνικής προέλευσης ή νοητικού επιπέδου να πειθαρχήσει στις υποδείξεις του δασκάλου, τα διαφορετικά ενδιαφέροντα του παιδιού από το σχολείο και ταυτόχρονα η υποχρέωσή του να είναι εκεί πυροδοτούν επιθετικότητα και άσχημη συμπεριφορά απέναντι στον δάσκαλο.

Η αξιολόγηση των μαθητών με κύριο άξονα την επίδοση στα μαθήματα, που για αυτούς είναι οι ρυθμίσεις και οι προσδοκίες του κοινωνικού συνόλου τους κατατάσσει σε κατηγορίες καλών και κακών μαθητών, πράγμα που τους θίγει την αυτοεκτίμηση και εκφράζονται με επιθετικές συμπεριφορές στον δάσκαλο τον οποίο και θεωρούν υπεύθυνο.

Μετά την κατηγοριοποίηση ακολουθεί η απονομή στερεότυπων στο μαθητή, έπειτα στο στιγματισμό και τέλος στην περιθωριοποίησή του από την σχολική τάξη. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι μαθητές συσπειρώνονται σε ομάδες και αμύνονται με πράξεις επιθετικότητας έναντι του δασκάλου τους. Σύν τοις άλλοις, η επιθετικότητα των μαθητών μπορεί να προκαλείται για τη διάψευση που τους υπέβαλλε και στην τάση τους να τον υποβιβάσουν επιτίθενται.

3.Δάσκαλος προς Δάσκαλο: πιθανές διαφορές στο εκπαιδευτικό και κοινωνικό υπόβαθρο, στην εκπαιδευτική μέθοδο που ακολουθεί ο καθένας, στο φύλο, στην ηλικία και σε πολλούς άλλους παράγοντες μπορούν να προκαλέσουν προβλήματα συνεργασίας έως και επιθετική συμπεριφορά του ενός προς τον άλλον. Η διαφορά ηλικίας, αγωγής, πολιτικών πεποιθήσεων, ακόμα και η υποστήριξη ενός μαθητή από τον δάσκαλο, μπορεί να είναι λόγοι που θα συμβάλλουν στην αντιπαλότητα και τελικά επιθετικότητα μεταξύ δύο συναδέλφων εκπαιδευτικών.

4.Μαθητή προς Μαθητή: οι σχέσεις των συμμαθητών δεν είναι πάντα άψογες. Οι φιλονικίες, οι συγκρούσεις και οι επιθετικές συμπεριφορές είναι αναρίθμητες. Η στυγνή μίμηση των επιθετικών γονέων και των δασκάλων-προτύπων, είναι σημαντικοί λόγοι της επιθετικής συμπεριφοράς του νέου. Ο λεκτικός και σωματικός εκφοβισμός είναι καθημερινά φαινόμενα στην τάξη και στο προαύλιο. Τα παιδιά ανταγωνίζονται για μια καλύτερη θέση στην ιεραρχία της τάξης και στα άτια του δασκάλου. Σε μικρές ηλικίες, παρατηρείται η εξάρτηση των μαθητών από τον δάσκαλο, ο οποίος είναι γνώστης των πάντων στα μάτια τους, και όποιος τον αμφισβητήσει θα υποστεί συνέπειες. Ζητούν από τον δάσκαλο να τιμωρήσει το παιδί που τον ενόχλησε ή το κάνουν οι ίδιοι. Οι μαθητές κατατάσσουν τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης βάσει των τυπικών στερεοτύπων της ομάδας στην οποία τους κατέταξαν. Έτσι, πολλές φορές η επίδοση του μαθητή είναι το κριτήριο για την αποδοχή ή την απόρριψή του από τους συμμαθητές και την ομάδα. Ο μαθητής που μπαίνει στο περιθώριο γίνεται το εξιλαστήριο θύμα και δέχεται τις επιθέσεις των συμμαθητών του.

Πολλές φορές, καθώς τα παιδιά προσπαθούν να αποδείξουν τη δύναμη τους και την ισχύ τους στο σχολείο και στην οικογένεια, πράγμα που τα κάνει επιθετικά απέναντι στα άλλα μέλη της κάθε κοινωνικής πομάδας αντίστοιχα. Η κοινωνικοποίηση δεν δύναται να διεξαχθεί με ομαλό τρόπο, και με την βοήθεια αυτών των δύο θεσμών. Η σωστή κοινωνικοποίηση θα μάθει το παιδί τόσο την καταστροφική επιθετικότητα όσο και την ευεργετική της υπόσταση. Του μαθαίνει να δουλεύει με την δική του κρίση και όχι να στηρίζεται στα κοινωνικά στερεότυπα. Οι γονείς και οι δάσκαλοι δεν επενδύουν στην καλή πρόθεση του παιδιού αλλά στην ικανότητα του να ισορροπεί μεταξύ αγάπης και μίσους για το οτιδήποτε το περιβάλλει. Έτσι, οι επιθετικότητα δεν εμποδίζεται όταν εκδηλώνεται εντός συγκεκριμένου πλαισίου που δεν θίγει κάποιον ούτε επιβραβεύει άσχημες συμπεριφορές. Με αυτήν την κοινωνικοποίηση θα

δημιουργηθούν ισορροπημένες προσωπικότητες, καλοί μαθητές, καλοί δάσκαλοι, καλοί γονείς και καλοί πολιτικοί που θα κληθούν στο μέλλον να στηρίξουν τον τόπο (Βουιδάσκη, 1992).

3.5 Εκφοβισμός και Σωματική Βία ως τιμωρία

Οι διαστάσεις της σωματικής βίας και του εκφοβισμού είναι πολλές. Αρχικά, τα επίπεδα έκφρασής τους έχουν πολλά διαφορετικά χαρακτηριστικά, για παράδειγμα οι δάσκαλοι τιμωρούν τα παιδιά με χτυπήματα, άβολη στάση σώματος για πολλή ώρα, έχουν καταγραφεί ακόμα και περιπτώσεις που καίνε τα παιδιά σαν τιμωρία. Κατά την καμπάνια της Παγκόσμιας Πρωτοβουλίας για να σταματήσουν οι σωματικές τιμωρίες στα παιδιά (Global Initiative to End All Corporal Punishment of Children) οι 90 από τις 197 χώρες που έλαβαν μέρος, επιτρέπουν στον εκπαιδευτικό με νόμο που τον κατοχυρώνει να χτυπά τα παιδιά. Ακόμα και σε χώρες όπου η σωματική βία είναι παράνομη, η νομοθεσία για την σωματική βία απέναντι σε ανήλικους ωχριά. Τα ποσοστά κακοποίησης διαφέρουν βασικά ανάλογα με το φύλο του παιδιού, με τα αγόρια να έχουν το προβάδισμα με το ποσοστό του 80% των αγοριών να έχει υποστεί σωματική βία στο σχολείο και τα κορίτσια να αγγίζουν το 67%. Το 25% των κακοποιημένων παιδιών δήλωσε ότι η τιμωρία επέφερε τραυματισμό. Τέλος, τα παιδιά με ιδιαιτερότητες (οικονομικά δυσχερή, με ειδικές ανάγκες, κ.α.) είναι πιο επιρρεπή στη θυματοποίηση και στο να υποστούν τελικά σωματική βία.

Στην Κορέα, σε χώρες της Αμερικής και της Αυστραλίας, στη Γαλλία και σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες, η σωματική βία και ο εκφοβισμός στο σχολείο δεν απαγορεύεται ούτε διώκεται ποινικά, αντίθετα είναι νόμιμα. Για την ακρίβεια, στις χώρες της Αμερικής είναι το μόνο κοινωνικό πλαίσιο κατά το οποίο επιτρέπεται η βία, ενώ απαγορεύεται σε ψυχιατρεία, στο στρατό και στις φυλακές.

Με μεγάλη συχνότητα, η σωματική βία απορρέει από προσπάθειες τήρησης των παραδόσεων και απαίτησης πειθαρχίας, με το σκεπτικό ότι η τιμωρία έχει θετική επίδραση στην συμπεριφορά των παιδιών. Σε κάποιες χώρες, ακόμα και σήμερα, είναι δικαίωμα του γονιού

και του δασκάλου να χτυπούν το παιδί. Στην ουσία των πραγμάτων, η βίαιη συμπεριφορά απέναντι σε ένα παιδί κατά πάσα πιθανότητα θα το ωθήσει να συμπεριφερθεί με την ίδια βιαιότητα ως ενήλικος. Υπάρχουν περιπτώσεις που η σωματική βία οδηγεί σε σοβαρούς τραυματισμούς, παράλυση ή και θάνατο. Η καλύτερη από τις συνέπειες που μπορεί να έχει είναι η χαμηλότερη απόδοση του παιδιού στο σχολείο. Τα παιδιά στα οποία ασκείται σωματική βία στο σχολείο συνήθως εγκαταλείπουν πιο εύκολα το σχολείο (Πετρόπουλος & Παπαστυλιανού).

Σε μελέτη που έλαβε χώρα στο Νεπάλ στο οποίο η σωματική τιμωρία είναι καθημερινό φαινόμενο, το 14% των παιδιών που σταμάτησαν το σχολείο οδηγήθηκαν στην απόφαση από φόβο απέναντι στον δάσκαλο. Δήλωση μαθητή στο Νεπάλ « όταν ξεκίνησα το σχολείο ο πατέρας μου αρνήθηκε να μου παρέχει όλο τον εξοπλισμό που μας ζήτησε ο δάσκαλος. Ευλοκοπήθηκα μπροστά σε όλους μου του συμμαθητές και αποβλήθηκα για μία εβδομάδα γιατί δεν είχα τετράδια. Ντράπηκα πάρα πολύ και άρχισα να σκέφτομαι να μην επιστρέψω στο σχολείο». Η άσκηση σωματικής βίας στα παιδιά συνδέεται με αυτοκτονικές τάσεις που εμφανίζονται στην έπειτα ζωή του, ροπή προς τον αλκοολισμό, τα ναρκωτικά και την κατάθλιψη. Τέλος, τα θύματα σωματικής κακοποίησης είναι πιο πιθανό να κακοποιήσουν την/ τον σύζυγό τους και τα παιδιά τους.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, εκτιμάται ότι 150.000.000 κορίτσια και 73.000.000 αγόρια έχουν βιαστεί ή έχουν πέσει θύματα σεξουαλικής μεταχείρισης. Αυτό όμως δεν μπορεί να εκτιμηθεί και να συγκριθεί με την βία στα σχολεία, παρόλο που ο ασκών την σεξουαλική κακοποίηση είναι κατά συντριπτική πλειοψηφία μέσα στο στενό περιβάλλον του παιδιού και παρόλο που η σεξουαλική βία στη σχολεία αποτελεί σημαντικό πρόβλημα σε πολλές χώρες.

Ενώ τα αγόρια έρχονται πρώτα στην κατάταξη με τα θύματα σωματικής τιμωρίας, τα κορίτσια είναι πρώτα ως θύματα σεξουαλικής βίας στο σχολείο και σε πολλές περιπτώσεις αντιμετωπίζουν διπλή απειλή, από δασκάλους και συμμαθητές. Το Κέντρο Προστασίας Παιδιού και Οικογένειας στην Ταϋλάνδη αναφέρει ότι τουλάχιστον ένας δάσκαλος παρενοχλεί ένα παιδί κάθε εβδομάδα.

Οι αιτίες που συντελούν στην εμφάνιση σεξουαλικής βίας είναι πάλι η συμπεριφορά των δασκάλων και τα παραδοσιακά στερεότυπα. Δεδομένου ότι δεν υπάρχουν σοβαρά μέτρα για την εξάλειψη της σεξουαλικής βίας, οι δάσκαλοι και σχολικές αρχές που υπόγεια θέλουν να τα πράξουν, θεωρούν ότι μπορεί να είναι ανεκτά από την πολιτεία. Ειδικά σε κοινωνίες που οι γυναίκες θεωρούνται ακόμα υποδεέστερες των ανδρών η πιθανότητα σεξουαλικής κακοποίησης του κοριτσιού από την παιδική ηλικία είναι μεγαλύτερα από αυτή στις ανεπτυγμένες χώρες. Στη Λατινική Αμερική τα κορίτσια που μένουν έγκυες αποβάλλονται από το σχολείο, αυτά που είναι φορείς του HIV αντιμετωπίζονται ρατσιστικά, καθώς και σε χώρες της Ασίας ο βιασμός θεωρείται προσβολή για τους άντρες της οικογένειας και όχι για το κορίτσι που υπέστη το βασανιστήριο. Τα ψυχολογικά τραύματα που αφήνει η σεξουαλική βία είναι μεγαλύτερα από τα σωματικά. Η πιθανότητα εγκυμοσύνης είναι συχνή στους βιασμούς. Συχνά, λόγω σεξουαλικής επίθεσης τα θύματα τραυματίζονται σοβαρά για να μην αντιδρούν, ή πεθαίνουν, αναγκάζονται να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο της εγκυμοσύνης, πιθανής μετάδοσης νοσημάτων, καθώς και το κοινωνικό στίγμα και τον εξαναγκασμό για την εγκατάλειψη του σχολείου. Κατά πλειοψηφία, τα θύματα αυτά παρουσιάζουν όσο μεγαλώνουν σεξουαλικά ή διανοητικά προβλήματα, οικογενειακή βία, ψυχολογικά προβλήματα, ροπή προς τα ναρκωτικά και το αλκοόλ.

Η υγιής σχέση δασκάλου και παιδιού μπορεί να συντελέσει στην καλύτερη κοινωνικοποίηση του παιδιού στο σχολείο και να ελαχιστοποιήσει την πιθανότητα αποκλίνουσας συμπεριφοράς και επιθετικότητας από πλευράς του παιδιού. Η ύπαρξη συγκρουσιακής σχέσης δασκάλου και παιδιού και η έλλειψη επικοινωνίας μπορεί να προκαλέσουν αίσθημα θυμού και άγχους στα παιδιά με αποτέλεσμα να αποξενώνονται, να αδιαφορούν για το σχολείο και να έχουν χαμηλή απόδοση στο σχολείο (Birch & Land³⁷,1997). Όλα τα παραπάνω συμβάλλουν σημαντικά, όπως έχουμε εξηγήσει, στην εμφάνιση κακής συμπεριφοράς των παιδιών.

³⁷ Καθηγητές Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας

3.6 Πολυπολιτισμός και Σχολείο

Στη σύγχρονη εποχή, η μαζική εισροή αλλοδαπών εργαζόμενων αλλά και η επιστροφή ομογενών από το εξωτερικό, μπορούμε να θεωρούμε την κοινωνία μας πολυπολιτισμική. Η τριβή διάφορων πολιτισμών και ιδεών στο σχολείο δημιουργεί προβλήματα και βάζει τις βάσεις για τη δημιουργία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, η οποία αποτελεί μία προσπάθεια των εκπαιδευτών να παρέχουν ίσες ευκαιρίες στους μαθητές, ανεξαρτήτου πολιτισμικού και κοινωνικού υποβάθρου. Στηρίζεται στην παιδοκεντρική διδασκαλία η οποία δίνει έμφαση στις εμπειρίες και τα βιώματα του παιδιού, στην αυτονομία του και στις διαφορές του. Συνδυάζει μητρική και δεύτερη ξένη γλώσσα, και σχετίζεται με την κοινότητα της περιοχής που προσανατολίζεται και επηρεάζεται από εμπειρίες.

Ο Taylor έδωσε το 1993 τον ορισμό της πολυπολιτισμικής κοινωνίας όπου είναι μία κοινωνία «όταν περιλαμβάνει στους κόλπους της περισσότερες από μία πολιτισμικές κοινότητες που επιθυμούν να επιβιώσουν».

Οι εξελίξεις σε πολιτιστικό και κοινωνικό επίπεδο δεν έχουν αφήσει τον χώρο του σχολείου ανέπαφο. Τα μοντέλα διδασκαλίας, πλέον, είναι αντιαυταρχικά και εφαρμόζονται σύγχρονες εκπαιδευτικές μέθοδοι. Το εκπαιδευτικό σύστημα πρέπει να αντιμετωπίζει ζητήματα όπως η διγλωσσία, η πολιτισμική ανομοιογένεια και η πολυπολιτισμικότητα. Η σύγχρονη πραγματικότητα απαιτεί εκπαίδευση κατά την οποία θα προβάλλεται η πολιτισμική προσφορά όλων των λαών. Θα προωθείται η συνεργασία και η κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων που οφείλονται στο διαφορετικό υπόβαθρο και ο σεβασμός σε αυτή την ατομική διαφορετικότητα (Κούσουλας³⁸, 2003).

Η διαπολιτισμική παιδαγωγική προσέγγιση οφείλει να έχει μαθητοκεντρικό χαρακτήρα για να μπορέσει η εκπαίδευση να προάγει την κριτική ικανότητα, την ανάπτυξη της μαθησιακής ικανότητας (Gorski³⁹, 2001).

³⁸ Καθηγητής Επιστημών της Αγωγής

³⁹ Εκπαιδευτικός Ψυχολόγος

Η εκπαιδευτική τεχνολογία χρησιμοποιείται σαν μέσο ενημέρωσης των μαθητών με στόχο την επίλυση προβλημάτων στην επικοινωνία μεταξύ τους και την επιτυχή διαπολιτισμική παιδαγωγική.

Στο σύγχρονο σχολείο, τα παιδιά καλούνται να καταλάβουν και να αποδεχθούν την συνύπαρξη του με άλλα παιδιά με εντελώς διαφορετικά πολιτισμικά ερεθίσματα, να επικοινωνήσουν, να συνεργαστούν και να χτίσουν σχέσεις μεταξύ τους. Οι διαφορές τους μπορεί να είναι είτε στη θρησκεία, είτε σε διαφορετική προέλευση του καθενός, είτε σε επίπεδο πολιτισμού. Θα πρέπει να μάθουν να σέβονται την υπόσταση του συμμαθητή τους, να μην υποβιβάζουν τις αντιλήψεις του επειδή δεν τις αντιλαμβάνονται οι ίδιοι και να συμβιώνουν αρμονικά μεταξύ τους. Ο λαϊκός πολιτισμός είναι ένα πεδίο μέσα στο οποίο μπορεί να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί (Κούσουλας, 2003).

3.7 Πρόληψη Επιθετικότητας στο Σχολείο

Η πρόληψη της επιθετικότητας στο σχολείο δεν είναι μία προσπάθεια που πρέπει να γίνεται αποκλειστικά στο σχολείο αλλά να ενισχύεται από την ευρύτερη κοινωνία. Προσπάθειες ενημέρωσης του φαινόμενου της επιθετικότητας στο σχολείο πρέπει να γίνονται και εκτός του πλαισίου αυτού, με αποδέκτες όχι μόνο τους μαθητές εν δυνάμει θύματα ή θύτες, αλλά και τις οικογένειες, τους εκπαιδευτικούς και την κοινωνία σαν ολότητα.

Τα σχολεία πρέπει να αναπτύξουν τις υποδομές και να ενθαρρύνουν τους μαθητές να συμμετέχουν σε κινήσεις αντι-επιθετικού χαρακτήρα, δεδομένου ότι τα παιδιά είναι ο κεντρικός άξονας του προβλήματος και ξέρουν καλύτερα από τον καθένα πώς να το προσεγγίσουν με λίγη καθοδήγηση. Ίσως ένα πρόγραμμα πρόληψης της επιθετικής συμπεριφοράς μέσα στο σχολείο να μπορούσε να σχεδιαστεί από τους μαθητές με την βοήθεια των εκπαιδευτικών και να προκαλέσει έντονες θετικές αλλαγές στην ψυχοσύνθεση του παιδιού. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών σε ένα τέτοιο εγχείρημα είναι πολύ σημαντικός και καθοριστικός αφού θα πρέπει να διατηρούν ένα κλίμα αλληλεγγύης και υπακοής στους κανονισμούς του σχολείου. Το ίδιο σημαντικός είναι ο ρόλος της οικογένειας που μέσω της

σωστής διαπαιδαγώγησης μπορεί να προλάβει επιθετικές συμπεριφορές. Οι γονείς, άρα, οφείλουν να ευαισθητοποιηθούν με το θέμα της σχολικής κακοποίησης και να είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τυχόν τέτοιες συμπεριφορές στα παιδιά τους ή ακόμα και στους εαυτούς τους. Φυσικά, καταλυτική σημασία έχει η συνεργασία της οικογένειας και του σχολείου.

Οι ενήλικες πρέπει να αποπνέουν εμπιστοσύνη στα παιδιά για να μπορέσουν αυτά με τη σειρά τους να μιλήσουν σε αυτούς για τυχόν εμπειρίες τους. Το κομβικό στάδιο εδώ είναι η αντίδραση των γονέων και των δασκάλων στο άκουσμα τέτοιων συμβάντων και η αποδοχή ότι αυτό μπορεί να συμβαίνει τόσο κοντά τους. Επίσης, απαραίτητη είναι η επικοινωνία με κοινωνικές υπηρεσίες υποστήριξης τέτοιων παιδιών, των δασκάλων τους αλλά και τις οικογένειάς τους (Φροσύνης & Ρουμπίδης⁴⁰, 2005).

Για να είναι επιτυχής η οποιαδήποτε απόπειρα κατά της επιθετικότητας, οι ενήλικες υποστηρικτές του σκοπού οφείλουν να ακούσουν τα παιδιά και να αφουγκραστούν τις ανάγκες τους ώστε να προσεγγίσουν με πιο αποτελεσματικό τρόπο το πρόβλημα που υπάρχει και να το λύσουν. Οι κινήσεις αυτές, συν τοις άλλοις, εξυπηρετούν στην ανάπτυξη ενός θετικού σχολικού ήθους, την αφομοίωση αντιεπιθετικών στρατηγικών από τους εφήβους και την καλύτερη επίδοση των παιδιών.

Η ενίσχυση της ομαδικότητας, της αλληλοβοήθειας και η υπόδειξη της αξίας της φιλίας μεταξύ συμμαθητών είναι σημαντικά για την καλλιέργεια αλτρουιστικής συμπεριφοράς και συναίσθησης των παιδιών. Επιπλέον, η ενίσχυση της συναισθηματικής και κοινωνικής ικανότητας των παιδιών είναι απαραίτητη. Η καθοδήγηση στην ανάπτυξη υγιών διαπροσωπικών σχέσεων από τους ενήλικες είναι απαραίτητη ειδικά στα παιδιά και στους προ- εφήβους ώστε να μπορέσουν να αναπτύξουν ομαλά την κοινωνικότητά τους. Έχει αποδειχθεί ότι τα παιδιά που έχουν μάθει να δημιουργούν σχέσεις με τους συμμαθητές τους, τείνουν να δείχνουν μεγαλύτερο σεβασμό στην ατομικότητα των ανθρώπων που τα περιβάλλουν, καθώς έχουν μάθει να μοιράζονται συναισθήματα, αγάπη, τρυφερότητα αλλά έχουν βρει και τρόπους έκφρασης δυσαρέσκειας και θυμού (Το Σπίτι των Παιδιών, 2007).

⁴⁰ Εκπαιδευτικοί - Παιδαγωγοί

3.8 Αντιμετώπιση Επιθετικότητας στο Σχολείο

Οι κινήσεις αντιμετώπισης της βίας, της επιθετικής συμπεριφοράς και των συγκρούσεων στο σχολικό περιβάλλον απαιτούν μεθοδικότητα και μεγάλη προσοχή, ιδικά την σήμερον ημέρα που οι τάξεις παρουσιάζουν πολυπολιτισμικό χαρακτήρα. Τα παλαιότερα χρόνια, υπήρχε ο ρόλος του σωφρονιστή, ο οποίος με διάφορες τιμωρίες επιχειρούσε την διατήρηση των ισορροπιών. Η θέση του σωφρονιστή, βέβαια, αποδοκιμάστηκε από εκπαιδευτικούς που στάθηκαν κατά της τιμωρίας, και ο ρόλος του παιδονόμου σωφρονιστή αποδυναμώθηκε με συνεχείς παρεμβάσεις από πλευρά γονιών, την αλλαγή του εκπαιδευτικού μοντέλου των δασκάλων. Η μετάβαση δεν ήταν εύκολη, και πολλές φορές η αποδοτικότητα των εκπαιδευτικών σε επιθετικές και παραβατικές συμπεριφορές των παιδιών είναι μηδενική. Η ανικανότητα να αντιμετωπίσουν και να χειριστούν περίπλοκες καταστάσεις στην συμπεριφορά των παιδιών μέσα από εκπαιδευτικά και παιδαγωγικά πλαίσια, κάνει την δουλειά τους ιδιαίτερα δύσκολη (Νικολαΐδης⁴¹, 2007).

Η τήρηση της πειθαρχημένης συμπεριφοράς των παιδιών την σήμερον ημέρα απαιτεί διαφορετική προσέγγιση από τους εκπαιδευτικούς. Οι παιδαγωγοί δημιουργούν ένα περιβάλλον το οποίο χαρακτηρίζεται από αμφίδρομη επικοινωνία, συνεργασία, ομαδικότητα, συζήτηση και η δημιουργία κανόνων συμπεριφοράς εντός της τάξης και του σχολικού χώρου και μπορεί να οδηγήσει σε συνειδητή αυτοπειθαρχία και αποφυγή συγκρούσεων.

Ο αποτελεσματικότερος τρόπος στην αντιμετώπιση των συγκρούσεων και της επιθετικότητας των μαθητών είναι η διακριτική παρέμβαση του εκπαιδευτικού- παιδαγωγού, πάντα με τις κατάλληλες τακτικές παρέμβασης, ώστε να μην έχει τα αντίθετα από τα επιθυμητά αποτελέσματα. Ο τρόπος επίλυσης των συγκρούσεων στο σχολείο θα πρέπει να γίνεται υπό το πλαίσιο που θα έχει σχεδιάσει η σχολική κοινότητα για να μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο εμπειρικής εκμάθησης και να ευνοηθεί η αποτελεσματικότητά του.

Σε πολυθέσια σχολεία στα οποία υπάρχουν πολλοί εκπαιδευτικοί, προτιμότερο είναι να επιλέγονται οι μόνιμοι και σταθεροί κανόνες και τρόποι αντιμετώπισης που έχουν καθιερωθεί

⁴¹ Ψυχίατρος

έπειτα από κοινού συμφωνία στο σύλλογο διδασκόντων και στις Μαθησιακές Κοινότητες (Χηνάς⁴² & Χρυσαιφίδης⁴³, 2000).

Η εποικοδομητική αντιμετώπιση, η πρόληψη και η μείωση συμβάντων επιθετικής και βίαιης συμπεριφοράς, βάσει ερευνών, λαμβάνουν χώρα όταν η εκπαιδευτική κοινότητα δρα χωρίς την παρέμβαση γονέων και λοιπών εξωθεσμικών παραγόντων. Για το λόγο, αυτό σε πολλές χώρες υπάρχουν προγράμματα υποστήριξης ανηλίκων ώστε να μην εκδηλώνουν επιθετικότητα, δημιουργώντας του ένα περιβάλλον το οποίο μπορεί να ανταποκριθεί με αποδοτικό τρόπο στις ανάγκες των παιδιών, ανάλογα με το επίπεδο της στήριξης (Χηνάς & Χρυσαιφίδης, 2000).

Το Bullying πια συναντάται παντού και με αυξανόμενη συχνότητα στο πέρασμα των χρόνων. Σε μεγάλο βαθμό συναντάται στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, γεγονός που ενισχύει την αντίληψη ότι το σχολείο είναι μικρογραφία της κοινωνίας. Επομένως, στα σχολεία δεν αρκεί μόνο η παροχή γνώσης αλλά απαιτείται πλέον η εκπόνηση ημερίδων και προγραμμάτων υποστήριξης και πρωτογενούς πρόληψης με σκοπό να εξαλειφθεί ο εκφοβισμός, ο οποίος από τη φύση του, ανεξάρτητα του αν είναι λεκτικός, σωματικός, ψυχολογικός, αποτελεί βασικό εμπόδιο στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Στην Αμερική σύμφωνα με στοιχεία που έδωσε στην δημοσιότητα η Εθνική Εταιρεία Σχολικών Ψυχολόγων, εκτιμάται ότι 160.000 μαθητές αποφεύγουν το σχολείο κάθε μέρα λόγω της επιθετικότητας των συμμαθητών τους και του φόβου και της ανασφάλειας που τους προκαλεί το σχολείο, λόγω αυτού. Τα αρνητικά συναισθήματα του παιδιού-θύματος αυξάνονται συνεχώς αφού το παιδί δεν βρίσκει την απαραίτητη βοήθεια, εμπιστοσύνη στα λεγόμενά του ή ακόμα και προσοχή όταν ενημερώνει για τα συμβάντα. Νιώθει ανασφάλεια και πως το σχολείο δεν μπορεί να το προστατεύσει. Σε έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Ελλάδας αναφέρεται πως μαθητές Δημοτικών σχολείων υπόκεινται συχνά σε bullying, από τους οποίους το 77% καταφεύγει στους γονείς για βοήθεια και προστασία και μόλις το 23% ενημερώνει το δάσκαλο ή τον διευθυντή του σχολείου του, αφού δεν έχουν την εμπιστοσύνη ότι θα τους παρασχεθεί η απαραίτητη προστασία. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει

⁴² Σχολικός Ψυχολόγος

⁴³ Αναπλ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

την επιτακτική ανάγκη της σχολικής κοινότητας να βρει τρόπο να αντιμετωπίσει τέτοια συμβάντα με συνέπεια, με άμεση ενημέρωση των κηδεμόνων και διόγκωση των προβλημάτων. Μια καλή και απαραίτητη προσέγγιση είναι η εφαρμογή παρεμβατικών προγραμμάτων συναισθηματικής αγωγής στα σχολεία με στόχο την ανάπτυξη υγιών προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών, οι οποίες θα περιλαμβάνουν συν τοις άλλοις και την αναγνώριση, ερμηνεία και έκφραση των συναισθημάτων, την ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, την αποδόμηση στερεοτύπων, το σεβασμό και την αποδοχή των άλλων, την διαχείριση του θυμού, την επίλυση προβλημάτων με διάλογο κτλ. Το αποτέλεσμα των προγραμμάτων αυτών θα είναι η δημιουργία ισχυρής, από ψυχικής άποψης, ταυτότητας των παιδιών που θα στηρίζεται και θα στηρίζει την κοινωνικοποίηση του ατόμου. Όταν υιοθετείται μια τέτοια προσωπικότητα έρχονται στην επιφάνεια τα παιδιά του σχολικού περιθωρίου τα οποία υποστηρίζουν πια τον εαυτό τους και υποστηρίζονται και από τον περίγυρό τους, οι ανασφάλειες και ο φόβος αντικαθιστούνται από εμπιστοσύνη και αυτοπεποίθηση και υγιείς σχέσεις επιτέλους δημιουργούνται (Χηνάς & Χρυσafίδης, 2000).

Τα προγράμματα αυτά δεν είναι μόνο για τα παιδιά θύματα ή θύτες για πολλούς λόγους. Ο πιο άξιος αναφοράς είναι ο στιγματισμός των παιδιών κι ο κίνδυνος να επιδεινωθεί λόγω αυτού η κατάσταση. Επιπλέον οι ρόλοι αλλάζουν. Ένα παιδί θύτης μπορεί να γίνει εύκολα θύμα από κάποιο άλλο παιδί. Πρόκειται για φαύλο κύκλο. Επομένως, θα πρέπει το σχολικό περιβάλλον στην ολότητά του να συμμετέχει στα προγράμματα αυτά για να μπορέσει να υπάρξει αλλαγή. Η αλλαγή αυτή δεν μπορεί να γίνει από την μία μέρα στην άλλη. Απατούνται υπομονή, επιμονή και θέληση.

Ο εκπαιδευτικός έχει καθοριστικό ρόλο αφού η καθημερινή του στάση, πόσο μάλλον σε τέτοια θέματα, μπορεί να εμπνεύσει τα παιδιά. Πρέπει, λοιπόν, να ενισχύσει τέτοια προγράμματα για να βελτιωθούν η συναισθηματική και η κοινωνική ικανότητα των παιδιών. Πρέπει να είναι πρότυπο συμπεριφοράς και κοινωνικής ζωής, παράδειγμα προς μίμηση στα παιδιά, να προάγει τον αλτρουισμό, τη αγάπη και να είναι δεκτικός στο οτιδήποτε το παιδί

θέλει να μοιραστεί μαζί του. Η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν παραμένει ακλόνητη, αμετακίνητη και στατική αλλά εξελίσσεται και αλλάζει (Μπρούζος⁴⁴, 1999).

Για να μπορεί να έχει το όποιο πρόγραμμα πραγματική επιτυχία, θα πρέπει ο εκπαιδευτικός να εξισωθεί με τα παιδιά, να καταργήσει την όποια ιεραρχία έχει εγκαθιδρυθεί μεταξύ τους. Ο εκπαιδευτικός δεν ασκεί κριτική, συμπεριφέρεται σαν όμοιος και εκφράζει και ο ίδιος τα συναισθήματα του. Εμπνυχώνει, δημιουργεί το έδαφος για την ανύψωση της προσωπικότητας του καθενός και για την ενίσχυση των ουσιαστικών σχέσεων μεταξύ των παιδιών.

⁴⁴ Ψυχολόγος - Κοινωνιολόγος

Κεφάλαιο 4

Διαδικτυακός Εκφοβισμός – Cyber bullying

4.1 Κοινωνικός αποκλεισμός στους Νέους

Στις μέρες μας οι τεχνολογικές εξελίξεις συνεχίζουν με ραγδαίους ρυθμούς, πράγμα που δεν παραμένει ανέπαφο με τα σύγχρονα παιδιά. Η οικογένεια βέβαια, εξακολουθεί να παίζει τον κυρίαρχο ρόλο στην κοινωνική βαθμίδα καθώς και στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Τα προβλήματα όμως που απασχολούν του ενήλικες της οικογένειας συντελούν στην απομόνωση του παιδιού και στον τελικό κοινωνικό του αποκλεισμό. Οι οικονομικές αλλαγές, οι οικονομικές απαιτήσεις της εποχής, η ανεργία, η επαγγελματική εκμετάλλευση, ο προπαγανδισμός από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης αλλά και η μετέωρη κατάσταση των πιστεύω τους και της πλειοψηφίας των ενηλίκων (τουλάχιστον στην Ελλάδα) συμβάλλουν συχνά στην παραγκώνιση των αναγκών του παιδιού. Παρατηρούνται σε μεγαλύτερη συχνότητα πλέον η ανεπαρκής στήριξη και ασφάλεια από την οικογένεια, η κακοποίηση, η απόρριψη από το επαγγελματικό σύστημα (ειδικά σε συγκεκριμένες ομάδες μαθητών), η παραμέληση, η παρανομία, η άνθιση των ιδρυμάτων και των σωφρονιστικών ιδρυμάτων.

Όλα αυτά, οδηγούν τους νέους σε αντιδράσεις που μπορεί πολλές φορές να είναι ακραίες, βίαιες και (μερικές φορές) παράνομες. Η στάση της κοινωνίας και της πολιτείας, που διατηρεί τη στερεότυπη αδιαφορία στις όποιες αντιλήψεις και αντιδράσεις των νέων, οδηγούν τους νέους σε παραβατικές συμπεριφορές. Οι νέοι που πράττουν τις παραβάσεις αυτές, συνήθως διακρίνονται από:

- Χαμηλή αυτοπεποίθηση
- Απόρριψη από το κοινωνικό σύνολο ή αγαπημένου προσώπου
- Εμπειρία σε ίδρυμα

- Καταπίεση από το σπίτι και την κοινωνία στην έκφραση των προσωπικών του «θέλω»
- Απουσία κοινωνικής ή προσωπικής προοπτικής
- Ανεπιτυχή διαχείριση και έκφραση των συναισθημάτων του.

(Πούτου⁴⁵, 1995)

Τα προβλήματα που μπορούν να προκαλέσουν τα παραπάνω κατά πλειοψηφία είναι:

- Φόβος επαναλαμβανόμενης απόρριψης
- Δυσπιστία απέναντι στους θεσμούς
- Απομάκρυνση από την οικογενειακή στέγη
- Απόγνωση που σχετίζεται με την ποιότητα ζωής, επαγγελματικής αποκατάστασης, οικονομικής ανέχειας
- Ανικανότητα αποκατάσταση των σχέσεων εντός της οικογένειας
- Χρήση ουσιών

(Hraboweckyj⁴⁶, 1995)

Η κατανόηση, ο έλεγχος νέων και παιδιών με παρεκκλίνουσα συμπεριφορά (είτε αυτή προμηγνύει στάση θύματος είτε θύτη) εξαρτώνται από μια ποικιλία ψυχολογικών και κοινωνικών παραγόντων, όπως η αξιοκρατία, η κοινωνική δικαιοσύνη ή η διάνθιση ποιοτικών προσωπικών σχέσεων (Παπαδοπούλου, 1994). Η εκπαίδευση κοινωνικά, ηθικά και πνευματικά αυτόνομων προσωπικοτήτων ξεκινά από την οικογένεια και τις σχέσεις που αναπτύσσονται εκεί και συνεχίζει στο σχολείο. Η ημιμάθεια, η λανθασμένη συμπεριφορά ενηλίκων και η διαιώνιση στερεοτύπων είναι συχνοί στην εποχή μας και ενισχύουν την ύπαρξη αδύναμων προσωπικοτήτων με μηδαμινή κριτική αντίληψη, οι οποίες αργά ή γρήγορα περιθωριοποιούνται από την κοινωνία με αποτέλεσμα να παρατηρούνται άσχημες συμπεριφορές. Αυτό αποδεικνύει ότι η οικογένεια, το σχολείο, η κοινωνία και η πολιτεία είναι οι βασικές συνιστώσες στη συμπεριφορά και στην ανάπτυξη προσωπικότητας των παιδιών και των εφήβων καθώς και στην περιθωριοποίησή τους.

⁴⁵ Κοινωνικός Λειτουργός

⁴⁶ Σύμβουλος

4.2 Διαδικτυακός Εκφοβισμός – Cyber Bullying

Ορισμός: Πρόκειται για τον εκφοβισμό που ασκείται μέσω ηλεκτρονικών τεχνολογικών συσκευών. Πρόκειται για επιθετική, σκόπιμη και επαναλαμβανόμενη πράξη που πραγματοποιείται από ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων με τη χρήση ηλεκτρονικών μορφών επικοινωνίας εναντίον ενός ατόμου που δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του (Smith et al, 2008).

Ο όρος του διαδικτυακού εκφοβισμού έχει παγιωθεί τα τελευταία χρόνια και επινοήθηκε από τον εκπαιδευτικό Bill Belsey το 2000 (Ακουμιανάκη⁴⁷, 2010). Συχνότερα το βρίσκουμε με τον αγγλικό του όρο “**cyber bullying**”. Μπορεί να έχει είτε έμμεση πομπή είτε άμεση και θεωρείται ότι είναι η πιο έντονη μορφή εκφοβισμού και πιο άμεσα εξελισσόμενου (Cart⁴⁸, 2010), δεδομένης της αυξανόμενης χρήσης των συσκευών τεχνολογίας, αλλά και η πιο επιβλαβής αφού ο θύτης δύναται να αποκρύψει την ταυτότητα του και να παρενοχλήσει το θύμα οποιαδήποτε στιγμή χωρίς να απαιτείται εκ του σύνεγγυς επαφή. Μεγάλο βάρος και σε αυτό το είδος εκφοβισμού πέφτει στο σχολείο, καθώς το φαινόμενο παρατηρείται πλέον σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, εντός και εκτός του εκπαιδευτικού χώρου. Η δυνατότητα ανωνυμίας που υπάρχει μέσω των ηλεκτρονικών συσκευών περιπλέκει το έργο των εκπαιδευτικών στην διαχείριση του προβλήματος.

Πλέον, είναι πάρα πολλά τα μέσα με τα οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει κάποιος για να ασκήσει cyber bullying. Κάποια από αυτά είναι:

- ✓ Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (E-mail)
- ✓ Δωμάτια συζητήσεων (Chat Rooms)
- ✓ Δωμάτια βίντεο-συσκέψεων με τυχαίους συνομιλητές (Cam to Cam)
- ✓ Προγράμματα ανταλλαγής άμεσων μηνυμάτων (Skype, messenger)
- ✓ Σελίδες κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Twitter, Pinterest, Instagram)

⁴⁷ Ψυχολόγος

⁴⁸ Ειδικός σύμβουλος σε θέματα παιδικής Ψυχολογίας

▼ Κινητό τηλέφωνο

Τα μέσα αυτά επιλέγονται από τους θύτες αφενός γιατί είναι πολύ δημοφιλή και αφετέρου γιατί μπορούν με εύκολο τρόπο να αποκρύψουν την πραγματική τους ταυτότητα. Οι έλεγχοι που γίνονται δεν επαρκούν πάντα, μπορεί να δοθεί ψεύτικο όνομα, στοιχεία και πεποιθήσεις (LeBlanc⁴⁹, 2010).

Πιο συγκεκριμένα, το cyber bullying είναι πιο συχνό σε σελίδες κοινωνικής δικτύωσης, δηλαδή Facebook, Twitter κ.ά., όπου ο θύτης δημιουργεί μια προσωπική σελίδα (Profile) ώστε να μπορέσει να επικοινωνήσει με άτομα που έχουν επίσης προφίλ στην συγκεκριμένη σελίδα κοινωνικής δικτύωσης. Κατά βάση, η κάθε προσωπική σελίδα χαρακτηρίζεται από ένα ονοματεπώνυμο ή ψευδώνυμο, ημερομηνία γέννησης, χώρα διαμονής, σχολείο που πήγαινες ή πηγαίνεις, δραστηριότητες, ενδιαφέροντα, χόμπι και προτιμήσεις του κάθε ατόμου. Επίσης, οι χρήστες μπορούν αν δημοσιεύουν φωτογραφίες τους, τραγούδια, σκέψεις τους, και να επικοινωνούν με τους φίλους τους ανταλλάσσοντας μηνύματα και σχόλια (Whitaker & Bushman⁵⁰, 2009). Σε ποσοστό μόλις 9% ανέρχονται οι χρήστες που χρησιμοποιούν το πλήρες ονοματεπώνυμό τους, το 25% δηλώνει το σχολείο φοίτησης, η μεγαλύτερη πλειοψηφία έχει φωτογραφία τους και το 0,3% αναφέρει και τον τηλεφωνικό του αριθμό.

Σε μεγάλη συχνότητα συναντάται ο διαδικτυακός εκφοβισμός σε προσωπικά logs, blogs και κανάλια (όπως στο YouTube). Πρόκειται για δικτυακούς τόπους σε απευθείας σύνδεση στους οποίους οι χρήστες δημοσιεύουν πληροφορίες (συνήθως προσωπικές) και ιστορίες και επικοινωνούν με άλλους (συνήθως αγνώστους).

Τα διαδικτυακά δωμάτια συζητήσεων (chatrooms, camchats), είναι εικονικοί χώροι στους οποίους «μπαίνουν» και συνομιλούν άτομα με κοινά ενδιαφέροντα απευθείας (online) είτε με μηνύματα απλού κειμένου είτε μέσω βίντεο-συνδιάσκεψης. Υπάρχει πάντα ομαδική

⁴⁹ Ειδικός σε θέματα σχολικής βίας

⁵⁰ Ειδικός σε θέματα Κοινωνικής Ψυχολογίας και Ψυχολογίας των Μέσων

συνομιλία ή ιδιωτική. Ανάλογα με τη φύση της επικοινωνίας και του θέματος προς συζήτηση, συχνά υπάρχει απρόσωπος ομαδικός εκφοβισμός (Bendel Draa & Sydney⁵¹, 2009).

Σε περιπτώσεις ασύγχρονης επικοινωνίας εικόνας, ήχου και γραπτών μηνυμάτων, επιλέγεται το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail). Για να είναι εφικτή η επικοινωνία μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου πρέπει να ξέρει ο αποστολέας την ηλεκτρονική διεύθυνση του παραλήπτη (Bendel Draa & Sydney, 2009). Άρα, εν προκειμένης, το bullying ασκείται από άτομο του ευρύτερου περιβάλλοντος του θύματος.

Τα περισσότερα παιδιά έχουν προσωπικό κινητό τηλέφωνο μέσω των οποίων μπορούν να δέχονται και να λαμβάνουν ψηφιακά μηνύματα κειμένου και εικόνας. Έρευνες έχουν δείξει ότι το 45-100% των παιδιών έχουν κινητό το οποίο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των καθημερινών τους δραστηριοτήτων και η «διαφήμιση» του καλύτερου κινητού τηλεφώνου από τους μαθητές προσδίδει υπεροχή στο κοινωνικό υπόβαθρο της μικροκοινωνίας τους. Πλέον, μέσω του κινητού τους τηλεφώνου, χρησιμοποιούν αλόγιστα τις σελίδες κοινωνικής δικτύωσης στις οποίες δημιουργούν λογαριασμούς χωρίς γονική άδεια και δηλώνοντας μεγαλύτερη ηλικία από την πραγματική τους (Bendel Draa & Sydney, 2009). Το Facebook ανθεί στις μέρες μας και προσδίδει στον χρήστη του την δυνατότητα να χτίσει και να διατηρήσει τη δημόσια εικόνα του. Ο κάθε χρήστης οφείλει να γνωρίζει ποιες από τις δημοσιεύσεις που κάνει μπορεί να προκαλέσουν την ζημία της καλής δημόσιας εικόνας του αφού βάσει αυτού του προφίλ σχηματίζουν γνώμη οι ψηφιακοί τους φίλοι γεγονός που προκαλεί πίεση και άγχος στους έφηβους χρήστες.

Στην προσπάθεια τους να ανέβουν στην κοινωνική ιεραρχία, κάποιοι μαθητές επιχειρούν να υποτιμήσουν κάποιον άλλον, να τον αποκλείσουν ή να εξυψώσουν τον εαυτό τους έναντι αυτών, κυρίως γιατί οι νέοι επηρεάζονται, αρχικά από άποψη αυτοσεβασμού, πολύ από την πληροφορία που παρέχεται για αυτούς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η θετική ανατροφοδότηση πληροφορίας στα μέσα κοινωνική δικτύωσης αυξάνει τον αυτοσεβασμό του χρήστη ενώ η αρνητική τον μειώνει αφού οι έφηβοι και τα παιδιά αντλούν μεγάλο μέρος της ταυτότητας τους από τα σχόλια και τις δημοσιεύσεις των άλλων στο διαδίκτυο (Whitaker & Bushman, 2009).

⁵¹ Εκπαιδευτικοί – Ειδικοί ερευνητές

Οι νέοι που έχουν εντάξει τις ηλεκτρονικές συσκευές στην επικοινωνία τους και ακολουθούν μια συγκεκριμένη διαδικτυακή γλώσσα, πλούσια σε αρκτικόλεξα, σημεία στίξης, αριθμούς που αντικαθιστούν γράμματα, λέξεις, ακόμα και προτάσεις. Αυτή η γλώσσα είναι ιδιαίτερα δυσνόητη σε άτομα που δεν την ακολουθούν (Bendel Draa & Sydney, 2009). Οι χρήστες των ηλεκτρονικών συσκευών, βέβαια, χρησιμοποιούν αυτή τη γλώσσα για πολλούς λόγους. Ο αρχικός είναι γιατί γράφεται πιο εύκολα και πιο γρήγορα. Έπειτα, αν κάποιος δεν χρησιμοποιεί αυτή τη γλώσσα δεν μπορεί να αποκρυπτογραφήσει εύκολα τα μηνύματα και πλέον έχει γίνει τρόπος ομιλίας τόσων παιδιών που πολλοί είναι αυτοί που μπήκαν στη διαδικασία να την μάθουν και να την υιοθετήσουν υπό συνθήκες. Δεν είναι πολλοί όμως οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς που μπορούν να κατανοήσουν άψογα αυτή τη γλώσσα, κάτι που την καθιστά ακόμα πιο αρεστή στους νέους.

Φυσικά, δεν είναι λογικό να μαχόμαστε κατά της τεχνολογίας για να καλύψουμε την αποκλίνουσα συμπεριφορά των νεαρών χρηστών της. Όταν γίνεται κατάχρηση των τεχνολογικών εργαλείων που δίνονται στα χέρια των χρηστών η ευθύνη είναι στην διαπαιδαγώγηση και την εκπαίδευση του καθενός. Στην ουσία, ο ψηφιακός κόσμος είναι ένας μικρόκοσμος του πραγματικού. Έτσι, όπως υπάρχουν αποκλίνουσες συμπεριφορές και κακόβουλες πράξεις στον κόσμο γύρω μας, έτσι θα υφίστανται και στον ψηφιακό. Είναι λάθος να συγκρατεί κανείς μόνο τα αρνητικά της τεχνολογίας και να παραγκωνίζει τις θετικές της παροχές, όπως την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων των νεαρών καθώς και τη διατήρηση προσωπικών σχέσεων ανεξάρτητα της απόστασης και των περιορισμών.

4.3 Μορφές του Διαδικτυακού Εκφοβισμού

Ο διαδικτυακός Εκφοβισμός, Cyber Bullying, χωρίζεται σε επτά (7) κατηγορίες συμπεριφοράς σύμφωνα με την Willard⁵² (2007). Οι διαφορετικές αυτές κατηγορίες είναι:

1. Flaming. Πρόκειται για την διασπορά μηνυμάτων χυδαίου, ενοχλητικού ή θυμωμένων μηνυμάτων μέσω του διαδικτύου έναντι ενός ή περισσότερων ατόμων.

⁵² Συγγραφέας

2. Harassment (Παρενόχληση). Είναι η επαναλαμβανόμενη αποστολή αγενών μηνυμάτων σε συγκεκριμένο πρόσωπο.
3. Defamation (δυσφήμιση). Αναλήθειες που διασπείρονται, δημοσιεύονται ή αποστέλλονται και είναι βλαβερές για την δημόσια εικόνα και τον κοινωνικό περίγυρο ενός ατόμου.
4. Cyber stalking. Συνεχόμενη και έντονη παρενόχληση και δυσφήμιση χαρακτηριζόμενες με απειλές και δημιουργία φόβου.
5. Μίμηση. Η παράνομη είσοδος ενός ατόμου στον προσωπικό του προφίλ άλλου μιμούμενος ότι είναι ο δεύτερος και δημοσιεύοντας πληροφορία ή αποστέλλοντας μηνύματα επιχειρεί την κακή προβολή εικόνας του θύματος.
6. Out and Trickery. Δημοσιοποίηση ή αποστολή προσωπικών δεδομένων ενός ατόμου και χρήση τεχνικών για την απόκτηση των δεδομένων αυτών από τον θύτη ώστε να αποκτήσει τα προσωπικά αυτά δεδομένα με στόχο του να τα δημοσιεύσει και να τα προωθήσει ξανά με εικόνες και μηνύματα.
7. Exclusion (Αποκλεισμός). Ο σκόπιμος αποκλεισμός ενός συγκεκριμένου προσώπου από μια ηλεκτρονική ομάδα.

Όπως σε κάθε είδος εκφοβισμού, έτσι και στον διαδικτυακό, τους βασικούς ρόλους παίζουν οι θύτες και τα θύματα. Η πρώτη κατηγορία που θα αναλύσουμε αφορά τους θύτες στο cyber bullying. Δεν είναι η ίδια κατηγορία με τους θύτες του παραδοσιακού εκφοβισμού, καθώς δεν απαιτείται σωματική ισχύς για την επιβολή τους (Strom & Strom⁵³, 2005). Σύμφωνα με τον Παιδοψυχολόγο Davis (2011) δεν υπακούν στο μοτίβο του παιδιού που είναι άτακτο στο σχολείο, δεν είναι μέσα στους καλούς μαθητές και πάντα προκαλεί προβλήματα αλλά μπορεί κάλλιστα να είναι ένας επιμελής μαθητής και γενικά ήσυχος, χωρίς ανάμειξη σε καυγάδες και με εξαιρετικό κοινωνικό προφίλ. Βέβαια, υπάρχουν ερευνητές που υποστηρίζουν ότι οι θύτες του διαδικτυακού εκφοβισμού δεν έχουν καλές σχέσεις με τους συμμαθητές τους ούτε με τους δασκάλους τους (Feinberg & Robey⁵⁴, 2009). Η πλειοψηφία των ερευνητών θέλει τους cyber bullers διάσημους και ιδιαίτερα δημοφιλείς που στην προσπάθειά τους να παραμείνουν

⁵³ Καθηγητές Ψυχολογίας

⁵⁴ Σχολικοί Ψυχολόγοι

στον «θρόνο» τους ασκούν εκφοβισμό με σκοπό τον αποκλεισμό άλλων συμμαθητών τους. Οι μαθητές των τάξεων του Γυμνασίου δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην κοινωνική υπόσταση τους αλλά και των συμμαθητών τους, διακρίνοντας με ποιους θα κάνουν παρέα. Προτιμούν να κάνουν παρέα με τους δημοφιλείς που θαυμάζουν ή ζηλεύουν με απόρροια κάποιοι μαθητές να προσπαθούν να αποκτήσουν καλύτερη κοινωνική θέση μειώνοντας και εξευτελίζοντας τους συμμαθητές τους. Αυτά τα παιδιά ονομάζονται «κοινωνικοί αναρριχητές» (social climbers) (Chibarro⁵⁵,2007). Υπάρχουν βέβαια και οι κλασσικοί Bullers που λόγω χαμηλής αυτοεκτίμησης εκφοβίζουν τους συμμαθητές τους στην προσπάθειά τους να υπερνικήσουν τις αδυναμίες τους.

Η δυνατότητα για ανωνυμία και συγκάλυψη που δίνει στους θύτες το διαδίκτυο μέσω ψευδωνύμων προσφέρει ευελιξία και δυσκολία στον εντοπισμό και απονομή δικαιοσύνης, γεγονός που τους ενθαρρύνει στην συνέχιση του κακόβουλου έργου τους (Strom &Strom, 2005). Οι θύτες παρενοχλούν τα θύματά τους για την εμφάνιση τους, τις παρέες τους, τις επιδόσεις τους στο σχολείο, η οικονομική κατάσταση των γονιών τους, η θρησκεία τους, η καταγωγή τους, το χρώμα τους, ασθένειες ή τυχόν αναπηρίες τους. Τα κίνητρα των θυτών συνήθως είναι η προκατάληψη, ο ρατσισμός και η ζήλια. Άλλο ένα κίνητρο είναι η διασκέδαση και η επιβολή στους συμμαθητές τους ή ακόμα και για να εκδικηθούν αυτούς που τους περιθωριοποίησαν. Συχνό κίνητρο είναι η άμυνα και η απάντηση του εκφοβισμού που βίωσε ο θύτης ή κάποιος αγαπημένος του με αντίστοιχο εκφοβισμό (Feinberg & Robey, 2009).

Οι θύτες του cyber bullying δεν μπορούν να αντιληφθούν τις επιπτώσεις που μπορεί να προκαλέσουν στα θύματά τους, δεδομένου ότι δεν υπάρχει επαφή εκ του σύνεγγυς. Οι θύτες είναι οι φίλοι του θύματος ή άτομα που δεν γνωρίζει και δεν μπορεί να μάθει την ταυτότητα τους, αφού χρησιμοποιούν ψευδώνυμα. Συχνά, οι θύτες εμφανίζουν παραβατική συμπεριφορά, χρησιμοποιούν ναρκωτικές ουσίες και έχουν εύκολη πρόσβαση στο διαδίκτυο. Ένας θύτης μπορεί να εκφοβίσει χωρίς να φανερώσει την πραγματική του ταυτότητα ούτε σε κάποιο ανήλικο θύμα ούτε σε κάποιον ενήλικο του σχολικού ή του οικογενειακού

⁵⁵ Συγγραφέας - Ερευνητής

περιβάλλοντος και μάλιστα σε περίπτωση που γίνουν αντιληπτοί έχουν την ικανότητα να πείσουν τον ενήλικο πως αυτοί είναι το θύμα (Strom & Strom, 2005).

Φυσικά, με την εξέλιξη την ασφάλειας και τεχνικών στο διαδίκτυο, ανά περιπτώσεις είναι πιθανός ο εντοπισμός του θύτη. Σύμφωνα με τους Hinduja & Patchin (2009), ο θύτης μπορεί να προδοθεί από

- Τη μη ελαχιστοποίηση του παραθύρου ή του κλεισίματος του υπολογιστή όταν πλησιάζει ο γονέας,
- Τη δημιουργία διαφορετικών λογαριασμών με ψεύτικα ονόματα
- Την άρνηση τους για ανοιχτή συζήτηση για την δραστηριότητα τους στο διαδίκτυο
- Την πολύωρη προσκόλληση στον υπολογιστή.

Από την άλλη πλευρά, τα θύματα του cyber bullying μπορεί να είναι ο οποιοσδήποτε, παρόλο που σε μεγαλύτερο βαθμό έχει παρατηρηθεί ότι είναι μαθητές που είναι διαφορετικοί από την πλειοψηφία της σχολικής κοινωνίας. Χαρακτηριστικά που μπορεί να τους διαφοροποιούν είναι συχνά το βάρος τους, σεξουαλικότητα τους, κινητικότητα, ή τρόπο ζωής (Willard, 2007). Συχνά είναι τα λιγότερα δημοφιλή και πιο αγχώδη και μοναχικά παιδιά του σχολείου των οποίων το άγχος και ο φόβος ολοένα εντείνονται. Τα άτομα αυτά, κατά βάση είναι δυσπροσάρμοστα, χωρίς μεγάλο κοινωνικό κύκλο, εύκολα στη χειραγώγηση και με ανάγκη για επιβεβαίωση που τους οδηγεί στην χρήση του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για την εξυπηρέτηση αυτού (Feinberg & Robey, 2009). Τα παραπάνω δεν είναι δηλώνουν ότι τα εν δυνάμει θύματα είναι αδύναμα αλλά ευαίσθητα, χωρίς αίσθηση της βίας, φιλεύσπλαχνα, με έντονη συναισθηματική νοημοσύνη, χαρακτηριστικά που σε περίπτωση εκφοβισμού τους παροτρύνουν να συμπεριφερθούν με ηθική και διάλογο γεγονός που τους καθιστά ευάλωτους στον εκφοβισμό (Anderson & Sturm⁵⁶, 2007).

Ενδείξεις μπορεί να υποδηλώνουν πως ένα άτομο είναι θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού μπορεί να είναι αντιδράσεις του ατόμου όπως:

- Να κλείνει με απότομο τρόπο τον υπολογιστή χωρίς προφανή λόγο,

⁵⁶ Κοινωνικοί Ψυχολόγοι

- Να μην απαντάει σε κάποιο μήνυμα ή τηλέφωνο, ειδικά από άγνωστο αποστολέα
- Να είναι νευρικό κάθε φορά που χτυπάει το τηλέφωνο του ή δέχεται κάποιο μήνυμα, οποιασδήποτε μορφής
- Να είναι απογοητευμένο, νευρικό ή θυμωμένο όταν είναι στον υπολογιστή ή στο κινητό του τηλέφωνο,
- Να διστάζει να μιλήσει για θέματα που αφορούν τον τρόπο που επικοινωνεί μέσω του διαδικτύου.

Τα θύματα του παραδοσιακού εκφοβισμού συνήθως γίνονται θύματα και του διαδικτυακού εκφοβισμού. Δεν έχουν το θάρρος να παραδεχτούν ότι είναι θύματα στους γονείς τους ή στους αρμόδιους φορείς και μάλιστα, αφού τα αποτελέσματα του εκφοβισμού μπορούν να μην είναι ορατά είναι πιο δύσκολο να γίνει κατανοητή η θέση του εκάστοτε θύματος.

Κεφάλαιο 5

Στατιστική Ανάλυση

5.1 Σκοπός της έρευνας

Στα πλαίσια της πτυχιακής εργασίας πραγματοποιήθηκε έρευνα, η οποία περιγράφει και αναλύει αποτελέσματα έρευνας μέσω συνεντεύξεων με θέμα «εκφοβισμός στον χώρο της εκπαίδευσης». Το κοινό της συγκεκριμένης έρευνας είναι μαθητές Γυμνασίου/Λυκείου και φοιτητές των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Πάτρας.

Μελέτες έως τώρα έχουν αποδείξει ότι το 10% του συνολικού πληθυσμού των σχολείων έχει πέσει θύμα εκφοβισμού. Σε ποσοστό 5% ανέρχονται οι θύτες, οι νεαροί που πράττουν τον εκφοβισμό δηλαδή, οι οποίοι είναι κυρίως αγόρια, ειδικά σε περιστατικά σωματικής βίας, έναντι των κοριτσιών που είναι λιγότερα και ως επί των πλείστον εμπλέκονται σε περιστατικά λεκτικής βίας. Οι λόγοι που ένα παιδί γίνεται θύμα δεν είναι πολύ συγκεκριμένοι. Συνήθως οι «μάγκες» και «νταήδες» επιτίθενται σε συμμαθητές τους που διαφέρουν από το σύνολο είτε λόγω θρησκείας, είτε λόγω εμφάνισης, είτε λόγω επίδοσης στα μαθήματα (ανεξάρτητα αν αυτό το κατατάσσουν στην κατηγορία «φυτό» ή «σκράπας»). Οι πιο εύκολοι στόχοι είναι ήσυχια παιδιά, που προσπαθούν να περάσουν απαρατήρητα δεδομένου ότι αφήνουν την εντύπωση ότι δεν θα υπερασπιστούν τους εαυτούς τους.

Σκοπός της έρευνας κυρίως είναι η αποτύπωση της αντίληψης του όρου του εκφοβισμού, η αναφορά σε βιώματα και εμπειρίες των συμμετεχόντων και τα συναισθήματα και οι απόψεις σχετικά με το φαινόμενο αυτό συγκριτικά με το φύλο αλλά και τη βαθμίδα εκπαίδευσης. Επίσης μέσα από αυτή την εργασία γίνεται προσπάθεια της μελέτης του φαινομένου του εκφοβισμού στο χώρο της εκπαίδευσης, εξετάζοντας ένα μικρό δείγμα στο χώρο της εκπαίδευσης, προκειμένου να διαπιστωθούν περιστατικά και αντιλήψεις σχετικά με τον εκφοβισμό. Συνοψίζοντας η προκείμενη εργασία μέσω της έρευνας αποσκοπεί:

- Στην αντίληψη έννοιας του εκφοβισμού

- Στην ανάπτυξη και ανάλυση περιστατικών του φαινομένου
- Στην ανάλυση ενός μικρού δείγματος σχετικά με τον εκφοβισμό στην εκπαίδευση
- Στα συναισθήματα που αναπτύσσονται σε θύτες και θύματα
- Στην άποψη που έχει το δείγμα σχετικά με τη στάση γονιών και εκπαιδευτικών
- Στη διατύπωση προβληματισμών που προκύπτουν από τα αποτελέσματα της έρευνας

5.2 Ερωτηματολόγιο

Μέχρι αυτού του σημείου, στην εργασία έχει γίνει ανάλυση του φαινομένου του εκφοβισμού, με επίκεντρο τον σχολικό εκφοβισμό, παρατηρώντας και λαμβάνοντας υπόψη τις βασικές συνιστώσες εμφάνισης τέτοιας συμπεριφοράς, οι οποίες είναι η οικογένεια, το σχολείο, η κοινωνία, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, αλλά και η ψυχοσύνθεση του παιδιού ή του εφήβου αναλόγως. Η ανάλυση αυτών των παραμέτρων αποτελεί ίσως την κατάλληλη προσέγγιση για την επίλυση του φαινομένου αυτού, αρχικά τοπικά και εν συνεχεία ριζικά.

Η έρευνα αυτής της εργασίας αφορά τον σχολικό εκφοβισμό και την συμπεριφορά των θυτών, θυμάτων, παρατηρητών και αγνοούντων της κατάστασης. Ουσιαστικά η μελέτη του θέματος και η ανάλυση του φαινομένου γίνεται από μαρτυρίες ατόμων που εμπλέκονται σε περιστατικά εκφοβισμού, είτε ως θύματα, είτε ως θύτες είτε ως απλοί παρατηρητές ή γνώστες της κατάστασης. Οι μαρτυρίες τους, τα βιώματά τους και οι εμπειρίες τους αποτελούν μια πηγή συναισθημάτων και σκέψεων που αφορούν το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

Για την ανάγκη της έρευνας, απαιτείται η δημιουργία ενός ερωτηματολογίου, ενώ το δείγμα αφορά μαθητές Γυμνασίου/Λυκείου και σπουδαστές στο ΑΤΕΙ της Πάτρας. Η σύσταση του ερωτηματολογίου βασίζεται σε διάφορες έρευνες που υπάρχουν στο Διαδίκτυο κυρίως από ερευνητικούς φορείς και οι ερωτήσεις του εστιάζουν αποκλειστικά στην αντίληψη και η συμπεριφορά που έχει το δείγμα μας απέναντι στο φαινόμενο του εκφοβισμού στην εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο ξεκινά με δημογραφικές ερωτήσεις από αφορούν το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης, βοηθώντας στην ανάλυση των απαντήσεων του ερωτηματολογίου και τη μελέτη φαινομένων εκφοβισμού συγκριτικά με τους δύο αυτούς

παράγοντες. Η επόμενη ερώτηση αποσκοπεί στην έκφραση της αντίληψης του όρου του εκφοβισμού μόνο με μια λέξη ή φράση ενώ στη συνέχεια απαντούν στο ερώτημα πόσο συχνά παρατηρούν φαινόμενα εκφοβισμού στο σχολείο τους ή στη σχολή τους.

Οι επόμενες τρεις ερωτήσεις αναφέρονται κατά σειρά στην αντίδραση των θυμάτων, στην αντίδραση των παρατηρητών και στην περιγραφή των θυμάτων του εκφοβισμού, δηλαδή αν είναι ειδικές κατηγορίες ατόμων ή δεν υπάρχει κάποια ξεκάθαρη διάκριση ως προς το προφίλ των θυμάτων. Η επόμενη ερώτηση αφορά τον συμμετέχοντα ως πιθανό θύτη κατά το παρελθόν και η απάντησή του συνοδεύεται από την αιτιολόγηση του λόγου για τον οποίο έχει ασκήσει ή δεν έχει ασκήσει bullying. Ουσιαστικά αποτελεί την πρώτη ερώτηση που ο συμμετέχων παίρνει θέση και εκφράζει σκέψεις για το φαινόμενο αυτό. Αμέσως μετά η ερώτηση φέρνει το συμμετέχοντα στη θέση του θύματος και την περιγραφή των συναισθημάτων τους. Δηλαδή γίνεται μια αντιπαραβολή σκέψεων και συναισθημάτων θύτη και θύματος. Και αφού ήταν σημαντική η ερώτηση σχετικά με το προφίλ θύματος, εξίσου σημαντική είναι και η ερώτηση που τέθηκε για το προφίλ του θύτη.

Ίσως η πιο σημαντική ερώτηση του ερωτηματολογίου, η οποία περιγράφει τόσο τα αποτελέσματα του εκφοβισμού αλλά και τη ψυχοσύνθεση και την ψυχική δύναμη των θυμάτων είναι η δωδέκατη, δηλαδή *«Ήταν λόγος να απομακρυνθείς από τα φοιτητικά σου καθήκοντα πιθανό κλίμα εκφοβισμού»*, όπου αξιολογείται ο βαθμός που επηρεάζει το φαινόμενο του εκφοβισμού στο σχολείο την απόδοση του θύματος και την αφοσίωσή του στις σπουδαστικές και σχολικές υποχρεώσεις του. Στο τελευταίο στάδιο του ερωτηματολογίου οι συμμετέχοντες αξιολογούν και περιγράφουν τη συμπεριφορά παρατηρητών, γονιών και εκπαιδευτικών στο θέμα του εκφοβισμού. Με την ολοκλήρωση της συμπλήρωσης και της συλλογής 60 ερωτηματολογίων, το επόμενο στάδιο είναι η ανάλυσή τους, συνδυάζοντας την ποσοτική και την ποιοτική μέθοδο.

5.3 Μεθοδολογία Ανάλυσης

Η έρευνα, κατά Kerlinger, είναι η μελέτη και διερεύνηση συγκεκριμένου αντικειμένου η οποία αποσκοπεί στην ανακάλυψη νέων γεγονότων ή στην επιβεβαίωση αλλά και προσθήκη ήδη υπαρχόντων. Οφείλει να είναι συστηματική και ελεγχόμενη, βασισμένη στην θεωρία και τις υποθέσεις που διατυπώνονται για το αντικείμενο που ερευνάται, με βαρύτητα στην κριτική εξερεύνηση των ευρημάτων και παρόμοιων που προϋπάρχουν. Η έρευνα μπορεί να συναντάται σε διαφορετικές μορφές. Υπάρχουν δύο τρόποι διάκρισης των μορφών έρευνας.

Βάση του πρώτου τρόπου έχουμε:

3. Βασική έρευνα

Πρόκειται για θεωρητική έρευνα κατά την οποία γίνεται εξέταση μοντέλων και θεωριών. Συνήθως αφορά έρευνες κοινωνιολογικού περιεχομένου.

4. Εφαρμοσμένη έρευνα

Είναι πρακτική έρευνα κατά την οποία πραγματοποιείται εξέταση υπαρκτών και πραγματικών προβλημάτων, όπως έρευνες που γίνονται σε εργαστήρια.

Με τον δεύτερο τρόπο έχουμε:

3. Έρευνα πεδίου

Η έρευνα γίνεται σε πραγματικό χώρο και σε φυσιολογικές συνθήκες.

4. Εργαστηριακή έρευνα

Γίνεται υπό τεχνητές συνθήκες σε ελεγχόμενο περιβάλλον

Η έρευνα χωρίζεται στους εξής τύπους:

- vi. **Αναλυτική.** Μπορεί να είναι ιστορική, φιλοσοφική, ανασκόπηση
- vii. **Περιγραφική.** Μπορεί να είναι δημοσκόπηση, συσχετική (μελέτη συσχετισμών), περιπτωσιολογική
- viii. **Πειραματική**
- ix. **Ποιοτική.** Αφορά στην διερεύνηση και κατανόηση κοινωνικών φαινομένων και γίνεται είτε ανεξάρτητα από μία ποσοτική έρευνα είτε συμπληρωματικά προς σε αυτή. Πρόκειται για την πιο ενδεδειγμένη μεθοδολογία ώστε να απαντηθούν ερωτήματα για το μελετώμενο φαινόμενο, που απαντώνται με «Γιατί» και «Πως». Η ποιοτική μεθοδολογία είναι διερευνητική καθώς στόχος της είναι να προκύψουν νέοι τύποι και θεωρητικά μοντέλα και όχι η επαλήθευση υποθέσεων σε μεγάλο πληθυσμό. Η ευελιξία αυτής της διαδικασίας αποτελεί βασικό πλεονέκτημά της. Είναι η καταλληλότερη επιλογή για την έρευνα κοινωνικών τάσεων, στάσεων, αντιλήψεων, κινήτρων και φαινομένων συμπεριφοράς ανθρώπων. Αναλύει τα υποκειμενικά και εμπειρικά δεδομένα των συμμετεχόντων στην έρευνα εστιάζοντας στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, παρόλο που προσεγγίζει μικρό δείγμα συμμετεχόντων.
- x. **Ποσοτική.** Στοχεύει στην εύρεση σχέσεων και μη διαφόρων παραγόντων που αφορούν σε ένα φαινόμενο. Γίνεται χρήση στατιστικών μεθόδων και μαθηματικών μοντέλων που εξυπηρετούν στην ανάλυση αριθμητικών δεδομένων. Το δείγμα των συμμετεχόντων επιλέγεται εξονυχιστικά ώστε να μπορεί να αποτελέσει μικρόκοσμο του πραγματικού κοινωνικού συνόλου. Τα δεδομένα συλλέγονται με τη χρήση δομημένων πρωτοκόλλων, κυρίως ερωτηματολογίων.

Η κάθε έρευνα αποτελείται από τρία στάδια υλοποίησης. Αρχικά γίνεται ο σχεδιασμός και η προετοιμασία της έρευνας, έπειτα η διεξαγωγή της έρευνας και η συλλογή των δεδομένων και τέλος η επεξεργασία και η ανάλυση των δεδομένων. Αναλυτικά:

Κατά το πρώτο στάδιο λαμβάνει χώρα:

- Ø Ο σχεδιασμός της δειγματοληψίας
- Ø Ο αρχικός σχεδιασμός του ερωτηματολογίου
- Ø Η εκπαίδευση των ερευνητών και η ενημέρωση των εμπλεκομένων
- Ø Και μια πιλοτική εφαρμογή.

Κατά το στάδιο της διεξαγωγής έρευνας και συλλογής δεδομένων γίνεται:

- Ø Η μεταφορά των δεδομένων προς τους ερευνητές
- Ø Η ανάλυση της έρευνας του πεδίου
- Ø Η μεταφορά δεδομένων από τους ερευνητές

Τέλος κατά το στάδιο της επεξεργασίας και ανάλυσης δεδομένων γίνονται:

- Ø Η κωδικοποίηση, διόρθωση και επεξεργασία των τελικών δεδομένων
- Ø Η εκτίμηση των ελλειπόντων δεδομένων και των παραμέτρων.
- Ø Η ανάλυση στοιχείων και παραγωγή αποτελεσμάτων.

Στην προκείμενη εργασία η ανάλυση των ερωτηματολογίων θα γίνει συνδυαστικά, δηλαδή εφαρμόζεται και ποσοτική και ποιοτική ανάλυση. Ο σκοπός της ποσοτικής έρευνας είναι η εύρεση σχέσεων μεταξύ διαφόρων μεταβλητών (ερωτήσεων) και αναφέρεται στη συστηματική διερεύνηση φαινομένων με στατιστικές μεθόδους, μοντέλα και αριθμητικά δεδομένα. Χρησιμοποιείται συνήθως ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα παρατηρήσεων και επιδιώκεται γενίκευση σε ένα ευρύτερο πληθυσμό. Η ποιοτική έρευνα από τη δική της μεριά αποτελεί κυρίως ένα είδος διερευνητικής μεθόδου και είναι κατάλληλη για να αναλύσει αντιλήψεις και συμπεριφορές σε κοινωνικά φαινόμενα, ενώ είναι σημαντική και η καταγραφή συναισθημάτων και αντιδράσεων από τον ερευνητή. Μπορεί να αποτελέσει είτε αυτοτελή μέθοδο έρευνας είτε συμπληρωματική μέθοδο στην ποσοτική.

Αρχικά γίνεται ανάλυση των ερωτηματολογίων με ποσοτικές μεθόδους και με τη χρήση του SPSS 22, παρουσιάζοντας σχετικές συχνότητες, μέσους όρους, τυπικές αποκλίσεις και γενικά στοιχεία περιγραφικής στατιστικής για όλες τις ερωτήσεις. Στη συνέχεια εφαρμόζονται κάποιες τεχνικές προκειμένου να διαπιστωθεί αν δημιουργούνται κάποιες «ομάδες ερωτηθέντων» που έχουν κοινά χαρακτηριστικά και τρόπο απάντησης στο ερωτηματολόγιο. Οι τεχνικές αυτές είναι κυρίως οι Crosstabs και η ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) όπου μπορούν να προκύψουν συσχετίσεις μεταξύ των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου. Όμως

βάση της δομής του ερωτηματολογίου και του είδους των ερωτήσεων δεν υπάρχει η ευελιξία ως προς την ποσοτική ανάλυση. Οι περισσότερες ερωτήσεις/μεταβλητές είναι ποιοτικές και έχει περισσότερη αξία το είδος των απαντήσεων παρά η ποσοτική τους ανάλυση.

Για αυτό το λόγο, αφού ολοκληρωθεί η ποσοτική ανάλυση, γίνεται προσέγγιση επεξήγησης των απαντήσεων μέσω της ποιοτικής έρευνας, ώστε η ανάλυση της αντίληψης και της συμπεριφοράς που έχει το δείγμα της έρευνας να είναι πιο ολοκληρωμένη. Επίσης σημαντικό ρόλο στην ποιοτική ανάλυση έχουν τα συναισθήματα και οι αυθόρμητες αντιδράσεις που έχουν οι συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.

5.4 Ποσοτική Ανάλυση

5.4.1 SPSS

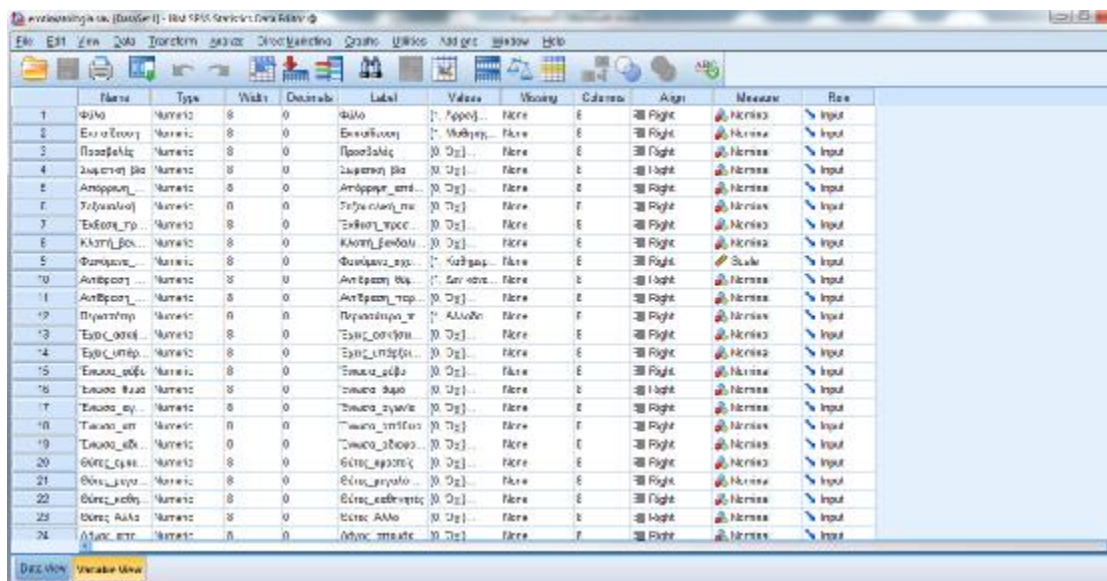
Το **SPSS (Superior Performance Software System)** είναι ένα από τα πιο διαδεδομένα προγράμματα για τη στατιστική ανάλυση δεδομένων. Περιέχει εργαλεία και στατιστικά test, τα οποία ο ερευνητής μπορεί να επιλέξει κατά την ανάλυση των ερωτηματολογίων. Ο υπολογισμός των στατιστικών test εκτελούνται αυτόματα από το SPSS και δεν απαιτείται από το χρήστη να έχει πολύ εξειδικευμένες γνώσεις στατιστικής, όσο κυρίως ικανότητα ερμηνείας των αποτελεσμάτων που προκύπτουν.

Ένα αρχείο SPSS αποτελείται από δύο βασικές καρτέλες. Η μία ονομάζεται *Data View*, όπου ο ερευνητής καταγράφει τις απαντήσεις των ερωτηματολογίων (οι στήλες περιέχουν τις ερωτήσεις/μεταβλητές και οι γραμμές τα ερωτηματολόγια) και η δεύτερη ονομάζεται *Variable View*, όπου γίνεται η κατάλληλη προετοιμασία για την εισαγωγή των στοιχείων των απαντήσεων και πιο συγκεκριμένα δημιουργείται ένας πίνακας κωδικοποίησης, ο οποίος αντιστοιχίζει κάθε ερώτηση του ερωτηματολογίου σε μια μεταβλητή. Για παράδειγμα, η ερώτηση «Φύλο» αντιστοιχίζεται στη μεταβλητή «Φύλο». Οι μεταβλητές λαμβάνουν διάφορες τιμές. Η μεταβλητή «Φύλο» έχει δύο πιθανές τιμές: «Άρρεν», «Θήλυ». Στον πίνακα κωδικοποίησης αντιστοιχίζεται σε κάθε τιμή μιας μεταβλητής ένας αριθμός, για παράδειγμα, στην τιμή «Άρρεν» ο αριθμός «1» και στην τιμή «Θήλυ» ο αριθμός «2». Όταν η αντιστοίχιση γίνεται αυθαίρετα από τον ερευνητή και έχει καθαρά συμβολικό χαρακτήρα, τότε η

μεταβλητή είναι ποιοτική. Στις ποσοτικές μεταβλητές η αντιστοίχιση ακολουθεί συνήθως τη διαβάθμιση των απαντήσεων δηλαδή μια ποσοτική μεταβλητή συνήθως εκφράζει με διακριτό τρόπο το βαθμό περιγραφής μια ερώτησης. Στην περίπτωση του ερωτηματολογίου της έρευνας η μοναδική ποσοτική μεταβλητή είναι η ερώτηση «Παρατηρείς φαινόμενα εκφοβισμού στην σχολή σου;» όπου η διαβάθμιση των απαντήσεων έχει ποσοτικό χαρακτήρα, δηλαδή αν επιλέξει κάποιος την πρώτη απάντηση δείχνει μεγάλη συχνότητα εμφάνισης, αν επιλέξει τη δεύτερη δηλώνει μικρότερη συχνότητα κτλ, άρα υπάρχει κλιμάκωση στις απαντήσεις που συνδέεται με την κλιμάκωση του βαθμού περιγραφής που θέλει να δώσει ο συμμετέχων στη συγκεκριμένη ερώτηση. Στις εικόνες 5.1 και 5.2 εμφανίζονται οι καρτέλες Data View και Variable View, σύμφωνα με την κωδικοποίηση και μεταφορά των ερωτηματολογίων στο SPSS.

	Φύλο	Επιπέδευση	Πρακτικός	Συγκεκριμ...	Απόρρητ...	Ιδιωτική	Επίπεδο π...	Κλιμακω...	Οσάνεια σ...	Αυτήρασε...	Αυτήρασε...	Γιαρισότα...	Ένας κοσ...	Ένας από...	Επιπευ_υ...	Ε...
1	2	1	1	1	1	1	1	0	2	+	0	3	0	1	0	
2	1	1	1	1	1	0	0	0	2	+	0	2	0	0		
3	1	1	2	2	2	0	1	0	2	+	+	3	+	1	1	
4	1	1	1	1	1	0	1	0	2	+	0	3	0	1	0	
5	1	1	1	1	1	0	0	0	3	+	+	3	+	1	1	
6	2	1	2	2	2	0	1	+	2	+	0	2	+	1	0	
7	1	1	1	2	2	0	0	0	4	+	0	2	0	0		
8	2	1	1	2	2	0	1	+	2	+	0	3	+	1	1	
9	2	1	1	1	1	0	1	0	2	+	0	3	+	1	0	
10	2	1	1	1	1	0	0	0	4	+	0	3	0	0		
11	1	1	1	1	1	0	0	0	1	+	2	4	0	0		
12	1	1	1	2	2	0	0	0	+	+	+	3	+	1	0	
13	1	1	1	2	2	0	0	0	+	+	0	+	+	1	1	
14	1	1	2	2	2	0	0	0	2	+	+	2	+	1	0	
15	1	1	2	2	2	0	0	0	+	+	0	+	+	1	0	
16	2	1	2	2	2	0	0	+	0	+	2	0	+	1	1	
17	2	1	2	2	2	0	0	0	2	+	0	3	0	1	0	
18	2	1	1	2	2	0	0	0	2	+	0	3	0	1	1	
19	2	1	1	1	1	0	0	0	3	+	0	3	0	0		
20	1	1	1	2	2	0	0	0	3	+	+	2	0	0		
21	2	2	2	2	2	0	1	0	+	2	+	+	0	1	0	

Εικόνα 5.1. Data View

Εικόνα 5.2. Variable View

5.4.2 Περιγραφική Ανάλυση

Το πρώτο βήμα της ποσοτικής ανάλυσης αφορά στην καταγραφή των σχετικών συχνοτήτων και των μέσων όρων των μεταβλητών. Στους πίνακες που ακολουθούν και εξάγονται από το excel, καταγράφεται λεπτομερώς ο αριθμός των απαντήσεων ανά ερώτηση, το αντίστοιχο ποσοστό καθώς και ο μέσος όρος. Ο πίνακας Statistics περιέχει πληροφορίες για το σύνολο των ερωτήσεων και αν λείπουν απαντήσεις.

Statistics

		Εκπαιδευ	Φαινόμεν	Αντιδρασ	Αντιδρασ	Περισσό	Έχεις_ασ	Έχεις_υπ	Λόγος_α
	Φύλο	ση	α_σχολή_	η_θύματο	η_παρατ	τερτα_πε	κήσει_άθε	άρξει_θύ	πομάκρυ
			μου	ς	ηρητή	ριστατικ	λά_σου_ε	μα	νης_σπ
						ά	κφοβισμό		ουδές
N	Έγκυρα	60	60	60	60	60	60	60	34
	Λείπουν	0	0	0	0	0	0	0	26
	Μέσος όρος	1,48	1,48	2,00	1,67	1,65	,40	2,22	,41
	Τυπική	,504	,504	,823	1,100	1,117	,558	,865	,500
	απόκλιση								

Πίνακας 5.1. Statistics

Να σημειωθεί ότι στον παραπάνω πίνακα δεν περιγράφονται όλες οι μεταβλητές. Στο ερωτηματολόγιο υπάρχουν ερωτήσεις όπου οι συμμετέχοντες έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν περισσότερες από μία απαντήσεις και για αυτό το λόγο οι μεταβλητές αυτές αναλύονται παρακάτω με τη μέθοδο των πολλαπλών απαντήσεων. Επίσης στον παραπάνω πίνακα η τελευταία μεταβλητή δείχνει ότι λείπουν απαντήσεις και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι σε αυτή την ερώτηση απάντησαν μόνο όσοι έχουν απαντήσει «Ναι» στην ερώτηση αν έχουν υπάρξει θύματα εκφοβισμού. Για να προκύψουν οι σχετικές συχνότητες στο SPSS ο χρήστης ακολουθεί από το μενού στην κορυφή το εξής μονοπάτι: **Analyze -> Descriptive Statistics -> Frequencies** και επιλέγονται οι μεταβλητές που θέλουμε τις συχνότητες. Στην επιλογή Statistics επιλέγονται να εμφανιστούν η μέση τιμή και η τυπική απόκλιση και πατάμε OK και προκύπτουν οι πίνακες σχετικών συχνοτήτων.

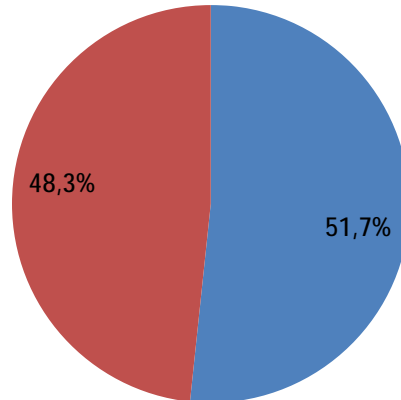
Οι πρώτες δύο ερωτήσεις αφορούν δημογραφικά στοιχεία. Η πρώτη ερώτηση αφορά το φύλο όπου 31 άτομα είναι Άρρεν και 29 Θήλυ, δηλαδή υπάρχει μια ισορροπία. Όσον αφορά στην εκπαίδευση, ήταν προαποφασισμένο να μοιραστούν 60 ερωτηματολόγια σε μαθητές Γυμνασίου, Λυκείου και φοιτητές τριτοβάθμιας, από 20 σε κάθε βαθμίδα, όπου επαληθεύεται από τον πίνακα 5.3.

Φύλο				
	Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Άρρεν	31	51,7%	51,7%	51,7%
Θήλυ	29	48,3%	48,3%	100,0%
Σύνολο	60	100,0%	100,0%	

Πίνακας 5.2. Φύλο

Φύλο

■ Άρρεν ■ Θήλυ

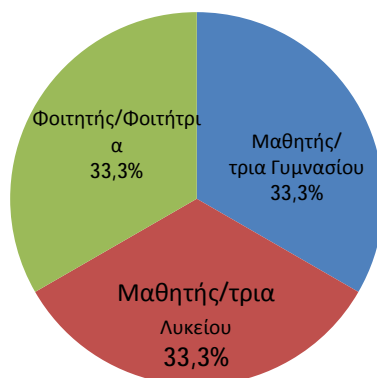
Σχήμα 5.1. Κατανομή ως προς το φύλο

Εκπαίδευση

	Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Μαθητής/Μαθήτρια Γυμνασίου	20	33,3%	33,3%	33,3%
Μαθητής/Μαθήτρια Λυκείου	20	33,3%	33,3%	66,7%
Φοιτητής/Φοιτήτρια	20	33,3%	33,3%	100,0%
Σύνολο	60	100,0%	100,0%	

Πίνακας 5.3. Βαθμίδα εκπαίδευσης

Εκπαίδευση

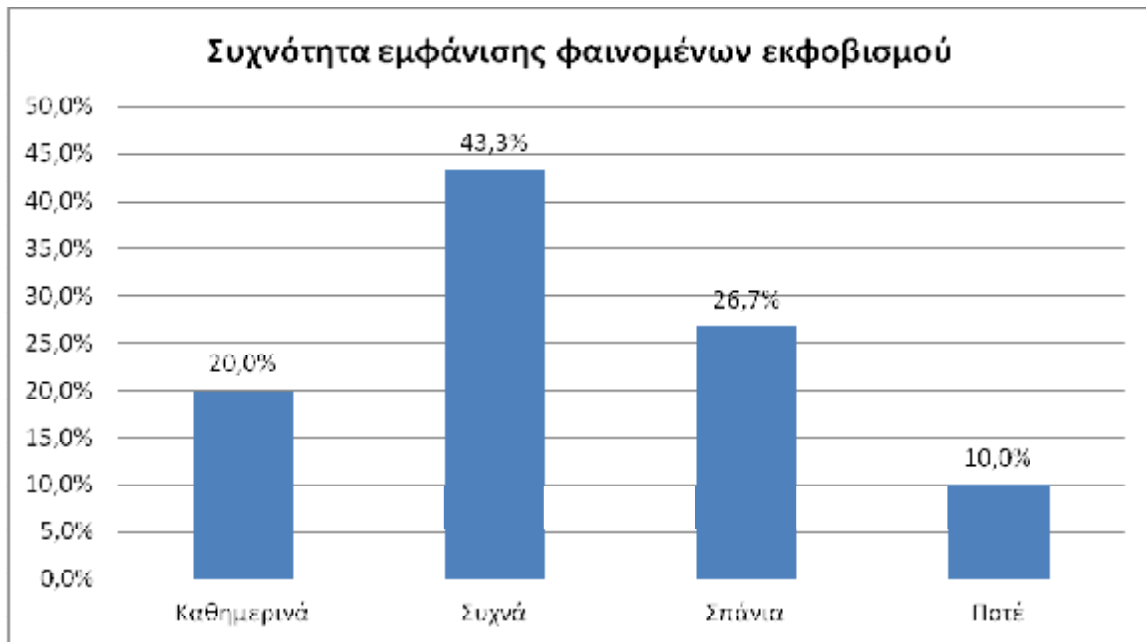

Σχήμα 5.2. Κατανομή ως προς την εκπαίδευση

Η επόμενη ερώτηση προς ανάλυση αφορά τη συχνότητα φαινομένων εκφοβισμού στο σχολείο ή στη σχολή των ερωτηθέντων. 12 άτομα απάντησαν ότι παρατηρούνται φαινόμενα σε καθημερινή βάση, 26 άτομα αρκετά συχνά ενώ Σπάνια ή Ποτέ 22 άτομα.

	Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Καθημερινά	12	20,0%	20,0%	20,0%
Συχνά	26	43,3%	43,3%	63,3%
Σπάνια	16	26,7%	26,7%	90,0%
Ποτέ	6	10,0%	10,0%	100,0%
Σύνολο	60	100,0%	100,0%	

Πίνακας 5.4. Συχνότητα εμφάνισης φαινομένων εκφοβισμού

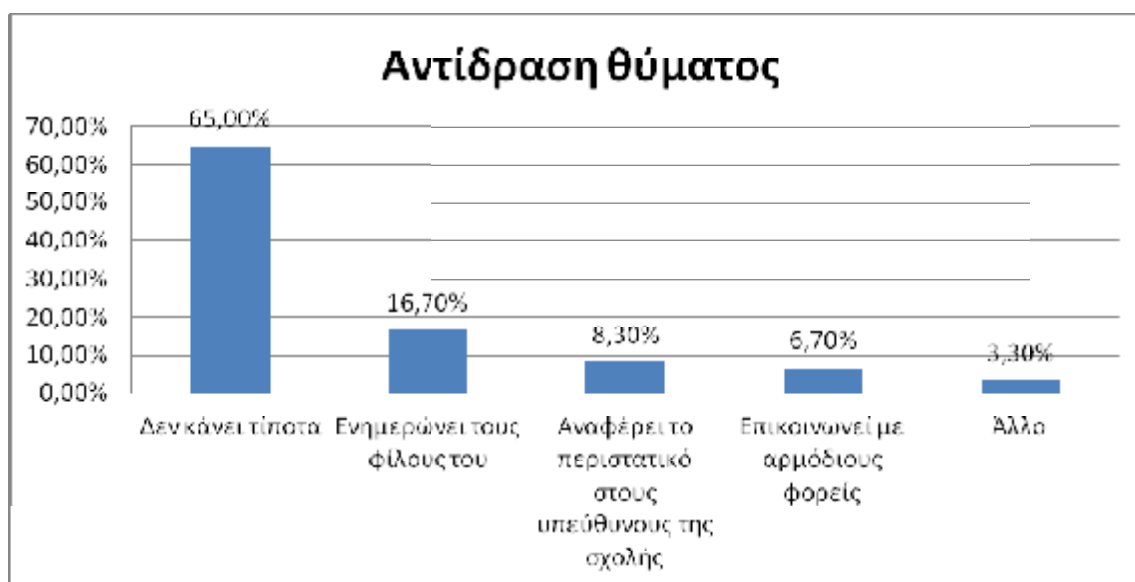
Σχήμα 5.3. Συχνότητα εμφάνισης φαινομένων εκφοβισμού

Όσον αφορά στην αντίδραση του θύματος, 39 άτομα υποστηρίζουν ότι το θύμα δεν αντιδρά, ενώ 19 άτομα ότι το θύμα είτε το αναφέρει σε φίλους του είτε επικοινωνεί με αρμόδιους φορείς για να το αναφέρει.

Αντίδραση_θύματος

	Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Δεν κάνει τίποτα	39	65,0%	65,0%	65,0%
Ενημερώνει τους φίλους του	10	16,7%	16,7%	81,7%
Αναφέρει το περιστατικό στους υπεύθυνους της σχολής	5	8,3%	8,3%	90,0%
Επικοινωνεί με αρμόδιους φορείς	4	6,7%	6,7%	96,7%
Άλλο	2	3,3%	3,3%	100,0%
Total	60	100,0%	100,0%	

Πίνακας 5.5. Αντίδραση θύματος

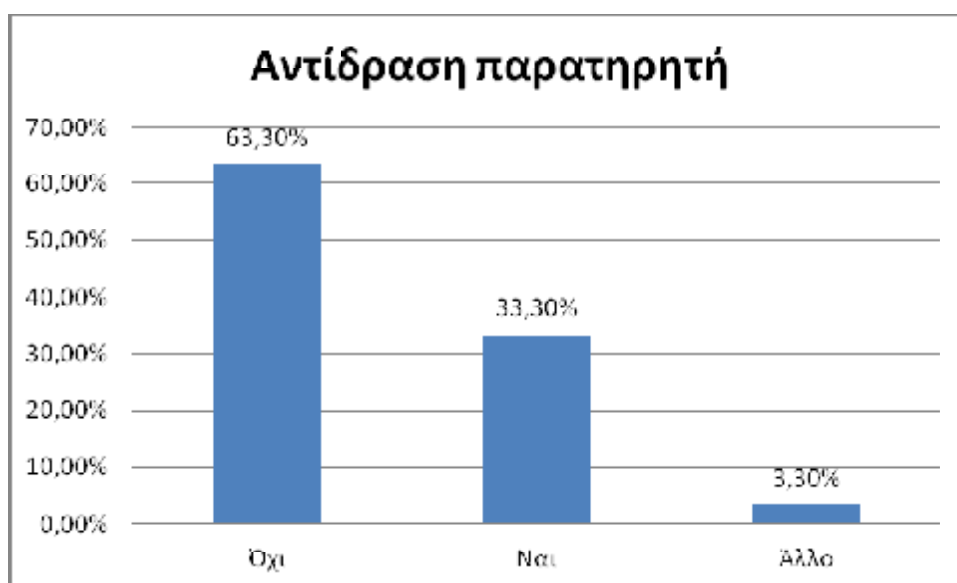

Σχήμα 5.4. Αντίδραση θύματος

Επίσης οι συμμετέχοντες σχολιάζουν και την αντίδραση των παρατηρητών, όπου οι 38 υποστηρίζουν ότι μένουν απαθείς ενώ μόνο οι 20 δηλώνουν ότι οι παρατηρητές επεμβαίνουν.

Αντίδραση παρατηρητή				
	Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Όχι	38	63,3%	63,3%	63,3%
Ναι	20	33,3%	33,3%	96,7%
Άλλο	2	3,3%	3,3%	100,0%
Σύνολο	60	100,0%	100,0%	

Πίνακας 5.6. Αντίδραση παρατηρητή

Σχήμα 5.5. Αντίδραση παρατηρητή

Στη συνέχεια οι ερωτηθέντες προσπαθούν να προσεγγίσουν το προφίλ των θυμάτων. Το 25% υποστηρίζει ότι θύματα είναι κυρίως αλλοδαποί μαθητές/φοιτητές, 31.7% ότι είναι άτομα χαμηλών τόνων μαθητές/σπουδαστές και το 40% ότι δεν μπορούν να διακρίνουν περιπτώσεις, σημειώνοντας ότι υπάρχουν διάφορα προφίλ θυμάτων και όχι μία ή δύο συγκεκριμένες κατηγορίες ατόμων που πέφτουν θύματα εκφοβισμού.

Περισσότερα_περιστατικά				
	Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Αλλοδαπούς φοιτητές	15	25,0%	25,0%	25,0%
Χαμηλών τόνων φοιτητές	19	31,7%	31,7%	56,7%
Δεν έχει καμία διαφορά	24	40,0%	40,0%	96,7%
Άλλο	2	3,3%	3,3%	100,0%
Σύνολο	60	100,0%	100,0%	

Πίνακας 5.7. Κατηγορίες θυμάτων με περισσότερα περιστατικά

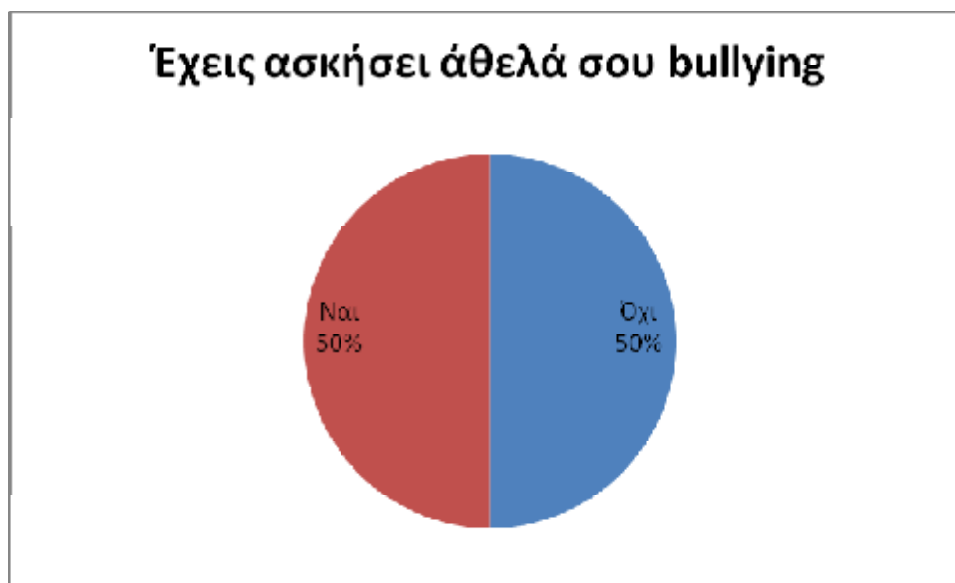
Σχήμα 5.6. Κατηγορίες θυμάτων με περισσότερα περιστατικά

Ισορροπημένες είναι οι απαντήσεις σχετικά με το αν οι ερωτηθέντες έχουν ασκήσει έστω άθελά τους bullying, με έναν στους δύο να απαντά ότι πράγματι έχει ασκήσει bullying. Στην ποιοτική ανάλυση στη συνέχεια της εργασίας αναλύονται και οι λόγοι για τους οποίους το έκαναν, όπως τους εξέφρασαν οι ίδιοι.

Έχεις ασκήσει άθελά σου εκφοβισμό

	Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Όχι	30	50,0%	50,0%	50,0%
Ναι	30	50,0%	50,0%	100,0%
Σύνολο	60	100,0%	100,0%	

Πίνακας 5.8. Έχεις ασκήσει άθελά σου bullying

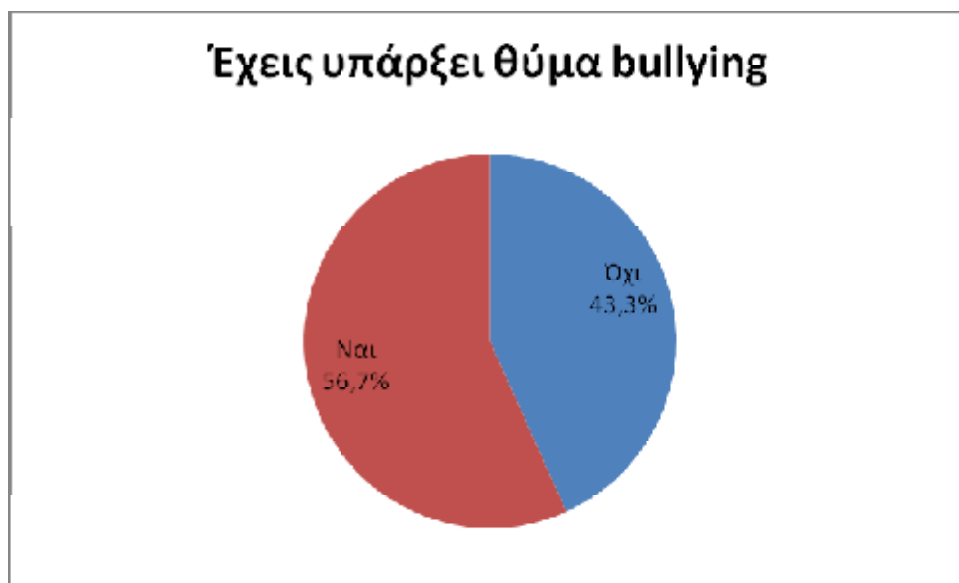

Σχήμα 5.7. Έχεις ασκήσει άθελά σου bullying

Επίσης το 43.3% απάντησε ότι δεν έχει υπάρξει ποτέ θύμα, ενώ το 56.7% υποστηρίζει ότι τους έχει ασκηθεί bullying.

Έχεις υπάρξει θύμα				
	Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Όχι	26	43,3%	43,3%	43,3%
Ναι	34	56,7%	56,7%	100,0%
Σύνολο	60	100,0%	100,0%	

Πίνακας 5.9. Έχεις υπάρξει θύμα bullying

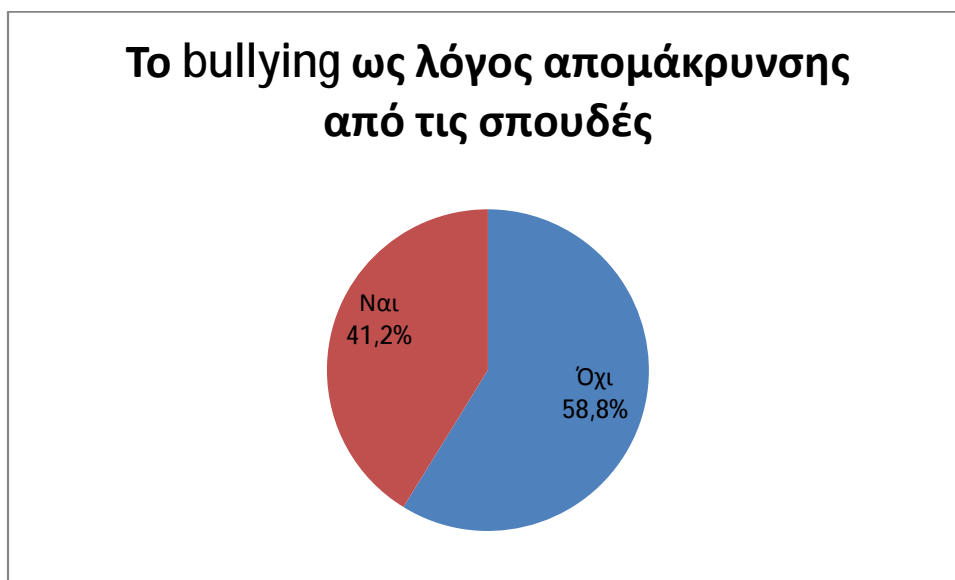

Σχήμα 5.8. Έχεις υπάρξει θύμα bullying

Την επόμενη ερώτηση την έχουν απαντήσει μόνο όσοι έχουν βρεθεί στη θέση του θύματος, δηλαδή οι 34 από τους 60. Το 58.8% αυτών που έχουν απαντήσει δήλωσε ότι δεν επηρεάστηκαν από το bullying που δέχτηκαν και δε σκέφτηκαν να παρατήσουν τις σπουδές τους, ενώ το 41.2% ότι το γεγονός αυτό τους επηρέασε και απομακρύνθηκαν από το σχολείο τους και τις σπουδές τους. Τα παραπάνω ποσοστά αναφέρονται σε δείγμα 34 ατόμων, δηλαδή σε όσους απάντησαν στην ερώτηση και αποτελεί το έγκυρο ποσοστό για τη μεταβλητή αυτή. Στο σύνολο του δείγματος (60 άτομα) τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 33.3% και 23.3%, αλλά δεν έχουν καμία σημαντική ερμηνεία στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Λόγος απομάκρυνσης σπουδές					
		Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Έγκυρα	Όχι	20	33,3%	58,8%	58,8%
	Ναι	14	23,3%	41,2%	100,0%
	Σύνολο	34	56,7%	100,0%	
Λείπουν		26	43,3%		
Σύνολο		60	100,0%		

Πίνακας 5.10. Το bullying ως λόγος απομάκρυνσης από τις σπουδές

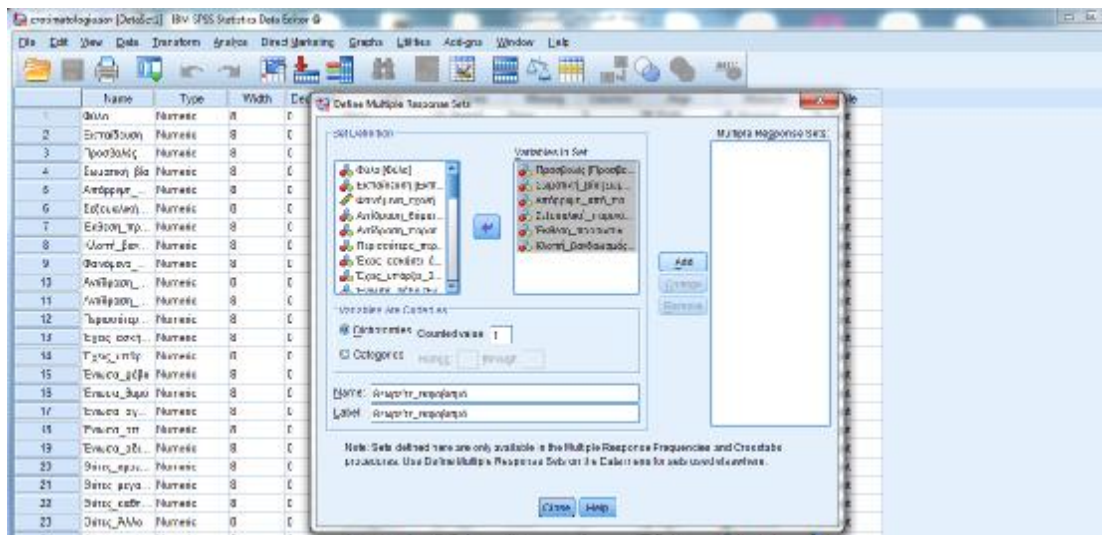
Σχήμα 5.9. Το bullying ως λόγος απομάκρυνσης από τις σπουδές

5.4.3 Ερωτήσεις πολλαπλών απαντήσεων

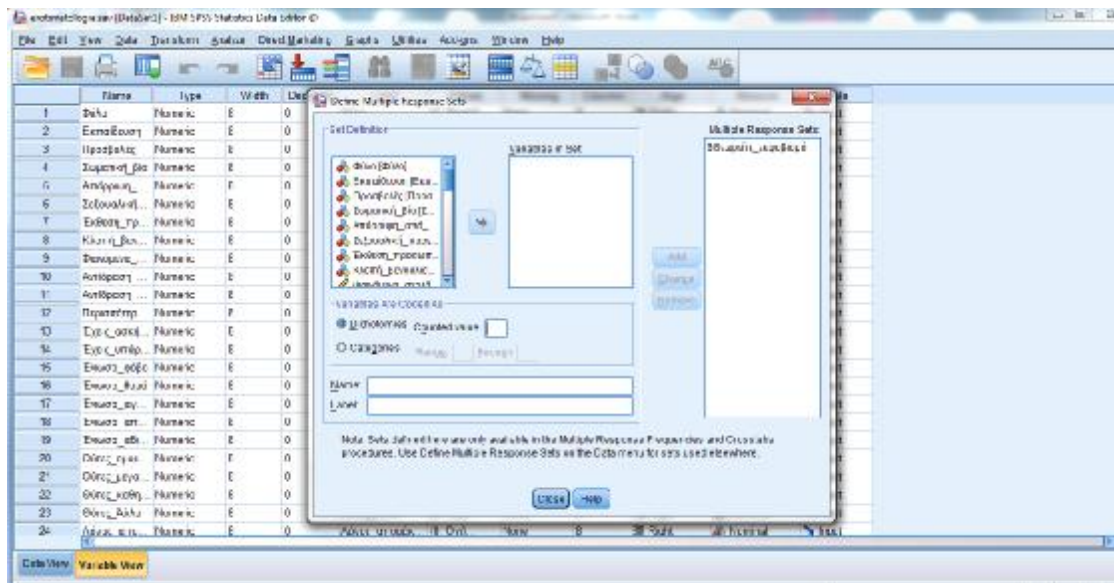
Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη ενότητα, υπάρχουν κάποιες ερωτήσεις οι οποίες επέτρεπαν στους ερωτηθέντες να επιλέξουν περισσότερες από μία απαντήσεις. Αν και αρχικά αυτό δεν είχε προβλεφθεί, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων όμως προέκυψαν οι πολλές

απαντήσεις σε κάποιες ερωτήσεις, οπότε θα πρέπει να εφαρμοστεί η διαδικασία ανάλυσης ερωτήσεων πολλαπλών απαντήσεων. Σε αυτές τις περιπτώσεις η κωδικοποίηση έχει ως εξής: ως μεταβλητή δεν ορίζεται η ερώτηση του ερωτηματολογίου, αλλά οι πιθανές απαντήσεις. Κάθε απάντηση μπορεί να πάρει τιμές 0 και 1, δηλαδή 0 αν κάποιος δεν την έχει επιλέξει και 1 αν την έχει επιλέξει. Με αυτόν τον τρόπο αναλύεται η κάθε απάντηση ξεχωριστά και η ερώτηση στο σύνολό της.

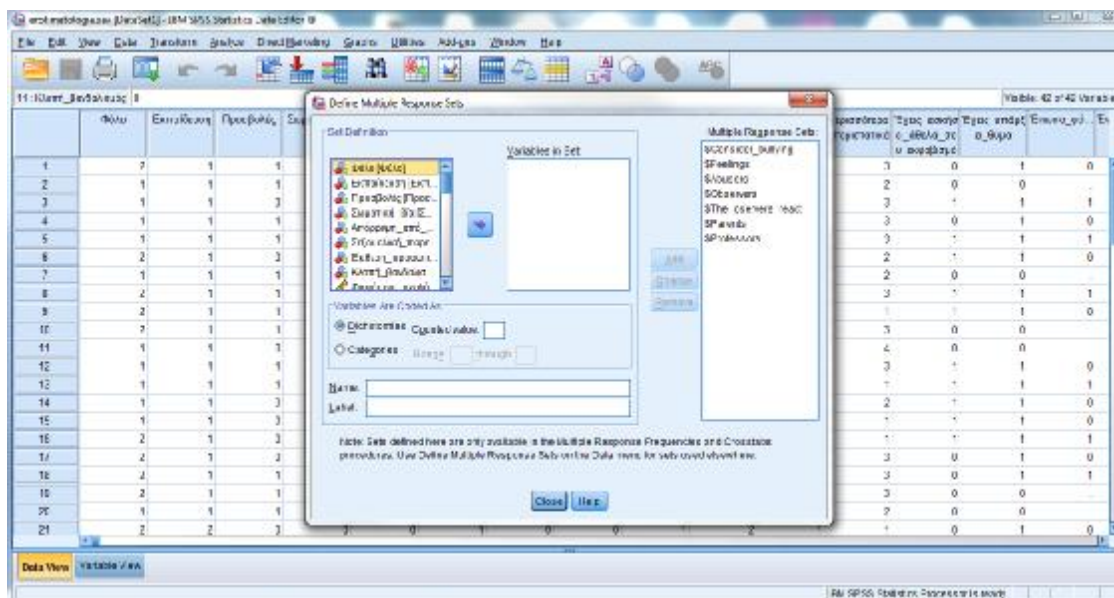
Για να οριστούν οι ερωτήσεις ως πολλαπλών απαντήσεων ακολουθούμε το εξής μονοπάτι: **Analyze -> Multiple Response -> Define Variable Sets**. Πάμε στην ερώτηση 3 και επιλέγουμε τις απαντήσεις της που ήδη έχουν περαστεί στο SPSS ως μεταβλητές με τον τρόπο που περιγράψαμε στην προηγούμενη παράγραφο. Ορίζουμε ότι αν κάποιος έχει επιλέξει μία από αυτές τις απαντήσεις, η αντίστοιχη απάντηση παίρνει τιμή ίσον με 1 (Counted Value=1). Επίσης για την ομάδα απαντήσεων ορίζουμε ένα όνομα και μια ετικέτα και πατάμε Add (Εικόνα 5.3). Τότε δημιουργείται αυτομάτως η ομαδοποιημένη μεταβλητή, η οποία προσδιορίζεται από το σύνολο των απαντήσεων που έχουν επιλεγεί, έχοντας μπροστά από το όνομα που ορίσαμε το σύμβολο \$ (Εικόνα 5.4). Στην Εικόνα 5.5 εμφανίζονται τα 7 σετ ερωτήσεων πολλαπλών απαντήσεων, τα οποία έχουν ονομαστεί με λατινικούς χαρακτήρες, γιατί δεν αναγνωρίζονται οι Ελληνικοί στο πεδίο του ονόματός τους.

Εικόνα 5.3. Ορισμός μεταβλητών πολλαπλών απαντήσεων (1)

Εικόνα 5.4. Ορισμός μεταβλητών πολλαπλών απαντήσεων (2)

Εικόνα 5.5. Ορισμός μεταβλητών πολλαπλών απαντήσεων (3)

Στο SPSS για να υπολογιστούν οι σχετικές συχνότητες για ερωτήσεις πολλαπλών απαντήσεων, ακολουθείται το εξής μονοπάτι (Εικόνα 5.6): **Analyze -> Multiple Response -> Frequencies**. Στη συνέχεια επιλέγουμε **OK** και προκύπτουν οι πίνακες που ακολουθούν.

Κατηγορία	Μεταβλητή	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Generalized Linear Models	1	1	1	0	2	1	0	3	0	1	0	0
2	Μixεδ Μοντέλο	0	0	0	0	2	1	0	2	0	0	0	0
3	Canonic	0	1	0	0	2	1	1	3	1	1	1	1
4	Μεταβλητές	0	1	0	0	2	1	0	3	0	1	0	0
5	Log-linear	0	0	1	1	3	1	1	3	1	1	1	1
6	Ναυαλ Ρίνδρον	0	1	1	2	1	0	2	1	1	0	0	0
7	Canonic	0	0	0	0	4	1	0	2	0	0	0	0
8	Dimension Reduction	0	1	0	2	1	0	3	1	1	1	1	1
9	Size	0	1	0	2	1	0	1	1	1	1	0	0
10	Ναυαλινέτις Τεστίς	0	0	1	4	1	0	3	0	0	0	0	0
11	Κινωστέρις	1	0	0	0	3	3	2	4	0	0	0	0
12	Συνταξι	0	0	0	1	1	1	3	1	1	1	0	0
13	Μετρίη Κοσμοσέλι	0	0	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1
14	Μετρίη Κοσμοσέλι	0	0	0	2	1	1	2	1	1	1	0	0
15	Μετρίη Κοσμοσέλι	0	0	0	1	1	0	1	1	1	1	0	0
16	Μετρίη Κοσμοσέλι	1	1	1	1	2	0	1	1	1	1	1	1
17	Canonic	0	0	0	0	2	1	0	3	0	1	0	0
18	Canonic	0	0	0	0	2	1	0	3	0	1	1	1
19	Canonic	0	0	0	0	3	1	0	3	0	0	0	0
20	Canonic	0	0	0	0	3	1	1	2	0	0	0	0
21	Canonic	0	0	0	0	1	1	1	1	0	1	0	0

Εικόνα 5.6. Συχνότητες μεταβλητών πολλαπλών απαντήσεων

Ο Πίνακας 5.11 δείχνει τις ερωτήσεις πολλαπλών απαντήσεων. Στην ερώτηση σχετικά με τους θύτες απάντησαν μόνο όσοι έχουν πέσει θύμα εκφοβισμού, δηλαδή 34 άτομα. Το ίδιο ισχύει και για την ερώτηση σχετικά με τα συναισθήματα που ένιωσαν, αλλά επειδή 2 άτομα δεν επέλεξαν κάποια από τις απαντήσεις αλλά έδωσαν περιγραφικά τη δική τους διάσταση, δεν αποτυπώθηκε ποσοτικά στο ερωτηματολόγιο αλλά αναλύονται οι απαντήσεις στην ποιοτική ανάλυση.

Case Summary

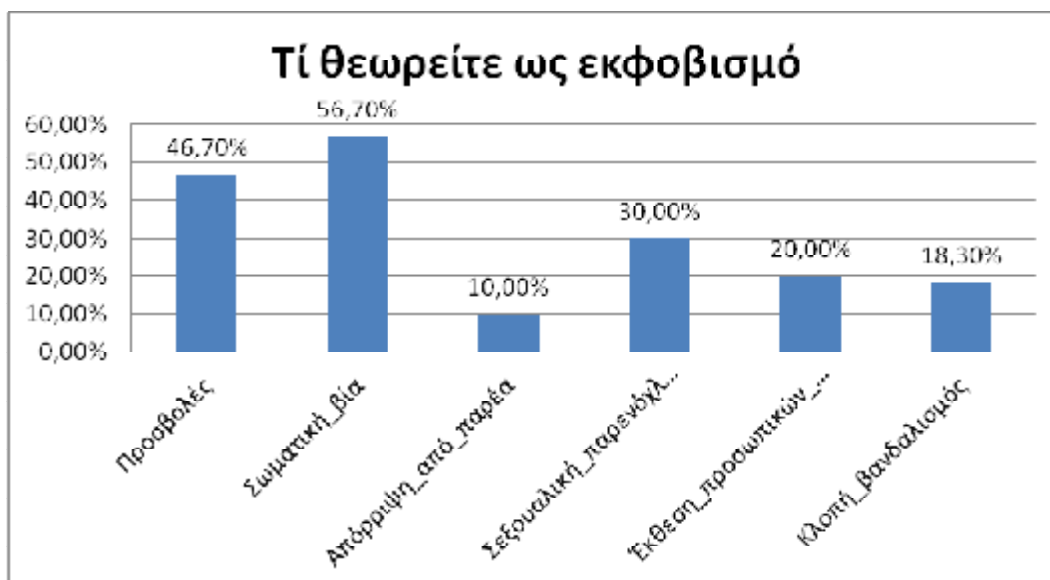
	Cases					
	Έγκυρα		Λείπουν		Total	
	N	Ποσοστό	N	Ποσοστό	N	Ποσοστό
\$Consider_bullying ^a	60	100,0%	0	,0%	60	100,0%
\$Feelings ^a	32	53,3%	28	46,7%	60	100,0%
\$Abusers ^a	34	56,7%	26	43,3%	60	100,0%
\$Observers ^a	60	100,0%	0	,0%	60	100,0%
\$The_observers_react ^a	60	100,0%	0	,0%	60	100,0%
\$Parents ^a	60	100,0%	0	,0%	60	100,0%
\$Professors ^a	60	100,0%	0	,0%	60	100,0%

Πίνακας 5.11. Ερωτήσεις πολλαπλών απαντήσεων (Σύνοψη)

Όσον αφορά στην αντίληψη που έχει το δείγμα για τον εκφοβισμό, 28 θεωρούν ότι είναι οι Προσβολές, 34 η Σωματική βία, 6 η Απόρριψη από την παρέα, 18 η Σεξουαλική παρενόχληση, 12 η Έκθεση προσωπικών πληροφοριών και 11 η Κλοπή ή ο Βανδαλισμός. Σύνολο επιλέχθηκαν 109 απαντήσεις στην ερώτηση αυτή, δηλαδή σχεδόν κάθε συμμετέχων στην έρευνα επέλεξε περίπου 2 απαντήσεις. Η στήλη Ποσοστό υπολογίζεται ως προς τις 109 απαντήσεις, όμως μας ενδιαφέρει η στήλη Έγκυρο ποσοστό, που υπολογίζεται ως προς το μέγεθος του δείγματος. Δηλαδή το έγκυρο ποσοστό 46.7% σημαίνει ότι 28 στους 60 θεωρούν ότι εκφοβισμός είναι οι προσβολές. Άρα μια γενική εκτίμηση είναι ότι το δείγμα της έρευνας θεωρεί ότι ο εκφοβισμός έχει πολλές μορφές.

		Απαντήσεις		Έγκυρο ποσοστό
		N	Ποσοστό	
Consider_bullying ^a	Προσβολές	28	25,7%	46,7%
	Σωματική_βία	34	31,2%	56,7%
	Απόρριψη_από_παρέα	6	5,5%	10,0%
	Σεξουαλική_παρενόχληση	18	16,5%	30,0%
	Έκθεση_προσωπικών_πληροφοριών	12	11,0%	20,0%
	Κλοπή_βανδαλισμός	11	10,1%	18,3%

Πίνακας 5.12. Τι θεωρείτε ως εκφοβισμό

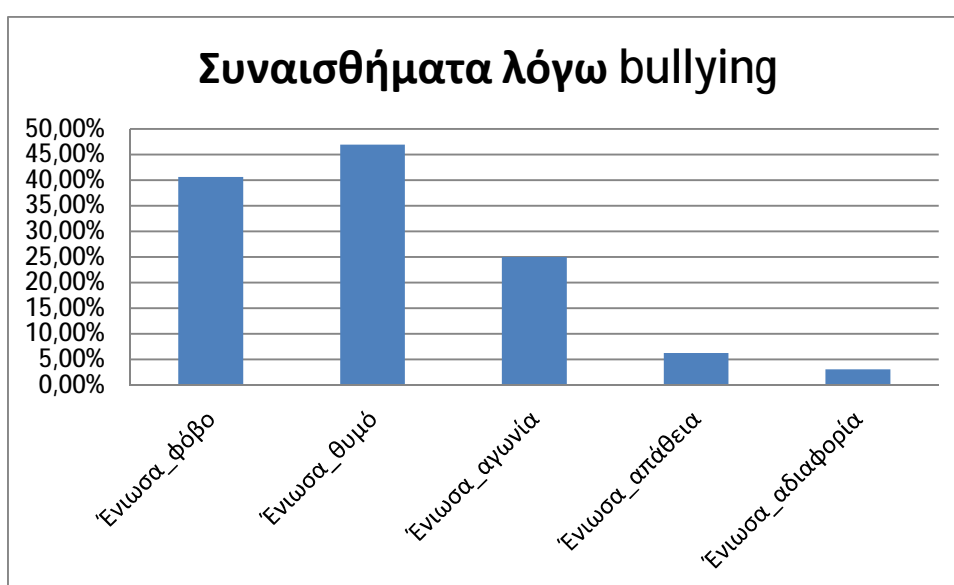
Σχήμα 5.10. Τι θεωρείτε ως εκφοβισμό

Ως προς τα συναισθήματα που εξέφρασαν επειδή έπεσαν θύματα εκφοβισμού, οι 13 ένιωσαν φόβο, οι 15 θυμό, οι 8 αγωνία, οι 2 έμειναν απαθείς και ένας εξέφρασε αδιαφορία. Σε αυτή την ερώτηση απάντησαν σύνολο 32 άτομα.

\$Feelings Frequencies

		Απαντήσεις		Έγκυρο ποσοστό
		N	Ποσοστό	
Feelings ^a	Ένιωσα_φόβο	13	33,3%	40,6%
	Ένιωσα_θυμό	15	38,5%	46,9%
	Ένιωσα_αγωνία	8	20,5%	25,0%
	Ένιωσα_απάθεια	2	5,1%	6,3%
	Ένιωσα_αδιαφορία	1	2,6%	3,1%

Πίνακας 5.13. Συναισθήματα λόγω bullying

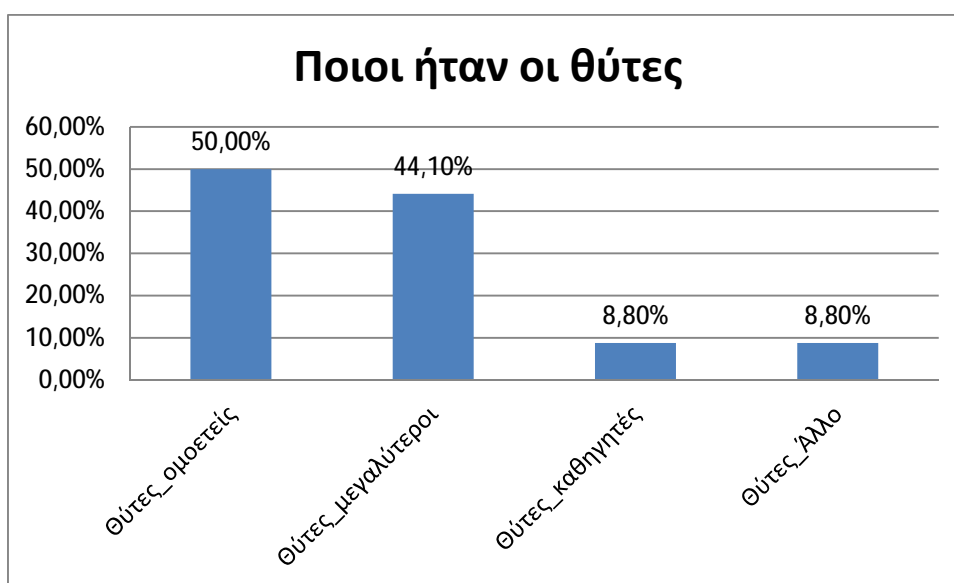

Σχήμα 5.11. Συναισθήματα λόγω bullying

Τα 17 από τα θύματα δήλωσαν ότι οι θύτες ήταν ομοετείς (συνομήλικοι), οι 15 ότι ήταν μεγαλύτεροι, οι 3 δήλωσαν περιστατικά με θύτες τους καθηγητές τους ενώ άλλοι 3 δήλωσαν ότι οι θύτες ανήκουν σε άλλη κατηγορία, χωρίς να θέλουν να δώσουν διευκρινίσεις.

		Απαντήσεις		Έγκυρο ποσοστό
		N	Ποσοστό	
Abusers ^a	Θύτες_ομοετείς	17	44,7%	50,0%
	Θύτες_μεγαλύτεροι	15	39,5%	44,1%
	Θύτες_καθηγητές	3	7,9%	8,8%
	Θύτες_Άλλο	3	7,9%	8,8%

Πίνακας 5.14. Ποιοι ήταν οι θύτες

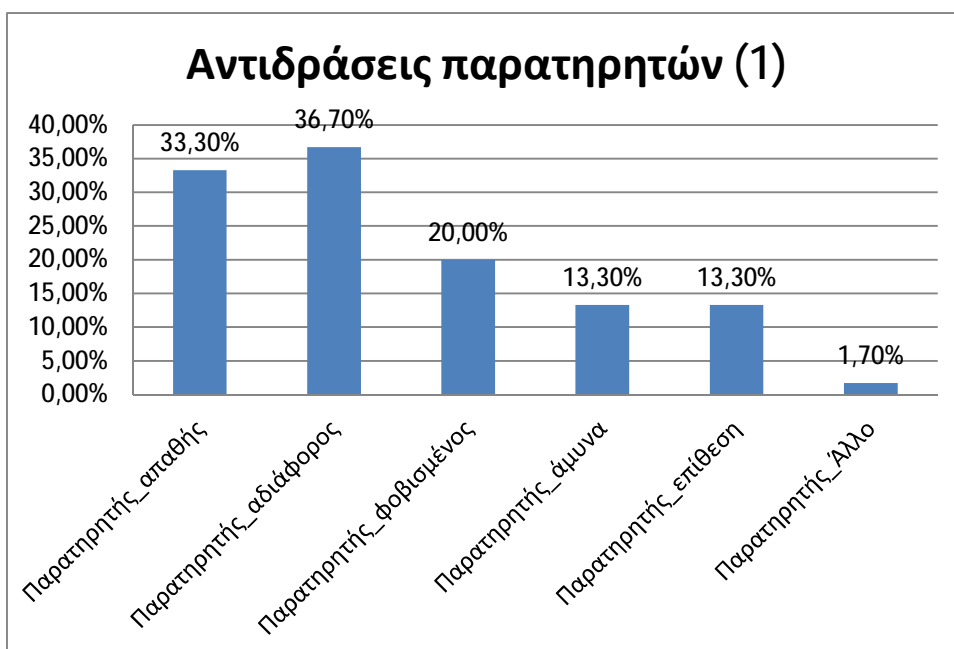
Σχήμα 5.12. Ποιοι ήταν οι θύτες

Οι επόμενοι δύο πίνακες αποτυπώνουν τη γενικότερη στάση των παρατηρητών. Το 70% δηλώνει ότι οι παρατηρητές μένουν απαθείς και αδιαφορούν για τα περιστατικά εκφοβισμού που γίνονται σε εκπαιδευτικούς χώρους, ενώ το 20% πιστεύει ότι φοβούνται. Μόλις το 26.6% δηλώνει ότι οι παρατηρητές αντιδρούν είτε προστατεύοντας τα θύματα είτε κάνοντας επίθεση στους θύτες.

\$Observers Frequencies

		Απαντήσεις		Έγκυρο ποσοστό
		N	Ποσοστό	
Observers ^a	Παρατηρητής_απαθής	20	28,2%	33,3%
	Παρατηρητής_αδιάφορος	22	31,0%	36,7%
	Παρατηρητής_φοβισμένος	12	16,9%	20,0%
	Παρατηρητής_άμυνα	8	11,3%	13,3%
	Παρατηρητής_επίθεση	8	11,3%	13,3%
	Παρατηρητής_Άλλο	1	1,4%	1,7%

Πίνακας 5.15. Αντιδράσεις παρατηρητών (1)

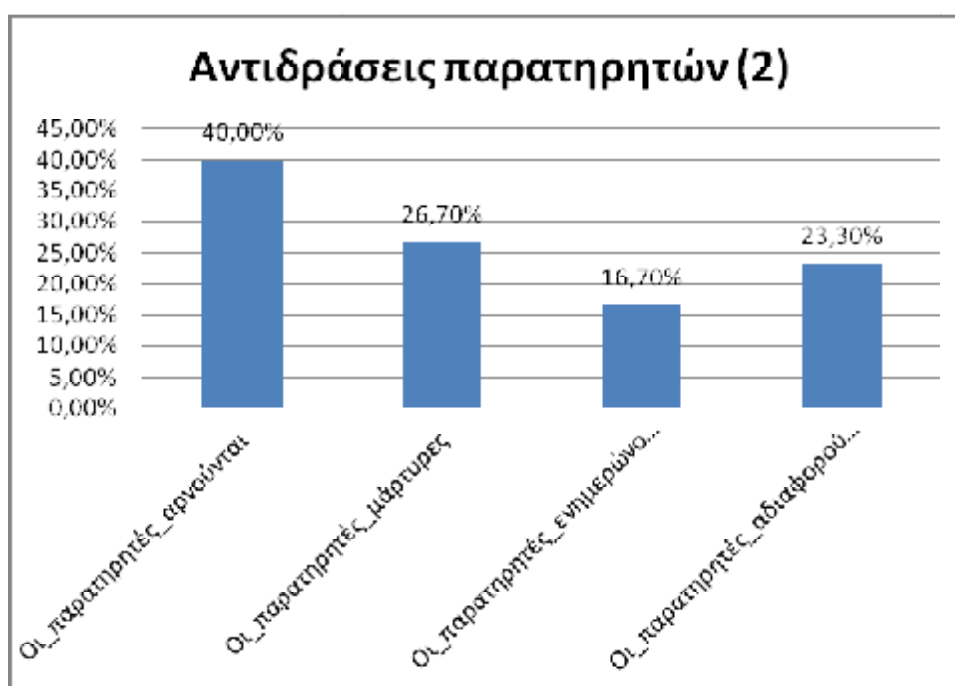
Σχήμα 5.13. Αντιδράσεις παρατηρητών (1)

Επίσης το 40% θεωρεί ότι οι παρατηρητές αρνούνται να παραδεχτούν ότι ήταν μάρτυρες σε περιστατικό εκφοβισμού, σε αντίθεση με το 26.7% που το παραδέχονται. Το 16.7% ενημερώνουν τον κοινωνικό περίγυρο για τους θύτες και το 23.3% δηλώνει ότι οι παρατηρητές αδιαφορούν πλήρως.

\$The_oversers_react Frequencies

		Απαντήσεις		Έγκυρο ποσοστό
		N	Ποσοστό	
The_oversers_react ^a	Οι_παρατηρητές_αρνούνται	24	37,5%	40,0%
	Οι_παρατηρητές_μάρτυρες	16	25,0%	26,7%
	Οι_παρατηρητές_ενημερώνουν	10	15,6%	16,7%
	Οι_παρατηρητές_αδιαφορούν_πλήρως	14	21,9%	23,3%

Πίνακας 5.16. Αντιδράσεις παρατηρητών (2)

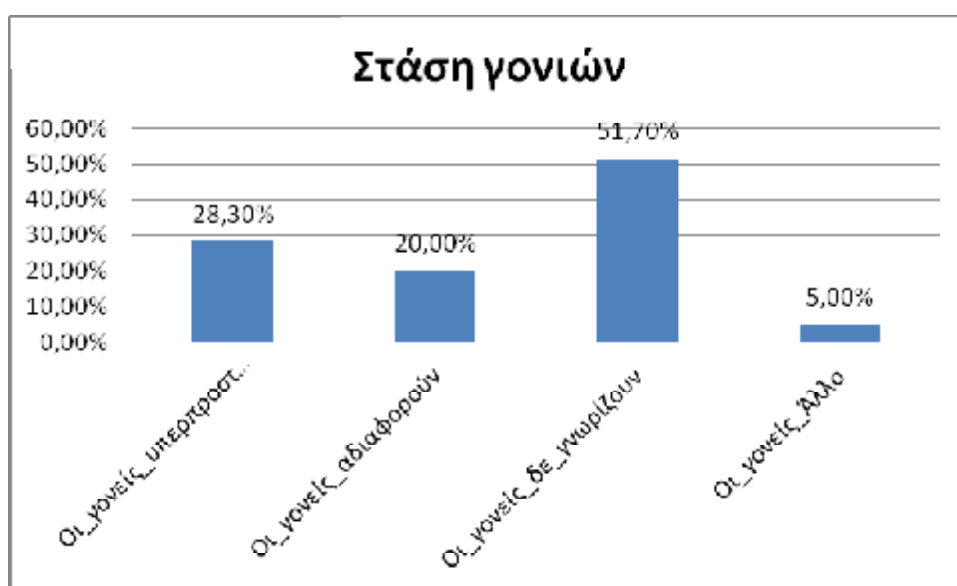
Σχήμα 5.13. Αντιδράσεις παρατηρητών (2)

Όσον αφορά στη στάση των γονιών, το 51.7% υποστηρίζει με βεβαιότητα ότι οι γονείς δε γνωρίζουν για το αν τα παιδιά τους είναι θύματα bullying, αφού τόσο τα θύματα όσο και οι μάρτυρες δεν το επικοινωνούν, αλλά το κρύβουν. Σε μικρότερο ποσοστό φαίνεται οι γονείς να αδιαφορούν.

\$Parents Frequencies

		Απαντήσεις		Έγκυρο ποσοστό
		N	Ποσοστό	
Parents ^a	Οι_γονείς_υπερπροστατευτικοί	17	27,0%	28,3%
	Οι_γονείς_αδιαφορούν	12	19,0%	20,0%
	Οι_γονείς_δε_γνωρίζουν	31	49,2%	51,7%
	Οι_γονείς_Άλλο	3	4,8%	5,0%

Πίνακας 5.17. Στάση γονιών

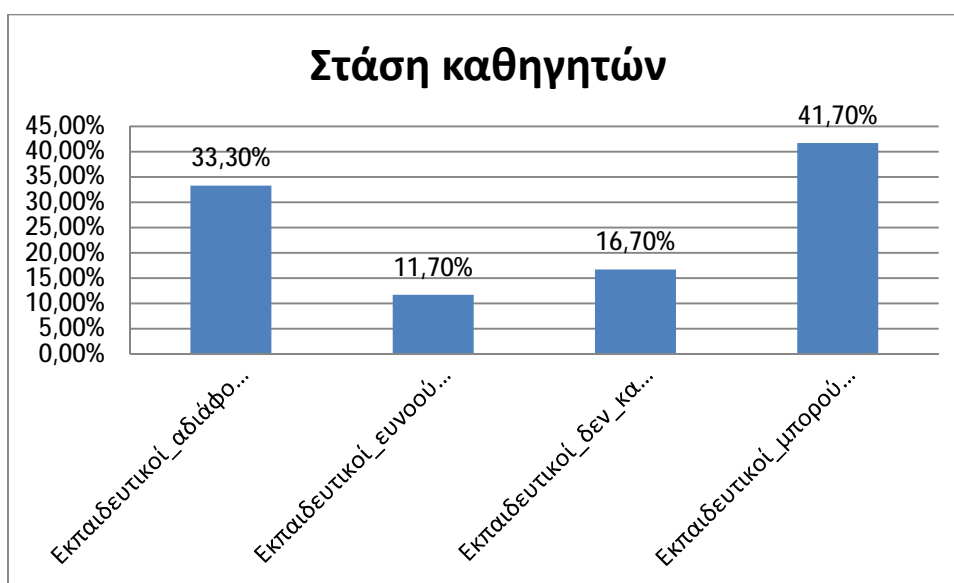
Σχήμα 5.15. Στάση γονιών

Τέλος όσον αφορά στη στάση των καθηγητών, το 33.3% υποστηρίζει ότι αδιαφορούν, ενώ το 41.7% υποστηρίζει ότι μπορούν να βοηθήσουν αποτελεσματικά για να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο. Το 11.7% θεωρεί ότι με τη στάση τους οι καθηγητές ευνοούν το bullying και το 16.7% ότι δεν μπορούν να αντιληφθούν την πραγματικότητα.

\$Professors Frequencies

		Απαντήσεις		Έγκυρο ποσοστό
		N	Ποσοστό	
Professors ^a	Εκπαιδευτικοί_αδιάφοροι	20	32,3%	33,3%
	Εκπαιδευτικοί_ευνοούν_bullying	7	11,3%	11,7%
	Εκπαιδευτικοί_δεν_καταλαβαίνουν	10	16,1%	16,7%
	Εκπαιδευτικοί_μπορούν_να_βοηθούν	25	40,3%	41,7%

Πίνακας 5.18. Στάση καθηγητών

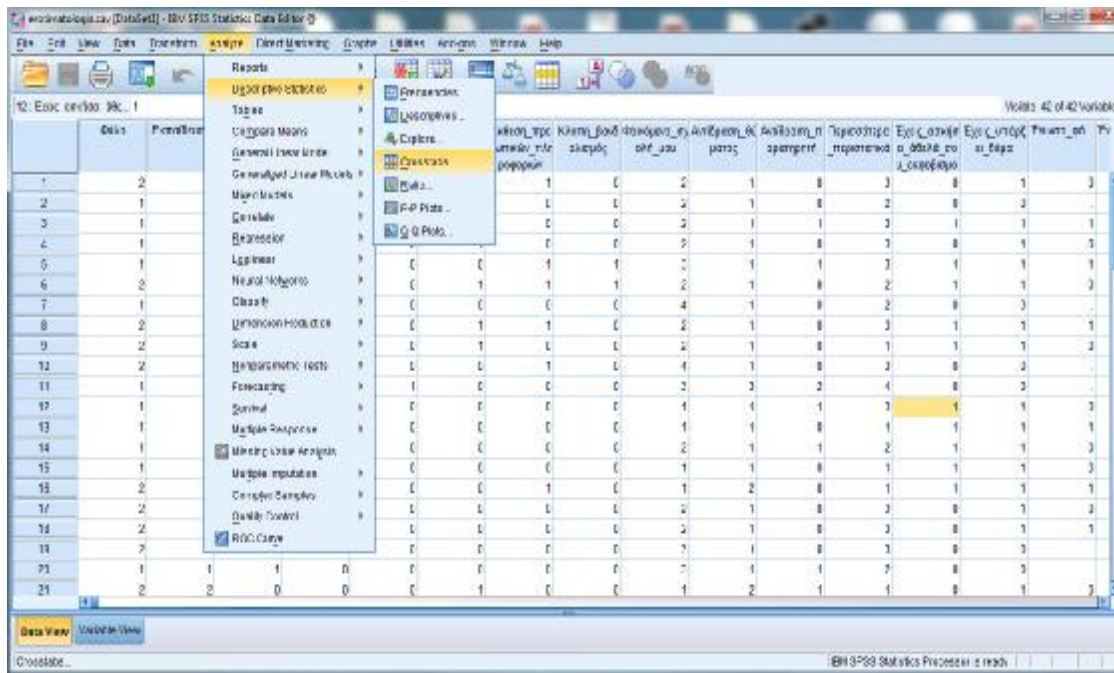
Σχήμα 5.16.Στάση καθηγητών

5.4.4 Crosstabs

Οι περισσότερες μεταβλητές στην έρευνα είναι ποιοτικές, και για αυτό το λόγο ενδείκνυται να χρησιμοποιηθεί το χ^2 test. Μέσω αυτού του test θα μελετηθεί η ύπαρξη σχέσης μεταξύ δύο ανεξάρτητων δειγμάτων. Για παράδειγμα θα μελετηθεί αν έχουν ασκήσει bullying

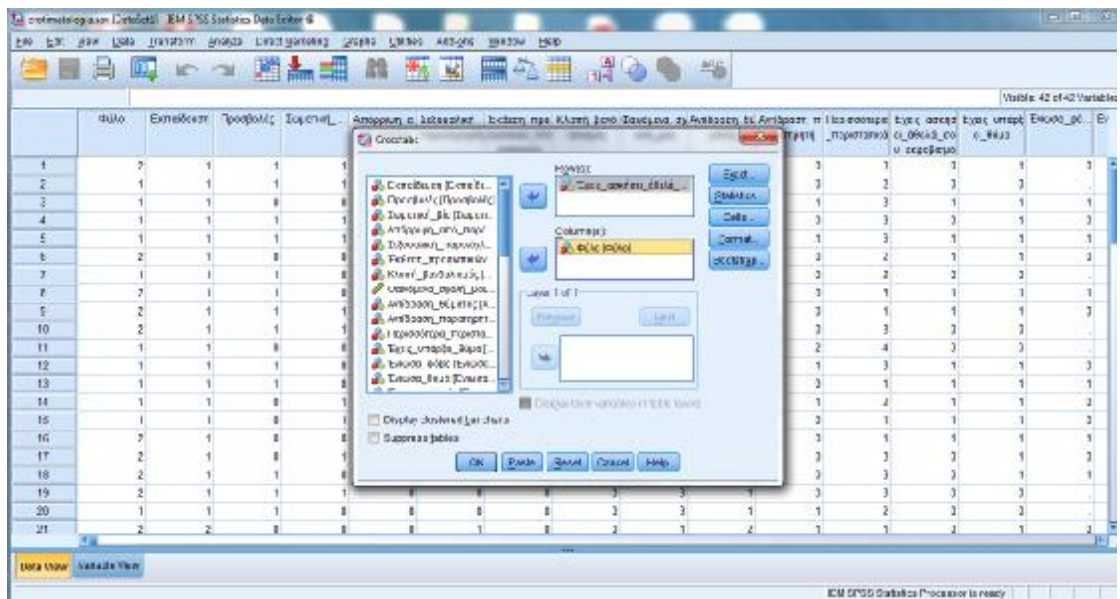
περισσότερα αγόρια ή κορίτσια και επίσης ως προς το φύλο θα εξεταστούν και τα θύματα bullying, δηλαδή αν τα περισσότερα είναι αγόρια ή κορίτσια. Για να εφαρμοστεί το test πρέπει όλες οι αναμενόμενες συχνότητες να είναι μεγαλύτερες του 1 και το 80% τουλάχιστον από αυτές να είναι μεγαλύτερο του 5.

Για την εφαρμογή στο SPSS η διαδικασία είναι η εξής: **Analyze -> Descriptive statistics -> Crosstabs** (Εικόνα 5.7).

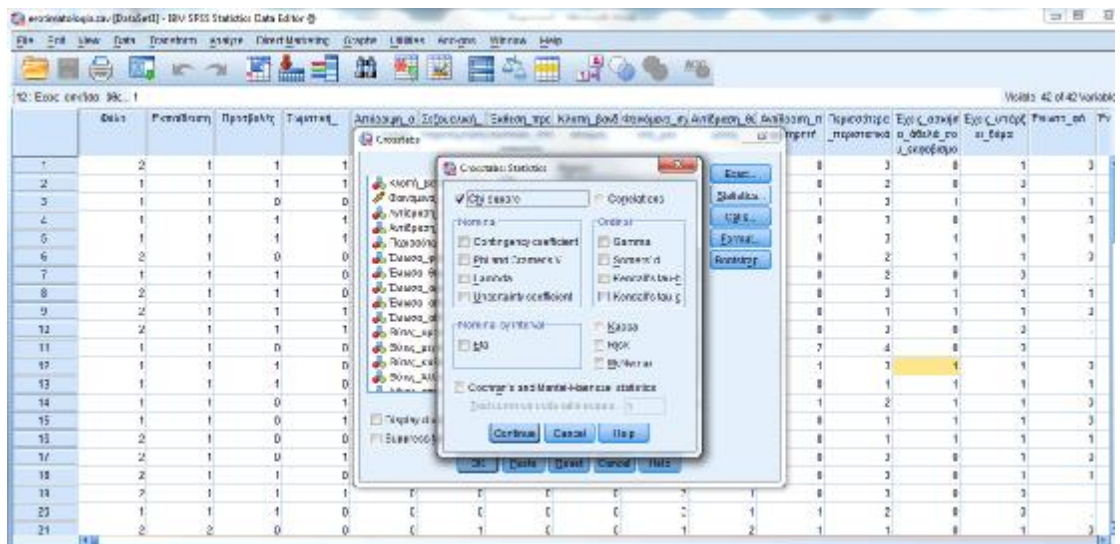
Εικόνα 5.7. Εφαρμογή Crosstabs

Στα κουτιά Row(s): και Column(s): εισάγονται οι μεταβλητές που θα συμμετάσχουν στην ανάλυση. Συνήθως στο κουτί Row(s): εισάγεται η μεταβλητή με τις περισσότερες επιλογές (απαντήσεις), ώστε ο πίνακας διπλής εισόδου που θα προκύψει να εκτείνεται καθ' ύψος και όχι κατά πλάτος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο αριθμός των επιλογών είναι ο ίδιος για τις δύο εξεταζόμενες μεταβλητές. Στο κουτί Row (s): εισάγεται η μεταβλητή που αναφέρεται στον συμμετέχοντα ως θύτη και στο Column(s): το φύλο (Εικόνα 5.8).

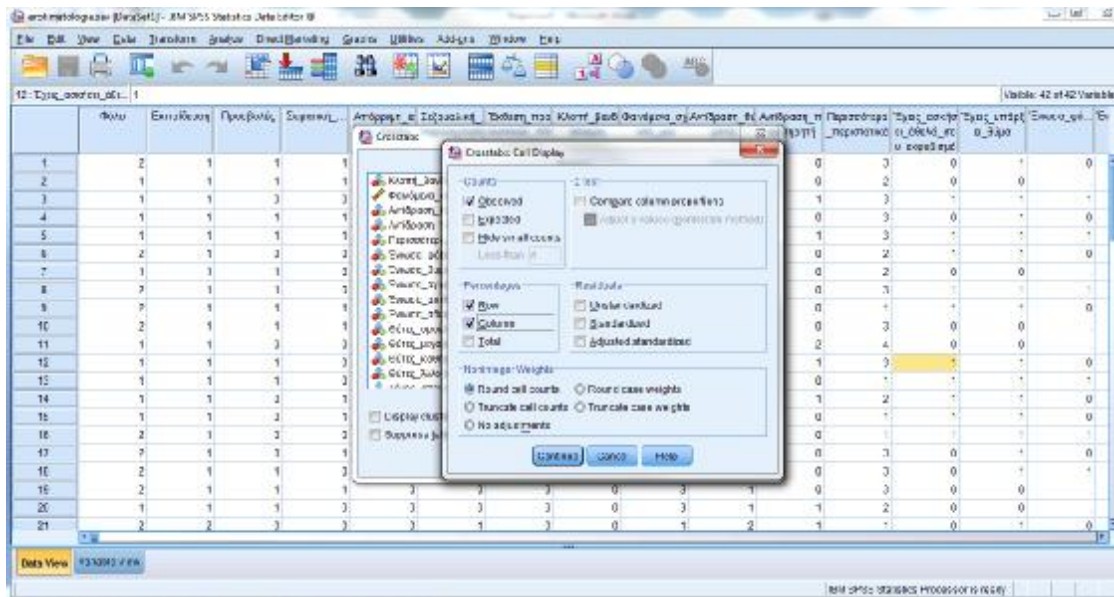
Εικόνα 5.8. Εισαγωγή μεταβλητών

Στα δεξιά του κουτιού βρίσκονται πέντε επιλογές, από τις οποίες η σημαντικότερη είναι η επιλογή [Statistics.]. Κάνοντας κλικ σε αυτή, στη συνέχεια επιλέγεται το [Chi-square], αλλιώς το στατιστικό κριτήριο δεν θα υπολογιστεί και πατάμε [Continue].

Εικόνα 5.9. Επιλογή χ^2 test

Στη συνέχεια επιλέγουμε το κουμπί [Cells], το οποίο βρίσκεται ακριβώς κάτω από το κουμπί Statistics. Στην οθόνη της Εικόνας 5.10 είναι σημαντικό να επιλέξουμε το Row και το Column από το πεδίο Percentages, προκειμένου να εμφανίζονται οι σχετικές συχνότητες επί των γραμμών και επί των στηλών στον πίνακα διπλής εισόδου που θα εξάγει το SPSS. Αφού ολοκληρώσουμε τις επιλογές μας, πατάμε πάλι [Continue] για να επιστρέψουμε στην αρχική οθόνη και πατάμε OK ώστε να εκτελεστεί το τεστ.

Εικόνα 5.10. Πλαίσιο Cells

Ο Πίνακας 5.19 δείχνει τα αποτελέσματα του τεστ. Το σημαντικό στον Πίνακα αυτό είναι ότι συγκρίνουμε τις σχετικές συχνότητες επί των στηλών και όχι τις σχετικές συχνότητες επί των σειρών. Ο λόγος είναι ότι οι σχετικές συχνότητες επί των σειρών επηρεάζονται από το μέγεθος των επιμέρους ομάδων που προκύπτουν από τις απαντήσεις της μεταβλητής. Οι σχετικές συχνότητες επί των στηλών πάντα αθροίζουν 100 οριζοντίως. Σύμφωνα με τον Πίνακα 5.19 17 αγόρια, δηλαδή το 54,8% των αγοριών, έχει ασκήσει bullying, ενώ τα κορίτσια είναι σε αριθμό 13, δηλαδή το 44,8%. Άρα υπάρχει μια τάση ότι τα αγόρια ασκούν πιο συχνά bullying από ότι τα κορίτσια.

Έχεις ασκήσει άθελά σου εκφοβισμό * Φύλο Crosstabulation

			Φύλο		Total
			Άρρεν	Θήλυ	
Έχεις ασκήσει άθελά σου εκφοβισμό	Όχι	Count	14	16	30
		% within	46,7%	53,3%	100,0%
	%	% within Φύλο	45,2%	55,2%	50,0%
Total	Ναι	Count	17	13	30
		% within	56,7%	43,3%	100,0%
	%	% within Φύλο	54,8%	44,8%	50,0%
Total	Total	Count	31	29	60
		% within	51,7%	48,3%	100,0%
	%	% within Φύλο	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 5.19. Πίνακας συχνοτήτων Crosstabs (Θύτες-Φύλο)

Στον Πίνακα 5.20 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η πρώτη σειρά Pearson Chi-Square. Στο παράδειγμά μας η συσχέτιση δεν είναι στατιστικώς σημαντική, εφόσον το Sig., δηλαδή το p, είναι μεγαλύτερο του 0.05 ($p=0.438$). Άρα τα αποτελέσματα δείχνουν μια μικρή τάση αλλά από το δείγμα μας δεν μπορεί να βγει σαφές συμπέρασμα ότι περισσότερα αγόρια ή κορίτσια ασκούν bullying. Στο κάτω μέρος του πίνακα υπάρχει μία υποσημείωση που αφορά στις προϋποθέσεις εφαρμογής του τεστ, δηλαδή ότι τουλάχιστον το 80% των αναμενόμενων σχετικών συχνοτήτων να είναι μεγαλύτερο του 5. Στη συγκεκριμένη περίπτωση καμία αναμενόμενη συχνότητα δεν έχει τιμή κάτω από 5 (*0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 14,50*).

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,601 ^a	1	,438		
Continuity Correction ^b	,267	1	,605		
Likelihood Ratio	,602	1	,438		
Fisher's Exact Test				,606	,303
Linear-by-Linear Association	,591	1	,442		
N of Valid Cases	60				

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 14,50.

b. Computed only for a 2x2 table

Πίνακας 5.20. Αποτελέσματα Crosstabs (Θύτες-Φύλο)

Αν ακολουθήσουμε την ίδια διαδικασία σχετικά με τη σχέση ανάμεσα στα θύματα και το φύλο, προκύπτει ότι δεν υπάρχει κάποια εξάρτηση αφού το το Sig., δηλαδή το p, είναι μεγαλύτερο του 0.05 ($p=0.414$). Πάντως η τάση η οποία φαίνεται από το δείγμα μας είναι ότι τα κορίτσια φαίνεται να είναι πιο συχνά θύματα bullying (62.1%) ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στα αγόρια είναι 51.6%. Πιθανόν σε μεγαλύτερο δείγμα οι τάσεις αυτές να μετατρέπονταν σε πραγματική συσχέτιση και αποτελεί μια πρόταση για μελλοντική μελέτη. Τα αποτελέσματα της εφαρμογής του Crosstabs φαίνονται στους πίνακες 5.21 και 5.22.

Έχεις_υπάρξει_θύμα * Φύλο Crosstabulation

			Φύλο		Total
			Άρρεν	Θήλυ	
Έχεις_υπάρξει_θύμα	Όχι	Count	15	11	26
		% within	57,7%	42,3%	100,0%
		Έχεις_υπάρξει_θύμα			
	% within Φύλο		48,4%	37,9%	43,3%
	Ναι	Count	16	18	34
		% within	47,1%	52,9%	100,0%
Έχεις_υπάρξει_θύμα					
% within Φύλο		51,6%	62,1%	56,7%	
Total	Count		31	29	60
	% within		51,7%	48,3%	100,0%
	Έχεις_υπάρξει_θύμα				
	% within Φύλο		100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 5.21. Πίνακας συχνοτήτων Crosstabs (Θύμα-Φύλο)

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,667 ^a	1	,414		
Continuity Correction ^b	,309	1	,578		
Likelihood Ratio	,669	1	,413		
Fisher's Exact Test				,446	,289
Linear-by-Linear Association	,656	1	,418		
N of Valid Cases	60				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12,57.

b. Computed only for a 2x2 table

Πίνακας 5.22. Αποτελέσματα Crosstabs (Θύμα-Φύλο)

Επίσης μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη μέθοδο Crosstabs προκειμένου να δούμε την κατανομή των απαντήσεων με βάση κάποιο χαρακτηριστικό. Για παράδειγμα έχει ενδιαφέρον να αναλύσουμε με βάση τη βαθμίδα εκπαίδευσης και συνεπώς την ηλικία, την αντίληψη που έχει το δείγμα σχετικά με τη στάση των γονιών αλλά και των καθηγητών. Οι συγκεκριμένες μεταβλητές αναλύθηκαν σε προηγούμενη ενότητα με τη μέθοδο των πολλαπλών απαντήσεων, ορίζοντας δύο μεταβλητές \$Parents και \$Professors. Η ανάλυση Crosstabs για μεταβλητές πολλαπλών απαντήσεων είναι διαφορετική από τη διαδικασία που περιγράφηκε προηγουμένως.

Αρχικά στο SPSS επιλέγουμε **Analyze->Multiple Responses -> Crosstabs**. Στο κουτί Row(s): επιλέγουμε τις μεταβλητές \$Parents και \$Professors και στο κουτί Column(s): τη μεταβλητή *Εκπαίδευση*. Επιλέγουμε το κουμπί [Define Ranges] όπου ορίζεται η ελάχιστη και η μέγιστη τιμή των απαντήσεων για τη μεταβλητή *Εκπαίδευση*, όπου στη συγκεκριμένη περίπτωση οι τιμές αυτές είναι 1 και 3 αντίστοιχα (Μαθητής/Μαθήτρια Γυμνασίου=1, Μαθητής/Μαθήτρια Λυκείου=2, Φοιτητής/Φοιτήτρια=3). Πατάμε [OK] και προκύπτουν οι πίνακες 5.23 και 5.24 για \$Parents και \$Professors αντίστοιχα, όπου εμφανίζονται οι κατανομές των απαντήσεων ανά βαθμίδα εκπαίδευσης. Σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης η επικρατέστερη απάντηση είναι ότι οι γονείς γενικά δεν έχουν γνώση της κατάστασης και έχουν άγνοια για τα γεγονότα σχολικού εκφοβισμού.

\$Parents*Εκπαίδευση Crosstabulation

			Εκπαίδευση			Total
			Μαθητής/Μαθήτρια Γυμνασίου	Μαθητής/Μαθήτρια Λυκείου	Φοιτητής/Φοιτήτρια	
Parents ^a	Οι_γονείς_υπερπροστατευτικοί	Count	6	4	7	17
		% within \$Parents	35,3%	23,5%	41,2%	
		% within Εκπαίδευση	30,0%	20,0%	35,0%	
	Οι_γονείς_αδιαφορούν	Count	0	6	6	12
		% within \$Parents	,0%	50,0%	50,0%	
		% within Εκπαίδευση	,0%	30,0%	30,0%	
	Οι_γονείς_δε_γνωρίζουν	Count	13	8	10	31
		% within \$Parents	41,9%	25,8%	32,3%	
		% within Εκπαίδευση	65,0%	40,0%	50,0%	
	Οι_γονείς_Άλλο	Count	1	2	0	3
		% within \$Parents	33,3%	66,7%	,0%	
		% within Εκπαίδευση	5,0%	10,0%	,0%	
Total		Count	20	20	20	60

Πίνακας 5.23. \$Parents Crosstabs

Αντίστοιχα για τους εκπαιδευτικούς υπάρχει η αντίληψη ανεξαρτήτως βαθμίδας εκπαίδευσης ότι συνήθως αδιαφορούν, όμως υπάρχει η προσδοκία ότι μπορούν να βοηθήσουν την κατάσταση, και αυτό οφείλεται κυρίως στις νέες γενιές καθηγητών που είναι πιο ευαισθητοποιημένοι, ενημερωμένοι και σε κάποιο βαθμό καταρτισμένοι ώστε να αντιμετωπίσουν καταστάσεις σχολικού εκφοβισμού.

\$Professors*Εκπαίδευση Crosstabulation

			Εκπαίδευση			Total
			Μαθητής/Μαθήτρια Γυμνασίου	Μαθητής/Μαθήτρια Λυκείου	Φοιτητής/Φοιτήτρια	
Professors ^a Εκπαιδευτικοί_αδιάφοροι	Count	7	5	8	20	
	% within \$Professors	35,0%	25,0%	40,0%		
	% within Εκπαίδευση	35,0%	25,0%	40,0%		
Εκπαιδευτικοί_ευνοούν_bullying	Count	3	1	3	7	
	% within \$Professors	42,9%	14,3%	42,9%		
	% within Εκπαίδευση	15,0%	5,0%	15,0%		
Εκπαιδευτικοί_δεν_καταλαβαίνουν	Count	3	5	2	10	
	% within \$Professors	30,0%	50,0%	20,0%		
	% within Εκπαίδευση	15,0%	25,0%	10,0%		
Εκπαιδευτικοί_βοηθούν	Count	8	9	8	25	
	% within \$Professors	32,0%	36,0%	32,0%		
	% within Εκπαίδευση	40,0%	45,0%	40,0%		
Total	Count	20	20	20	60	

Πίνακας 5.24. \$Professors Crosstabs

5.4.5 Ανάλυση Διακύμανσης (ANOVA)

Η Ανάλυση Διακύμανσης εφαρμόζεται στις περιπτώσεις που θέλουμε να συγκρίνουμε περισσότερους από δύο πληθυσμούς ή δείγματα ως προς μία μεταβλητή, η οποία λέγεται ανεξάρτητη και είναι ποιοτική. Οι πληθυσμοί προς εξέταση καθορίζονται μέσω κάποιων

χαρακτηριστικών τους, δηλαδή προσδιορίζονται μέσω μεταβλητών, που θεωρούνται εξαρτημένες και είναι ποσοτικές. Στην έρευνά μας η μοναδική ποσοτική μεταβλητή αναφέρεται στη συχνότητα που εμφανίζονται στο σχολείο ή τη σχολή των συμμετεχόντων φαινόμενα εκφοβισμού. Μπορούμε λοιπόν να εξετάσουμε σε ποια βαθμίδα εκπαίδευσης παρατηρούνται περισσότερα κρούσματα, άρα εξαρτημένη μεταβλητή είναι η συχνότητα εμφάνισης περιστατικών εκφοβισμού και ανεξάρτητη η βαθμίδα εκπαίδευσης. Για την εφαρμογή στο SPSS η διαδικασία είναι η εξής: **Analyze -> Compare Means -> One-Way ANOVA**. Ορίζουμε την εξαρτημένη και την ανεξάρτητη μεταβλητή και στην επιλογή [Post Hoc] επιλέγουμε να εκτελεστεί το Turkey Test. Τα αποτελέσματα που προκύπτουν παρουσιάζονται στους πίνακες 5.25 και 5.26.

Στον Πίνακα 5.25 της ANOVA κοιτάμε την τελευταία στήλη και βλέπουμε ότι η τιμή Sig είναι ίση με 0.015 που είναι μικρότερη του 0.05. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών. Δηλαδή σε κάποια βαθμίδα υπάρχουν συχνότερα κρούσματα εκφοβισμού από τις υπόλοιπες.

ANOVA

Φαινόμενα_σχολή_μου

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	6,533	2	3,267	4,519	,015
Within Groups	41,200	57	,723		
Total	47,733	59			

Πίνακας 5.25. ANOVA

Ο Πίνακας 5.26 είναι πιο αναλυτικός και δείχνει ανάμεσα σε ποιους πληθυσμούς υπάρχει αυτή η διαφορά στο τρόπο απάντησης. Η στήλη Mean Difference υπολογίζει τη διαφορά των μέσων τιμών των απαντήσεων ανά βαθμίδα εκπαίδευσης. Όπου υπάρχει αστεράκι σημαίνει ότι εντοπίζεται η στατιστική σημαντικότητα. Η διαφορά οφείλεται στους σπουδαστές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, των οποίων ο μέσος όρος των απαντήσεων σχετικά με τη συχνότητα εμφάνισης περιπτώσεων εκφοβισμού είναι 2.70, ενώ των μαθητών Γυμνασίου και

Λυκείου είναι 2.20 και 1.90 αντίστοιχα. Δηλαδή σε μικρότερες βαθμίδες εμφανίζονται περισσότερα κρούσματα από ότι στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Multiple Comparisons

Φαινόμενα_σχολή_μου

Tukey HSD

(I) Εκπαίδευση	(J) Εκπαίδευση	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Μαθητής/Μαθήτρια Γυμνασίου	Μαθητής/Μαθήτρια Λυκείου	,300	,269	,508	-,35	,95
	Φοιτητής/Φοιτήτρια	-,500 [*]	,269	,160	-1,15	,15
Μαθητής/Μαθήτρια Λυκείου	Μαθητής/Μαθήτρια Γυμνασίου	-,300	,269	,508	-,95	,35
	Φοιτητής/Φοιτήτρια	-,800 [*]	,269	,012	-1,45	-,15
Φοιτητής/Φοιτήτρια	Μαθητής/Μαθήτρια Γυμνασίου	,500 [*]	,269	,160	-,15	1,15
	Μαθητής/Μαθήτρια Λυκείου	,800 [*]	,269	,012	,15	1,45

Πίνακας 5.26. Διαφορά μέσων

5.5 Ποιοτική Ανάλυση

Το φαινόμενο του εκφοβισμού γενικότερα αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά κοινωνικά προβλήματα. Αρκετές έρευνες έχουν γίνει γύρω από το φαινόμενο αυτό, προσφέροντας χρήσιμα στατιστικά αποτελέσματα. Όμως το φαινόμενο αυτό δεν μπορεί να αποτυπωθεί απλά με νούμερα και πίνακες αποτελεσμάτων, γιατί αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο με μεγάλη έξαρση και σκοπός κάθε έρευνας πρέπει να είναι η καταγραφή και η ανάλυση των συναισθημάτων και των σκέψεων όσων συμμετέχουν στις έρευνες. Για το λόγο αυτό επιλέχθηκε η μορφή των συνεντεύξεων στην έρευνά μας, όπου οι ερευνητές προσπάθησαν να καταγράψουν αντιδράσεις και έκφραση συναισθημάτων στις ερωτήσεις που έθεταν. Μετά από λεπτομερή ανάλυση διακρίθηκαν κάποιες περιπτώσεις συμμετεχόντων που μπόρεσαν με

κάποιες φράσεις, λέξεις ή και κινήσεις να περιγράψουν τις εμπειρίες τους και τα συναισθήματά τους

Για τις ανάγκες της ανάλυσης, ξεχωρίσαμε 25 ερωτηματολόγια όπου οι ερευνητές έχουν σημειώσει αντιδράσεις και πολύ αξιόλογες παρατηρήσεις. Οι περιπτώσεις αυτές αφορούν μαθητές και σπουδαστές όλων των βαθμίδων και πιο συγκεκριμένα έχουμε 7 περιπτώσεις Γυμνασίου, 11 Λυκείου και 7 σπουδαστές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Κάθε ερωτηματολόγιο από τα 25 έχει δική του κωδικοποίηση, δηλαδή έχουν αύξοντα αριθμό και μπροστά τα σύμβολα Γ για μαθητές Γυμνασίου, Λ για μαθητές Λυκείου και Φ για τους φοιτητές. Η ανάλυση που ακολουθεί γίνεται με αύξουσα σειρά, ξεκινώντας από το ερωτηματολόγιο Γ1 φτάνοντας μέχρι το Γ7, ακολουθούν με τη σειρά τα ερωτηματολόγια Λ1 έως Λ11 και τέλος τα Φ1 έως Φ7.

Η Γ1 θεωρεί ότι ο εκφοβισμός έχει πολλές μορφές, που μπορεί να είναι προσβολές ή απειλές και να φτάνει μέχρι την περιθωριοποίηση ή τον εκβιασμό. Παρατηρεί συχνά φαινόμενα εκφοβισμού στο σχολείο της και διαπιστώνει ότι συνήθως τα θύματα αλλά και οι παρατηρητές δεν αντιδρούν ή δεν επικοινωνούν τα περιστατικά αυτά, αλλά μένουν απαθείς. Θεωρεί ότι οι θύτες δεν κάνουν συγκεκριμένες διακρίσεις ως προς το φύλο, τη φυλή, τη θρησκεία κτλ αλλά ασκούν bullying όπου νιώσουν ότι είναι πιο δυνατοί και χωρίς το φόβο να έχουν κυρώσεις. Έχοντας υπάρξει θύμα εκφοβισμού, ένιωθε συναισθήματα οργής αλλά και αγωνίας, ενώ είχε σκεφτεί μέχρι και να παρατήσει το σχολείο. Το χειρότερο για αυτήν είναι ότι ένας από του θύτες ήταν καθηγητής, ο οποίος ώθησε τους συμμαθητές της να την χλευάσουν και να την κοροϊδέσουν επειδή δεν πήγε καλά σε ένα διαγώνισμα. Δεν ενημέρωσε τους γονείς της για το περιστατικό και πιστεύει ότι πολλά παιδιά σαν αυτήν ντρέπονται να το επικοινωνήσουν, και για αυτό οι γονείς συνήθως έχουν άγνοια. Ο Γ2 με τη σειρά του αν και δεν έχει προσωπική εμπειρία να περιγράψει, έχοντας όμως παρατηρήσει κάποιες περιπτώσεις μένοντας αδρανής, θεωρεί ότι οι μάρτυρες τέτοιων περιστατικών αδιαφορούν να ασχοληθούν με το θέμα είτε επειδή θεωρούν ότι δεν είναι υποχρέωσή τους να ασχοληθούν είτε επειδή μπορεί και να φοβούνται.

Η Γ3 δηλώνει ότι έχει βιώσει τον εκφοβισμό και ως θύμα, και ως θύτης και ως μάρτυρας. Θυμάται ότι όταν είχε πέσει θύμα εκφοβισμού για έναν μήνα ένιωθε φόβο και αγωνία μην της

ξανασυμβεί. Θεώρησε ότι αν κι αυτή έβρισκε ένα θύμα θα έκρυβε τα συναισθήματά της και την αδυναμία της και για αυτό το λόγο άσκησε μορφές εκφοβισμού σε συμμαθητή της για το οποίο έχει μετανιώσει. Παρόμοιες εμπειρίες και αντιδράσεις περιέγραψε και ο Γ4, με τη διαφορά ότι γρήγορα το ξεπέρασε, και σε αυτό τον βοήθησε το γεγονός ότι το συζήτησε με την οικογένειά του, η οποία αρχικά φοβήθηκε αλλά τελικά αντιμετώπισαν την κατάσταση.

Η Γ5 έζησε για μεγάλο χρονικό διάστημα ως θύμα εκφοβισμού από μεγαλύτερους μαθητές. Για 2 χρόνια και σε καθημερινή βάση την παρενοχλούσαν και της ασκούσαν σωματική βία. Επειδή ντρεπόταν να το συζητήσει με τους γονείς της δεν προσπάθησε να λύσει το πρόβλημα απλά έκανε υπομονή. Μέσα σε αυτά τα δύο χρόνια όμως έπεσε η αποδοτικότητά της ενώ πολλές φορές απουσίαζε από τα μαθήματα δηλώνοντας άρρωστη, στην πραγματικότητα όμως απλά δεν μπορούσε να αντέξει την κατάσταση στο σχολείο. Τελικά το συζήτησε με κάποιον καθηγητή της ο οποίος τη βοήθησε και αντιμετωπίστηκε το θέμα. Θεωρεί ότι οι καθηγητές που είναι πιο νέοι ενδιαφέρονται περισσότερο για τις σχέσεις των παιδιών, ενώ οι μεγαλύτεροι καθηγητές δε δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα σε αυτό. Η Γ6 βίωσε ως θύμα περιπτώσεις εκφοβισμού, αλλά η καλή επικοινωνία με τους γονείς της είχε ως αποτέλεσμα να αντιμετωπίσει το θέμα άμεσα και για αυτό καλεί και τα υπόλοιπα παιδιά να μιλούν με τους γονείς τους και να μη φοβούνται να τους μιλήσουν. Ο Γ7 έχει υπάρξει θύμα εκφοβισμού αλλά για αυτόν πιο έντονη είναι η εμπειρία ως θύτης. Η εμπειρία που είχε ως θύμα του δημιούργησε νεύρα και θυμό με αποτέλεσμα να αντιδρά πολύ άσχημα απέναντι σε ανθρώπους που δεν έφταιγαν, ενώ έχει ασκήσει bullying σε μικρότερο μαθητή.

Οι μαθητές του Λυκείου σε γενικές γραμμές δηλώνουν ότι τα περιστατικά εκφοβισμού είναι πολύ έντονα στο σχολείο τους και λαμβάνουν μέρος σε καθημερινή βάση. Η Λ1 ως θύμα εκφοβισμού για μία εβδομάδα δεν πήγε σχολείο και ένιωθε μεγάλη αγωνία. Θεωρεί ότι γονείς και καθηγητές δε δίνουν μεγάλη βάση στα προβλήματά τους, θεωρώντας ότι είναι συμπτώματα της εφηβείας. Οι Λ2 και Λ9 πιστεύουν ότι πίσω από τον εκφοβισμό που συμβαίνει στο σχολείο του δεν κρύβεται κάτι πολύ αρνητικό, απλά το φαινόμενο αποτελεί αποτέλεσμα της ανάγκης κάποιων μαθητών (συνήθως όχι καλών μαθητών) να αποδείξουν ότι έχουν αξία ή ότι είναι μάγκες.

Η Λ3 εκφράζει την άποψη ότι στο Λύκειο είναι πιο έντονο το φαινόμενο της σεξουαλικής παρενόχλησης στα κορίτσια και μάλιστα έχει βιώσει ανάλογο περιστατικό και ο θύτης ήταν καθηγητής της. Για μεγάλο χρονικό διάστημα της μιλούσε με υπονοούμενα και επεδίωκε να την προσεγγίσει. Επειδή δεν ήξερε πώς να αντιμετωπίσει το περιστατικό, αφού φοβόταν ότι δε θα την πιστέψουν και ότι θα πιστέψουν τον καθηγητή της, σταμάτησε να πηγαίνει στο σχολείο και ζήτησε μάλιστα στο τέλος της χρονιάς να πάρει μεταγραφή. Ένωσε μεγάλη αηδία και τελικά αναγκάστηκε να αλλάξει σχολείο προκειμένου να μην έχει καμία επαφή με το συγκεκριμένο καθηγητή. Επίσης οι Λ4, Λ6, Λ7, Λ10 και Λ11 που είναι κορίτσια επιμένουν πολύ στο γεγονός ότι δέχονται διάφορες μορφές bullying από μαθητές ή και καθηγητές, και ο κύριος λόγος είναι η εμφάνισή τους και η σεξουαλικότητά τους. Οι πολύ όμορφες κοπέλες δέχονται σεξιστικά σχόλια και ύβρεις, ενώ οι κοπέλες που δε θεωρούνται όμορφες δέχονται κοροϊδευτικά σχόλια ή και απομόνωση. Μάλιστα δεν περιορίζονται αυτές οι περιπτώσεις bullying μόνο από άτομα του ανδρικού φύλου, αλλά και οι έφηβες μεταξύ τους ασκούν bullying η μία στην άλλη, σε μια προσπάθεια να ξεχωρίσουν.

Οι Λ5 και Λ8 έχουν βιώσει περιστατικά bullying και είχαν σκεφτεί μάλιστα να παρατήσουν το σχολείο για αυτό το λόγο. Υποστηρίζουν και οι δύο ότι παρότι ούτε οι γονείς τους μπορούσαν να καταλάβουν το μέγεθος του προβλήματος, ούτε οι καθηγητές τους έδειξαν διάθεση να βοηθήσουν, αυτοί που μπορούν να τους βοηθήσουν είναι οι καλοί φίλοι και το γεγονός ότι πολλές φορές το bullying ασκείται σε παρέες ή ομάδες ατόμων, με αποτέλεσμα να τους συσπειρώνει και να ενισχύονται οι σχέσεις μεταξύ των ατόμων αυτών.

Όσον αφορά στους φοιτητές, παρατηρούν περιστατικά εκφοβισμού πιο σπάνια στις σχολές τους. Ο Φ1 δηλώνει ότι τα περιστατικά είναι μικρής έκτασης και απομονωμένα και συνήθως τα αντιμετωπίζει με απάθεια. Η διαφορά είναι ότι σε μεγαλύτερες ηλικίες δεν υπάρχει τόσο έντονο το συναίσθημα του φόβου και της ντροπή και το θύμα επικοινωνεί το πρόβλημά του με τον περίγυρό του. Στο ίδιο μήκος κύματος και ο Φ2, ο οποίος δηλώνει ότι πολλές φορές οι καθηγητές με τη στάση τους ευνοούν σε κάποιες περιπτώσεις τους νταήδες, σημειώνοντας για την ανοχή που υπάρχει σε μέλη παρατάξεων.

Ο Φ3 έχει βιώσει το bullying ως μάρτυρας και τονίζει ότι πρέπει οι παρατηρητές να βοηθούν τα θύματα, τόσο τη στιγμή που είναι μάρτυρες σε ένα περιστατικό, όσο κυρίως στην

προσπάθειά τους να επικοινωνήσουν το πρόβλημα αυτό. Η Φ4 μας περιέγραψε ότι έπεσε θύμα bullying από την ίδια της την παρέα με τη μορφή μάλιστα σωματικής βίας. Για τρία χρόνια ένιωθε μεγάλη στενοχώρια για το συγκεκριμένο περιστατικό, αφού βίωσε άσχημες καταστάσεις από άτομα που τα ένιωθε δικά της. Τέλος οι Φ5, Φ6 και Φ7 θίγουν και αυτές με τη σειρά τους τον εκφοβισμό που δέχονται οι φοιτήτριες στο χώρο σπουδών μέσω χυδαίων σχολίων και σεξουαλικής παρενόχλησης. Μάλιστα όσες φορές έχουν προσπαθήσει να συζητήσουν το θέμα είτε με γονείς είτε με καθηγητές, η απάντηση που έχουν λάβει είναι ότι είναι υπερβολικές οι αντιδράσεις τους και ότι μπορεί οι ίδιες να προκαλούν κάποιες καταστάσεις. Γενικότερα πάντως οι περισσότεροι φοιτητές δηλώνουν ότι γονείς και καθηγητές δείχνουν να μην καταλαβαίνουν το πρόβλημα, ενώ επειδή είναι ενήλικες υπερισχύει η λογική ότι το πρόβλημα δεν είναι σοβαρό και μπορούν να το λύσουν από μόνοι τους. Συνήθως τα θύματα το συζητούν με τις παρέες τους και τις περισσότερες φορές μένουν απαθείς, κάνοντας υπομονή και θεωρώντας ότι τα περιστατικά είναι απομονωμένα και δε θα επαναληφθούν. Η παθητική στάση όμως επιτρέπει στους νταήδες να συνεχίζουν να ασκούν bullying είτε σε συγκεκριμένα άτομα είτε σε ευρύτερο πλαίσιο, χωρίς να τιμωρούνται.

Κεφάλαιο 6

Συμπεράσματα

Η εργασία αυτή αφορά τον σχολικό εκφοβισμό και την συμπεριφορά των θυτών, θυμάτων, παρατηρητών και αγνοούντων της κατάστασης. Ως συνώνυμος όρος του εκφοβισμού, χρησιμοποιείται περισσότερο η ευρείας αποδοχής λέξη bullying, και είναι η έμπρακτη επίθεση, η διασπορά πανικού ή ακόμα και η απόρριψη κάποιων ατόμων από μια κοινωνική ομάδα στα πλαίσια του σχολικού περιβάλλοντος. Με την πάροδο των χρόνων, το φαινόμενο είναι ακόμα πιο έντονο. Στην Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται έξαρση περιστατικών Bullying. Η δημοσιοποίηση ακραίων τέτοιων περιστατικών, δείχνει την σοβαρότητα της κατάστασης και οξύνει το ενδιαφέρον για έρευνες σαν την προκειμένη. Η πλήρης ανάλυση και ο προσδιορισμός των αιτιών εμφάνισης του δεν έχουν ακόμα επιτευχθεί, παρόλο που είναι αντικείμενο μελέτης ερευνητών εδώ και χρόνια.

Στα πλαίσια της μελέτης του θέματος έγινε η ανάλυση του φαινομένου υπό τις βασικότερες αιτίες επιρροής των ατόμων που εμπλέκονται σε περιστατικά εκφοβισμού, όπου έρευνες στο αντικείμενο συμφωνούν ότι οι αιτίες αυτές είναι η οικογένεια, το σχολείο και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, συμπεριλαμβανομένου του διαδικτύου. Εκτός από τη θεωρητική προσέγγιση, διεξήχθη έρευνα σε εκπαιδευτικά ιδρύματα της Πάτρας, προκειμένου να καταγραφούν μαρτυρίες, εμπειρίες και απόψεις σχετικά με το φαινόμενο του εκφοβισμού.

Η ύπαρξη βίαιων συμπεριφορών ανάμεσα σε μαθητές του σχολείου δεν αποτελεί νέο κοινωνικό φαινόμενο. Τα τελευταία χρόνια στην χώρα μας ανακοινώνονται στον Τύπο ολοένα και περισσότερα περιστατικά συσπείρωσης ανήλικων σε συμμορίες, γεγονός που προκαλεί το αίσθημα του φόβου για τις συνέπειες του στις νεαρές ηλικίες, ειδικά σε χώρους όπως αυτός του σχολείου στον οποίο περιορίζονται από βασικούς κανόνες συμπεριφοράς με κυρώσεις σε περίπτωση καταπάτησης τους. Συνήθως, λοιπόν, οι νέοι αυτοί ξεσπούν σε πιο

αδύναμους συμμαθητές τους είτε μέσω σωματικής βίας, είτε μέσω λεκτικής, ψυχολογικής κ κοινωνικής. Οι δράσεις τους πιθανόν να είναι χειρονομίες, απειλές, εκβιασμοί, προσβολές, σπρωξιές, ξυλοδαρμοί, κλοπή προσωπικών αντικειμένων, σεξουαλική παρενόχληση, σεξουαλική κακοποίηση, φραστικές επιθέσεις, απομόνωση των θυμάτων από την παρέα ή το παιχνίδι. Μελέτες απέδειξαν ότι το 10% του συνολικού πληθυσμού των σχολείων έχει πέσει θύμα εκφοβισμού. Σε ποσοστό 5% ανέρχονται οι θύτες, οι νεαροί που πράττουν τον εκφοβισμό δηλαδή, οι οποίοι είναι κυρίως αγόρια, ειδικά σε περιστατικά σωματικής βίας, έναντι των κοριτσιών που είναι λιγότερα και ως επί των πλείστον εμπλέκονται σε περιστατικά λεκτικής βίας. Οι λόγοι που ένα παιδί γίνεται θύμα δεν είναι πολύ συγκεκριμένοι. Συνήθως οι «μάγκες» και «νταήδες» επιτίθενται σε συμμαθητές τους που διαφέρουν από το σύνολο είτε λόγω θρησκείας, είτε λόγω εμφάνισης, είτε λόγω επίδοσης στα μαθήματα (ανεξάρτητα αν αυτό το κατατάσσουν στην κατηγορία «φυτό» ή «σκράπας»). Οι πιο εύκολοι στόχοι είναι ήσυχα παιδιά, που προσπαθούν να περάσουν απαρατήρητα δεδομένου ότι αφήνουν την εντύπωση ότι δεν θα υπερασπιστούν τους εαυτούς τους.

Η έγκαιρη διάγνωση περιστατικών εκφοβισμού αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την διαχείριση τους, σε συνδυασμό πάντα με προγράμματα πρόληψης. Το να γίνει αντιληπτή η ύπαρξη του φαινομένου εκφοβισμού και ενδοσχολικής βίας μπορεί να είναι εύκολο, στην περίπτωση όπου είναι προφανείς οι συνέπειες όπως μώλωπες, χαμένα αντικείμενα, κατεστραμμένα ρούχα, χτυπήματα, μπορεί όμως να είναι εξαιρετικά δύσκολο στις περιπτώσεις ψυχολογικής βίας καθώς οι συνέπειες μπορεί να είναι ψυχοσωματικά προβλήματα όπως πονοκέφαλοι, απότομη αλλαγή βάρους, διαταραχές στον ύπνο, υποτονικότητα, κατάθλιψη. Και στις δύο περιπτώσεις, το παιδί-θύμα δεν δικαιολογεί τα αποτελέσματα των κακόβουλων ενεργειών απέναντί του ούτε σε γονείς ούτε σε εκπαιδευτικούς κατά βάση λόγω φόβου. Επομένως, για να αντιμετωπισθούν αυτές οι συμπεριφορές απαιτείται οικουμενική δράση από γονείς, κηδεμόνες και εκπαιδευτικούς.

Πολλές φορές τα παιδιά-θύτες δρουν με αυτό τον τρόπο επιχειρώντας να εκτονώσουν την οργή τους απέναντι στο περιβάλλον τους και επιζητώντας αξίες που τους λείπουν περισσότερο, όπως προσοχή, αναγνώριση, φροντίδα και στοργή. Η συμμετοχή τους σε μια ομάδα που αναπαράγει τη βία τους δίνει την αίσθηση πως ανήκουν κάπου και παίρνουν αυτό που οι οικογένειες τους απέτυχαν αν τους προσφέρουν: σημασία. Οι περισσότεροι από

αυτούς τους νέους αντιμετωπίζουν διαταραχές προσωπικότητας και δεν μπορούν να αναπτύξουν την άμιλλα, την κατανόηση, την ενοχή στον κακό που προκαλούν καθώς και πληθώρα άλλων συναισθημάτων που βασίζονται στην κριτική τους ικανότητα.

Όσον αφορά στην έρευνα, προκύπτουν κάποια πολύ ενδιαφέροντα ευρήματα. Αρχικά επιβεβαιώνεται το ρητό ότι η βία γεννά βία. Αρκετοί συμμετέχοντες δήλωσαν ότι έχουν ασκήσει έστω και άθελά τους bullying και ο λόγος ήταν ότι επειδή είχαν βιώσει το φαινόμενο αυτό ως θύματα, έχοντας οργή και θυμό μέσα τους, αντέδρασαν με αυτό τον τρόπο απέναντι σε συμμαθητές τους που δεν είχαν καμία ευθύνη. Κατά γενική ομολογία, οι θύτες επιλέγουν θύματα κυρίως χαμηλών τόνων, γνωρίζοντας ότι δε θα έχουν αντίδραση και ότι δεν κινδυνεύουν με κυρώσεις. Εκτός από τα θύματα, συνήθως και οι παρατηρητές μένουν απαθείς σε περιπτώσεις εκφοβισμού, είτε από φόβο είτε από αδιαφορία. Επίσης υπάρχει η τάση τα αγόρια να είναι κυρίως θύτες και τα κορίτσια κυρίως θύματα. Σε μελλοντική έρευνα με μεγαλύτερο δείγμα προτείνεται να μελετηθεί πράγματι η συσχέτιση ανάμεσα στο φύλο και το ρόλο ως θύτης ή θύμα.

Δυστυχώς το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού έχει αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό και κυρίως εμφανίζεται στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Οι μαθητές βρίσκονται στην εφηβεία και αναπτύσσουν διάφορους μηχανισμούς προκειμένου είτε να ξεχωρίσουν είτε να νιώσουν ασφαλείς και να εξωτερικεύσουν την εσωτερική τους ένταση. Συνήθως οι θύτες είναι μαθητές που δεν είναι ιδιαίτερα καλοί στα μαθήματά τους και για αυτό πρώτος τους στόχος συνήθως είναι μαθητές χαμηλών τόνων με καλές επιδόσεις στο σχολείο. Επίσης η επίδειξη μαγκιάς αλλά και η ανάγκη επιβεβαίωσης από τους συνομηλίκους αποτελούν λόγους για τους οποίους εμφανίζεται το bullying, εκτός των βασικών συνιστωσών που είναι η οικογένεια, το σχολείο και τα ΜΜΕ.

Τα θύματα συνήθως δεν αντιδρούν και το χειρότερο είναι ότι δεν μπορούν να επικοινωνήσουν το γεγονός ότι τους έχει ασκηθεί bullying είτε επειδή φοβούνται είτε επειδή ντρέπονται. Θεωρούν ότι ούτε οι γονείς τους ούτε οι καθηγητές τους θα τους καταλάβουν. Κατά γενική ομολογία οι γονείς συνήθως έχουν άγνοια για τα περιστατικά, ενώ το θύμα φροντίζει στο σπίτι να έχει συμπεριφορά που να μη μαρτυρά την ύπαρξη προβλήματος στο σχολείο. Όμως τα θύματα βιώνουν μόνα τους τις καταστάσεις bullying και υπάρχουν αρκετές

περιπτώσεις όπου σκέφτηκαν να παρατήσουν το σχολείο και τις σπουδές τους για αυτό το λόγο. Οι συμμετέχοντες κατηγορούν ξεκάθαρα τους γονείς ότι δεν έχουν τη σωστή προσέγγιση των παιδιών τους και για αυτό υπάρχει αυτή η έλλειψη επικοινωνίας, ενώ κατηγορούν τους καθηγητές τους ότι αδιαφορούν για τις σχέσεις μεταξύ των μαθητών και πολλές φορές η στάση τους ευνοεί τους νταήδες. Βέβαια υπάρχει και μια ελπίδα για βελτίωση της στάσης των εκπαιδευτικών, αφού οι νέες γενιές δίνουν μεγαλύτερη προσοχή και είναι περισσότερο ενημερωμένοι σχετικά με το bullying και ενθαρρύνουν τους μαθητές να τους ενημερώνουν για σχετικά περιστατικά.

Μια πολύ συνηθισμένη και διαδεδομένη μορφή bullying που εμφανίζεται κυρίως στο Λύκειο και την τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι η σεξουαλική παρενόχληση μαθητριών και σπουδαστριών. Τα θύματα διστάζουν να αποκαλύψουν αντίστοιχα περιστατικά λόγω των ταμπού που υπάρχουν γενικά στο θέμα της σεξουαλικής παρενόχλησης, ενώ πολλές φορές τις αντιμετωπίζουν με καχυποψία.

Ολοκληρώνοντας, προτείνουμε τη συνεχή έρευνα σε θέματα bullying σε εκπαιδευτικά ιδρύματα σε ολόκληρη την Ελλάδα, προκειμένου αφενός να εκτιμηθούν τα ποσοστά έξαρσης του bullying και αφετέρου να καταγραφούν εμπειρίες και βιώματα θυμάτων, θυτών και παρατηρητών, ώστε να βοηθήσουν στην αντιμετώπιση και την πρόληψη παρόμοιων καταστάσεων στο μέλλον.

Βιβλιογραφία

A. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Anderson, T., & Sturm, B. (2007). «*Cyberbullying: From Playground to Computer*». *Young Adult Library Services*, 5 (2), 24-27

Bendel Draa, V., Sydney, T., D., (2009). «*Cyberbullying: From Playground to Computer*». *Young Adult Library Services*, 5 (2), 24-27

Cart, M., (2010). «*A literature of risk*». *American Library Association*, 41 (5), 32-35

Chibbaro, J., S., (2007). «*School Counselors and the Cyberbully: Interventions and Implications*». *Professional School Counseling*, 11 (1), 65-68.

Davis, M., R., (2011). «*Cyber Bullying*». *Education Week Digital Directions*, 28-33

Feinberg, T., Robey, N. (2009). «*Cyberbullying*». *The Education Digest*, 74 (7), 26-31

LeBlanc, D., M., (2010). «*Curbing Bullying Among Teenage Girls*». *Techniques (ACTE)*, 85 (7), 8-9

Makrinioti, D., (1992). «*Childhood as a Social Phenomenon: National report Greece*». *Eurosociological Reports*, vol. 36. European Centre for Social Welfare Policy and Research.

Moshman, D., (1999). «*Adolescent psychological development: rationality, morality and identity*». Lawrence Erlbaum associates publishers, London, Madwah, New Jersey.

Smith, P., K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russel, S., Tippett, N., (2008). «*Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils*». *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385

Strom, P.S., Strom, R.D., (2005). «When Teens Turn Cyberbullies». The Education Digest, 71 (4), 35-41

Whitaker, J., L., Bushman, B., J., (2009). «Online Dangers: Keeping Children and Adolescents Safe». Washington and Lee law review, 66 (3), 1053-1063

Willard, N. (2007). «Cyberbullying: Q&A with Nancy Willard». The Prevention Researcher, 14, 13-15.

B. Ελληνική βιβλιογραφία

Dinkmeyer, D., (1998). «Βασικές αρχές παραδοχής, ενθάρρυνσης, πειθαρχίας και σχέσεων γονέων-εφήβων: Η θέση του παιδιού στην οικογένεια». Αθήνα, Θυμάρι

Hrabowecyj, A., (1995). «Η επανένταξη των νέων παραβατών στην αγορά εργασίας στη Μ. Βρετανία». Στο ανθολόγιο: Νεανική Παραβατικότητα και επαγγελματική ένταξη. Συγκριτική μελέτη για τις αναπτυσσόμενες πολιτικές στην Ελλάδα και στη Βρετανία (σελ. 66-74). Αθήνα: «Άρσις», Εταιρεία Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων.

Hellinger, B., (2002). «Η κρυφή Συμμετρία της Αγάπης». Εκδόσεις Medicum

Αγάθωνος – Γεωργοπούλου, Ε., (1998). «Οδηγός για την αναγνώριση και αντιμετώπιση της κακοποίησης και παραμέλησης του παιδιού». Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού. Αθήνα

Ακουμιανάκη, Σ., Γ., (2010). «Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις του διαδικτυακού εκφοβισμού στον ελληνικό τύπο». Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ψυχολογίας

Αλεξάκης, Ε., Π., (2002). «Οικογένεια, στο Δημόσιο και Ιδιωτικό Βίο στην Ελλάδα: Οι Νεότεροι Χρόνοι». Πάτρα, ΕΑΠ

Γεώργας, Δ., (1995). «Κοινωνική Ψυχολογία». Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Ζάχαρης, Δ., (2004). «Ψυχολογία της παιδικής και εφηβικής ηλικίας». Αθήνα, Ατραπός – Περιβολάκι

- Ζάχαρης, Δ., (2003).** «Επιθετικότητα και αγωγή». Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρη
- Κασσωτάκης, Μ., Ι., (1989).** «Η αξιολόγηση της Επιδόσεως των Μαθητών – Μέσα, Μέθοδοι, Προβλήματα, Προοπτικές». Εκδ. Γρηγόρη
- Καστανίδου, Σ., (2000).** «Κοινωνική μεταβολή και οικογένεια - Κοινωνικοποιητική και παιδαγωγική λειτουργία της οικογένειας». Σύγχρονη Εκπαίδευση
- Κοσμόπουλος, Α., (1995).** «Σχεσιοδυναμική Παιδαγωγική του Προσώπου». Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρη
- Κοσμόπουλος, Α., (1990).** «Το σχολείο πέθανε, ζήτω το σχολείο του προσώπου». Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρη
- Κουρκούτας, Ε., Η., (2001).** «Η ψυχολογία του εφήβου: θεωρητικά ζητήματα και κλινικές περιπτώσεις». Ελληνικά Γράμματα Αθήνα
- Κούσουλας, Φ., (2004).** «Έλεγχος εγκυρότητας και αξιοπιστίας σε δοκιμασίες εκτίμησης». Γνωστική ψυχολογία σήμερα: Γέφυρες για τη μελέτη της νόησης. Αλεξανδρούπολη, Εκδ. Δαρδανός
- Κούσουλας, Φ., (2003).** «Η επίδραση της διαθεματικής διδασκαλίας στην αποκλίνουσα δημιουργική σκέψη των μαθητών του δημοτικού σχολείου». Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Λεοντοπούλου, Σ., (2007).** «Ο ρόλος της οικογένειας στη διαμόρφωση της ανθεκτικότητας σε νεαρά άτομα». Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Β. Ελλάδος, 5, 83-111
- Μακρή - Μπότσαρη, Ε., (2008).** «Σύγχρονα προβλήματα εφηβείας». Μελέτη ως επιστημονικός υπεύθυνος ενότητας Παιδαγωγική Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών ΟΑΕΔ
- Μάνδουλα, Μ., Πανταζοπούλου, Α., Κουσουλής, Στ., Γερογιάννη, Π., Κουσουλής, Α., (2013).** «Εφηβεία, η περίοδος της βιολογικής και της συναισθηματικής ωρίμανσης». Ιατρικά Χρονικά Βορειοδυτικής Ελλάδος, Τόμος 9, Τεύχος 2

- Ματσαγγούρας, Η., (2003).** *«Η Σχολική τάξη. Χώρος – Ομάδα – Πειθαρχία – Μέθοδος»*. Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρη
- Μουσούρου, Λ., (2005).** *«Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική»*. Αθήνα, εκδ. Gutenberg, Πρώτη έκδοση
- Μπαλάσκας, Κ., (1984).** *«Κοινωνική θεώρηση της Παιδείας»*. Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρη
- Μπρούζος, Α., (1999).** *«Ο Εκπαιδευτικός ως Λειτουργός Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού»*. Αθήνα, Εκδ. Λύχνος
- Νικολαΐδης, Γ., (2007).** *«Ο ρόλος των επαγγελματιών και του σχολείου στην πρόληψη, ανίχνευση και αντιμετώπιση της κακοποίησης – παραμέλησης των παιδιών»*. Εισήγηση στο σεμινάριο υπευθύνων Αγωγής Υγείας που οργάνωσε το ΚΕΘΕΑ, Αθήνα
- Νομικού, Χ., (2004).** *«Εφηβεία: Η ηλικία της επανάστασης»*. Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα
- Παπαδόπουλος, Ν., Λεζέ, Γ., Ε., (2004).** *«Η αυτοαντίληψη παιδιών και εφήβων: σύγχρονες ερευνητικές προσεγγίσεις και επισημάνσεις»*. Στο Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.37, σελ. 51-66
- Παρασκευόπουλος, Ι., (1980).** *«Στοιχεία περιγραφικής και επαγωγικής Στατιστικής»*. Αθήνα
- Πετρόπουλος, Ν., Παπαστυλιανού, Α., (2000).** *«Προσκλήσεις στο σχολικό περιβάλλον: Έρευνα και Παρέμβαση»*. Αθήνα, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
- Πούτου, Κ., (1995).** *«Δραστηριότητες και μοντέλο παρέμβασης της ΑΡΣΙΣ»*. Στο ανθολόγιο: Νεανική Παραβατικότητα και επαγγελματική ένταξη. Συγκριτική μελέτη για τις αναπτυσσόμενες πολιτικές στην Ελλάδα και στη Βρετανία (σελ. 114-124). Αθήνα: «Άρσις», Εταιρεία Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων
- Πυργιωτάκης, Ι., (1984).** *«Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτική ανισότητα»*. Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρη
- Φερέτη, Ε., Σταυριανάκη, Μ., (1997).** *«Η χρήση της σωματικής τιμωρίας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια. Μια κοινωνιολογική μελέτη στην περιοχή της πρωτεύουσας»*.

Φροσύνης, Α., Ρουμπίδης, Χ., (2005). *«Εκπαιδευτικοί και καινοτομίες: Εμπειρίες από τη σχολική πράξη. Παρουσίαση πεπραγμένων υλοποίησης προγραμμάτων καινοτόμων δράσεων».* Ημερίδα Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Χηνάς, Π., Χρυσοφίδης, Κ., (2000). *«Μονογραφία: Επιθετικότητα στο σχολείο. Προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση».* Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ΥΠΕΠΘ

Χουντουμάδη, Α., (1998). *«Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης».* Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα

Παράρτημα

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΓΙΟ

1) Φύλο

Άρρεν

Θήλυ

2) Είμαι

Μαθητής/Μαθήτρια Γυμνασίου

Μαθητής/Μαθήτρια Λυκείου

Φοιτητής/Φοιτήτρια

3) Ποιο από τα παρακάτω θεωρείς εκφοβισμό :

Προσβολές, βρισιές, ειρωνεία

Σωματική βία

Απόρριψη από την παρέα

Σεξουαλική παρενόχληση

Έκθεση προσωπικών πληροφοριών

Κλοπή, βανδαλισμό

Άλλο

4) Παρατηρείς φαινόμενα εκφοβισμού στην σχολή σου;

Καθημερινά

Συχνά

Σπάνια

Ποτέ

Άλλο.....

5) Το θύμα εκφοβισμού συνήθως :

Δεν κάνει τίποτα

Ενημερώνει τους φίλους του

Αναφέρει το περιστατικό στους υπεύθυνους της σχολής

Επικοινωνεί με αρμόδιους φορείς

Άλλο.....

6) Πως αντιδρά ένας παρατηρητής συνήθως:

Μένει απαθής

Παρεμβαίνει

Άλλο.....

7) Παρατηρείτε περισσότερο περιστατικά εκφοβισμού σε:

Αλλοδαπούς φοιτητές

Χαμηλών τόνων φοιτητές

Δεν έχει καμία διαφορά

Άλλο.....

8) Έχεις ασκήσει ποτέ, έστω και άθελα σου, εκφοβισμό;

Ναι

Όχι

Γιατί θεωρείς πως το έκανες

9) Έχεις υπάρξει ποτέ θύμα εκφοβισμού;

Ναι

Όχι

Άλλο.....

10) Πως ένιωσες και για πόσο

Φόβο

- Θυμό
- Αγωνία
- Απάθεια
- Αδιαφορία
- Άλλο.....

i. Για πόσο.....

11) Ήταν οι θύτες

- Ομοετείς
- Μεγαλύτερο έτος
- Καθηγητές
- Άλλο.....

12) Ήταν λόγος να απομακρυνθείς από τα φοιτητικά σου καθήκοντα πιθανό κλίμα εκφοβισμού:

- Ναι
- Όχι
- Άλλο.....

13) Οι παρατηρητές περιστατικών Bullying πως αντιδρούν

- Με απάθεια
- Με αδιαφορία
- Με φόβο
- Με άμυνα
- Με επίθεση
- Άλλο

14) Οι παρατηρητές

- Αρνούνται ότι ήταν μάρτυρες τέτοιου περιστατικού
- Παραδέχονται ότι ήταν μάρτυρες τέτοιου περιστατικού
- Ενημερώνουν τον περίγυρο για τους «νταήδες»
- Αδιαφορούν πλήρως

15) Οι γονείς ενός παιδιού-θύματος

- Υπερβάλλουν στην προστασία των παιδιών τους
- Αδιαφορούν για το πρόβλημα του παιδιού κρίνοντας μικρά τα προβλήματά του
- Δεν έχουν γνώση της κατάστασης
- Άλλο

16) Οι εκπαιδευτικοί

- Διαφορούν για τις σχέσεις των παιδιών
- Με την συμπεριφορά τους ευνοούν την στάση των «νταήδων»
- Δεν μπορούν να καταλάβουν ποιο είναι το θύμα
- Μπορούν να είναι πολύ βοηθητικοί